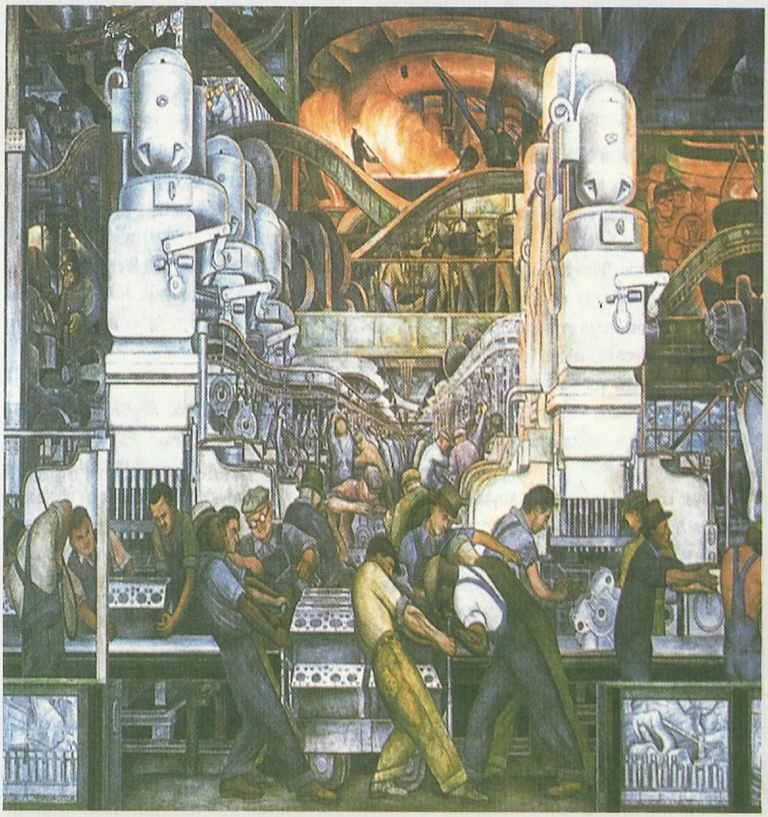
Sınıf

Yöneticiler, Mavi ve Beyaz Yakalılar

RICHARD SCASE

Çeviren: Barış Şarer

RASTLANTI yayınları

SINIF

Richard Scase, Canterbury'deki Kent Üniversitesi'nde Sosyoloji profesörüdür. Şu anda, 'Profesyonel' kuruluşların toplumsal ilişkileri ve Doğu Avrupa ülkelerindeki gelişmelerin karşılaştırılması üzerine çalışmaktadır.

© Rastlantı Yayınları
bilim-felsefe-politika kitapları

SINIF
Richard Scase

İngilizce'den Çeviren:
Barış Şarer

Yayına Hazırlayan:
M. Serdar Kayaoğlu

Kitabın Orijinal Adı:
Class,
Open Universty Press, 1992
Düzelti:
Ertan Altan

Kapak Tasarımı:
Rastlantı
Dizgi:
Sevda Öztekın
Baskı ve cilt: AksiSeda
(0.212) 238 46 67
Birinci Baskı, Ankara 2000
ISBN: 975-6673-00-1

Richard Scase

SINIF

Class)

yöneticiler, mavi ve beyaz yakalılar,

Çeviren:
Barış Şarer

RASTLANTI yayınları

bilim-felsefe-politika kitapları

RichardScase,*Sınıf*,
Çev.:Barış Şarer, 1. Baskı, Ankara 2000,
Rastlantı Yayınları, 120 s.
ISBN: 975-6673-00-1

ÖNSÖZ

Bu çalışma, sınıf analizine bir giriş yapmayı amaçlamaktadır. Temel olarak Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde yakın zamanda yaşananlar, sınıf kavramının öneminin azaldığı iddialarının ortaya atılmasına neden olmuştur; ancak bu çalışmada sınıf kavramının sosyoloji tartışmalarında devam eden öneminin vurgulanması hedeflenmiştir.

Dolayısıyla bu çalışma, sosyolojik analizin çekiciliğini ve zorluklarını henüz keşfetmekte olan okurlara, sınıf kavramının öneminin bir kere daha vurgulanması amacıyla yazılmıştır.

1.
SINIF KAVRAMININ ÖNEMİ

Henüz ikna edici bir tanımı yapılmamış olan toplumsal sınıf kavramı, sosyologların toplumsal ilişkileri tanımlamakta kullandıkları kavramlar arasında en belirsiz olanıdır. Sosyolojinin akademik bir disiplin olarak ortaya çıkışı Avrupa'daki sınıf hareketliliklerinin analiziyle yakından bağlantılıdır. Merkezi önemi nedeniyle, sınıf kavramına dayanmadan ilerleyen tartışmalar, sosyologlar tarafından genellikle eksikli kabul edilir. Sınıf analizleri hem terminolojide hem de tanımda kesinlik sağlanamaması nedeniyle tıpkı onyıllar öncesinde olduğu gibi belirsiz bir halde kalmaya devam etmektedir.

Toplumsal sınıf kavramının sosyoloji çalışmalarında kapladığı merkezi alan, disiplininin akademik doğasını kuvvetlendiren önemli bir etkendir. Bu nedenle, toplumsal sınıf kavramından ne kastedildiğini, ancak, disiplin dışından olan bazı araştırmacıların anlayabildiğini ileri sürmek mümkündür.

Sosyologlar, kimlikleri, kişilerarası ilişkileri ve top-

lumsal kuramları öncelikli olarak, 'toplumsal sınıf' kavramına başvurarak tanımlarlar. Uzman olmayan sıradan insan için ise, çoğu zaman toplumsal sınıf kavramına başvurmak gerekmez; kişisel tanımları yaş, cinsiyet, meslek, etnisite, aile ve ikamet yerine başvurarak yapması daha büyük ihtimaldir. Referans, nadiren toplumsal sınıfa yapılacaktır ve o zaman bile sonuç, görece yüzeysel olacaktır. Yapılan anketlere katılan deneklerin sıklıkla ifade ettikleri gibi, *'sınıf artık eskiden olduğu kadar önemli değil'*, *'insanların çoğu "orta sınıf"'* ve *'şimdi herkes işçi sınıfının parçası; aristokrasi bile yaşamak için çalışmak zorunda'*.

Sosyoloji, toplumsal ilişkilerin tanımlanması ve anlaşılmasına adanmış bir disiplin olarak temel bir ikilemle karşı karşıyadır. Yöntemin merkezinde duran kavram, *"gerçek dünya"*daki aktörler tarafından büyük ölçüde önemsiz kabul edilmektedir. Buna rağmen sosyoloji, toplumsal ilişkilerin anlaşılmasını sistematik araştırma temelinde sağlayabilecek, sınanabilir hipotezleri formüle eden ampirik bir disiplin olmak iddiasındadır. İddiasını kanıtlamak için de, disiplin dışındakiler tarafından görece önemsiz kabul edilen sınıf kavramından yararlanmaktadır. Bu nedenle sosyolojinin açıklayıcı bir disiplin olarak konumunun sıkça sorgulanması şaşırtıcı olmamalıdır.

Sosyologların, hem teorik hem de analitik konumlarını sınıf kavramına daha az başvuracak şekilde yeniden gözden geçirmesi gerekebilir mi? Sosyologlar arasın da, sınıf kategorilerinin kullanımına dair iki temel yönelime rastlanmaktadır.

Marx'ın izinden gidenlere göre, toplumsal değişimin aracı sınıf ilişkilerine içsel olan antagonizmalardır, ve bu nedenle de sınıf aidiyetini belirleyen faktörlerin or-

taya konulması zorunludur. *(Carchedi, 1975; Poulantzas, 1975; Wright, 1985).* Literatürde geleneksel olarak yalnızca *iki* sınıf söz konusudur, diğer artık ya da çevre sınıf kategorilerine zaman zaman yer verilmektedir. Kabul edilen sınıf kriterine göre, meslekler sınıf kategorileri içinde tanımlanır. Ardından, modern toplumda sınıf öznelliğinin süregelen önemini ortaya koymak amacıyla - sosyopolitik inançlar ya da kendini ait hissettiği sınıfa göre belirlenen- sınıf bilinci araştırılır. Yine aynı ekolden yazarlara göre, işçi sınıfının devrimci toplumsal değişimin temel gücü haline gelmesini engelleyen temel neden, uygun bir politik öznenin ortaya çıkmamış olmasıdır. Normal olarak öznelik rolü İngiltere'de İşçi Partisine, Avrupa'da Sosyal Demokrat partilere verilmiştir *(Korpi, 1983).* Böylesi bir değişimin henüz yaşanmamış olması söz konusu politik öznelerin ideolojik ya da örgütsel zaaflarının ya da kendi *"doğal"* sınıf taraftarlarının gizli sınıf bilincini beslemekteki başarısızlıklarının ürünü olarak yorumlanır.

Pek çok yaklaşım, yönelimleri açısından bu kadar net ve açık değildir, fakat örtük varsayımları ve düşüncelerinin temelini oluşturan referans noktaları açısından geleneksel perspektife sıkı sıkıya bağlıdır. Ne yazık ki, ifade edilenler sokaktaki adam için çok az şeyi ifade etmektedir. Çünkü insanların çoğu ya yüzeysel kabuller dışında kendilerini, toplumsal sınıflarla ilişkilendirmez ve özdeşleştirmezler ya da bir sınıfın üyesi olarak görmezler. Anketlere katılan kitlede yer yer sınıf bilincinin izlerine rastlamak mümkündür. Anketi hazırlayanların sınıf kategorilerini açıktan referans alması durumunda, deneklerin yorumları sınıf bilincinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Ama bu şüphesiz, Marx'ın kafasında belirlenen sınıf bilinci çerçevesinden epeyce uzakta olacaktır. Fakfat söz konusu veriler, işçi sınıfının hâlâ dev-

rimci olduğuna ya da en azından reformcu toplumsal değişimin öznesi olduğuna dair önemli kanıtlar olarak değerlendirilmelidir.

Diğer bir grup, sınıf kavramına ilişkin sorunlara daha ampirik bir perspektifle yaklaşır; dünyayı olmasını istedikleri gibi değil olduğu gibi tanımlama çabasındadırlar *(Marshall v.d. 1988).* Sınıf kavramlarını çeşitli mesleki kategorileri birleştirerek (veya bazen ayırarak) oluşturma eğilimindedirler. Bu türden analizlerde doğal olarak üç aşama vardır. Önce, anketi cevaplayan deneklerin, işleriyle ilgili mevki, görev, kazanç vb. bilgiler toplanır. Bu işler daha sonra, *'üst düzey yöneticilik ve profesyonel meslekler'*, *'rutin kafa işleri'*, ya da *'yarı-vasıflı kol işçi-liği'* gibi çeşitli meslek kategorilerine yerleştirilirler. Son olarak, mesleki gruplar birkaç toplumsal sınıfa dağıtılır. Böylece, nüfus sayımlarında form dolduran ya da anketörlere işleri hakkında detaylı bilgi veren denekler, belirli bir toplumsal sınıfın üyesi olduklarını öğrenirler. Anketlerde izlenenen prosedür, son yıllarda evli kadın nüfusunun giderek artan bir şekilde çalışmaya başlaması sonucunda daha karmaşık bir hale gelmiştir. Bu durum, evli ve aynı zamanda çalışan kadınların, bağımsız sınıf konumlarına göre mi, yoksa eşlerinin mesleğine göre mi değerlendirilmesi gerektiği tartışmasını ortaya çıkarmış-tır *(Goldthorpe, 1983; Erikson, 1984, Stanworth, 1984).* Ama eğer sınıf üyeliğinin kendisi, aidiyet anlamında iş ve mesleklerin içine yerleştirilen ve önceden belirlenmiş kategorilerin bir fonksiyonu ise, bunun önemli bir ampirik sorun olması gerekmez mi? Bu araştırma sürecinin sonucunda ortaya çıkan sınıfsal gruplaşmaların, sosyopolitik tavırlar ve yaşam tarzları açısından büyük ölçüde heterojenlik taşıması şaşırtıcı olmamalıdır. Aslında toplumsal sınıfların bu türden 'ampirik' tanımları, konuyu

daha da belirsizleştiren istatistiki verilerden öteye gitmez. Günlük yaşam içinde daha fazla anlam ifade eden mesleki kategorileri, belirsiz sınıf grupları haline getiren nokta nedir? Eğer sosyologlar, davranış kalıplarını önemli ve anlamlı görülen yollarla tanımlamaya çalışsalardı, mesleki kategoriler, muhtemelen bir araya getirilmiş toplumsal sınıflardan daha uygun olacaktı *(Marshall v.d., 1988).*

Toplumsal sınıf kavramının, sosyoloji çalışmalarında da oynadığı merkezi role rağmen, artık büyük ölçüde gereksiz olduğunu mu söylemiş oluyoruz? Dahası böyle aşırı bir vurgu, sosyolojiyi hem analitik akademik, hem de çeşitli pratisyenlere veri sağlayan bir disiplin olarak marjinalleştirmiyor mu? Şüphesiz sınıf terminolojisi ve sınıf kategorilerinin veri analizinde kullanılması, sosyologlar ve diğer kesimler arasındaki diyaloğu zayıflatmak-tadır. Yetmişlerin sonlarında yürütülen disiplin içi tar-tışmalarda, Marksizm-etkilenimli 'sınıf sınırları' ve 'tartışmalı sınıf konumları' gibi sorunlar bile, şimdi kısır ve verimsiz görünüyor. *(Parkin, 1979).* Çeşitli sınıf tanımları seminer odaları ve amfilerde ateşli tartışmalara yol açmış olabilir, fakat bazı Batı ülkelerinde sağ partilerin iktidara gelişi, politik gerçeğin tartışmalarda olduğu gibi yürümediğini ortaya çıkmıştır. O halde sınıf kavramının çağdaş sosyoloji analizindeki önemi nedir? Sınıf kavramının toplumsal yapı ve süreçlerin anlaşılmasında bir yardımı olabilir mi?

Sınıf kavramının tanımındaki belirsizliğe ve günlük hayatta da sıradan *kişisel kimlikler* olarak önemsiz kabul edilmesine karşın, kapitalist batılı toplumunun dinamiklerinin anlaşılmasında kesin bir önemi vardır. Sınıfsal süreçlerin günlük hayattaki karşılığı belirgin değildir, ancak kapitalist ülkelerdeki yapısal güçler, sınıfın toplumsal süreçlerin açıklanmasındaki değerini (sınıf kavramı belirli bir Marksist analiz ve ampirik pers-

pektifle düşünülüp kavranbiliyorsa) kanıtlamaktadır. Toplumsal sınıf kavramı, modern toplumun anlaşılmasında ancak böyle bir perspektifin verileriyle, bir anlamı ifade edebilecektir. Çünkü Batı toplumları esas olarak *kapitalisttir;* kurumsal ve yapısal süreçlerinin anlaşılması, sınıfların nesnel toplumsal ilişkilerin bileşenleri olarak analizi yapılmadan tamamlanmış sayılmaz. O halde toplumsal sınıf kavramının anlaşılması için daha ayrıntılı kriterlerin belirlenmesi gerekir. Bunu yapmak için Marx'ın bir üretim tarzı olarak kapitalizm üzerine görüşlerini tartışmak uygun olacaktır.

Marx'a göre, çeşitli üretim tarzlarını tarihte yaşandıkları biçimleriyle ayırt etmek mümkündür *(Marx ve Engels, 1964).* Marx bu üretim tarzlarını *Asyatik, feodal ve kapitalist* olarak adlandırır. Her bir üretim, belirli üretici güçler ve üretim ilişkileri ile karakterize olur. Örneğin eski Hindistan'da yaşandığı haliyle Asyatik üretimde, ekonomik artıdeğer ya hiç yoktur ya da çok sınırlıdır. Gerçeleşen üretim ise, ancak üreticinin temel ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlıdır. Üreticiler ve üretici olmayanlar arasında ve emeğin toplumsal bölünmesi ya da ekonomik eşitsizlikler açısından çok küçük farklılıklar vardır.

Ekonomik artıdeğer gerçekleşmediği için özel mülkiyete de hemen hemen hiç rastlanmaz, çünkü üretici olmayanların artıdeğere el koyması söz konusu değildir. Ekonomik üretimi, zorunlu bireysel tüketimlerin biraz üstünde gerçekleşen toplumlarda sınıfsal ilişki yoktur. Üretilenin tamamının ortak tüketilmesi nedeniyle, antagonistik siyasal grupların oluşumu için gereken maddi temellere rastlanmaz. Ekonomik artıdeğer üretimi, ancak üretimin teknik güçlerinin gelişimi ve bununla beraber emeğe dayalı iş bölümünün ortaya çıkmasıyla birlikte mümkün olabilmiştir. Ekonomik artıdeğer üre-

timi, üretici olmayan kesimlerin -üretimin teknik güçlerine sahip olanların- üretilen artıdeğere el koyabileceği, sömürüye dayalı toplumsal ilişkilerin önk-şullarını yaratmıştır. El koyma ilişkileri, tarım toplumlarında görüldüğü gibi, nesnel toplumsal sınıf oluşumlarının temelini hazırlamıştır. Marx'a göre, sınıfsal sömürünün kaçınılmaz ürünü, feodalizmde soyluluk ve köylülük, kapitalizmde burjuvazi ve proletarya arasında gelişen maddi ve kültürel farklılıklardır *(Marx ve Engels, 1969).*

Marksist bakış açısına göre, her türlü sınıf tanımlaması ekonomik üretimle, üretimin dağıtıldığı, tüketildiği ve el konulduğu süreçlerin analizine dayandırılmalıdır. Mesleklerin, sınıf kategorilerine yerleştirilmesiyle ya da statü ya da gelir hiyerarşilerine göre sıralanmasıyla ilgisi yoktur. Meslekler üzerine çalışmanın sınıf analizi açısından herhangi bir önemi varsa bile, bu mesleklerin doğrudan üretim sürecinde yer alan toplumsal ilişkilerin ifadesi olmalarından kaynaklanır. O halde sınıf teorisi, bir yanda artıdeğer üretenler, diğer yanda da üretim araçları mülkiyetini elinde bulunduranların durduğu, sömürüye dayalı, antagonistik üretim ilişkilerinin incelenmesi açısından önem taşımaktadır *(Marx ve Engels, 1969).* Sınıf ilişkileri, herhangi bir üretim tarzında, mülkiyet ve kontrol kalıplarını veri alır. Her üretim tarzında, daha sonra üretici olmayanların özel mülkü ve zenginliği haline gelecek artıdeğer üretenler vardır. Marx'a göre, kapitalist üretim tarzının antagonizmasını teşkil eden temel, artıdeğer ilişkisidir ve bu iki büyük sınıfın; proletaryayla burjuvazi arasındaki çelişki ve mücadelenin yapısal temelidir. Sınıfsal antagonizmanın uzlaşmaz doğası, kaçınılmaz bir biçimde mevcut üretim tarzının ortadan kalkmasına yol açacaktır, çünkü Marx, proletarya ve burjuvaziyi toplumsal değişimin belirleyici güçleri olarak

kabul eder. Marx'a göre, tüm tarih sınıf savaşımlarının tarihidir ve her üretim tarzı kendi yıkımına yol açacak tohumları kendi bünyesinde barındırır. Sömürüye dayalı üretim, ancak kapitalizmden sosyalizme geçişle birlikte ortadan kalkacak ve antagonistik bir temelde organize edilmekten çıkacaktır *(Marx ve Engels, 1969)*. O halde Marx'ın toplumsal değişim teorisi, aynı zamanda ortaya koyduğu sınıf teorisiyle birebir ilişkilidir. Böyle bir yaklaşım, sınıfsal kavramları toplumdaki tavır ve davranış kalıpları bağlamında tartışan yaklaşımlardan oldukça farklıdır. Peki, sınıf teorilerinden sadece toplumda bulundukları şekliyle yani üretim ilişkilerini açıklama işinde mi yararlanmak gerekir? Böyle bir yaklaşımın tercih edilebilirliği Marx'ın düşüncesinin daha ayrıntılı tartışılmasıyla aydınlatılabilir. Çağdaş kapitalist toplumsal yapıların analizinde *sınıfın* gelecekte de devam edecek öneminin ortaya konulması bu tartışmayla mümkün olacaktır.

Marx'a göre, verili bir üretim tarzında iki hâkim sınıf var olabilir; üreten sınıflar ve artıdeğere el koyan sınıflar. Bu iki sınıf arasındaki ilişki antagonist bir ilişki olarak birbirlerine karşılıklı bağımlıdır. Hâkim sınıf, artıdeğere ancak artıdeğeri üreten bir alt sınıf varsa el koyabilir. Fakat ilişkinin eşitsizliğinden dolayı, üretken olmayan sınıfın *-kapitalizmde burjuvazi-* sömürücü konumunu meşrulaştırması gerekir. Meşrulaştırma süreci, toplumun üstyapısını ve sınıf ilişkileriyle birlikte üretim tarzının maddi temelini oluşturan sömürücü karekteri saklayan çeşitli ideolojik ve kültürel süreçlerle gerçekleştirilir *(Marx, 1975)*.

Marx, bu çerçevede *kendinde sınıf* ile *kendi için sınıf* ayırımını yapar. Nesnel sınıf ilişkileri, ancak üretenlerin toplum içindeki sömürülen konumlarını *farkettikleri*

zaman bir bilinç biçimi halini alır. Toplumsal sınıfın, artık sosyolojik bir olgu olması nedeniyle gereksiz hale geldiği yönündeki iddialara *farkedilen bilinç* kavramının anlaşılamaması yol açmıştır. Ancak bu türden argümanlar, tanımları gereği, sınıfların sadece kapitalist toplumun varlığından dolayı *nesnel gerçek* olarak var olduğunu algılayamamaktadır. Kapitalizm toplumsal sınıflar olmadan var olamaz; aynı şekilde kapitalizm olmadan toplumsal sınıflar olmaz. Öyleyse, toplumsal üretim ilişkilerinin antagonistik doğasından kaynaklanan bir *kendinde sınıfın* varlığından söz etmek her zaman mümkündür. Katılımcı aktörlerin *öznel* deneyimleri, incelememizle ilişkili olmasına rağmen oldukça farklı bir konudur. Böyle bir perspektif günümüz kapitalist toplumunun analizine nasıl uygulanmalıdır? Bunun için özet halde de olsa, Marx'ın kapitalizmin gelişmesine dair düşüncelerini ortaya koymak gerekmektedir.

Marx, ağırlıklı olarak on altıncı yüzyıl İngilteresi'ne ilişkin gelişmeleri veri alır *(Marx 1974).* Toprak kirası ve arazi kapatma sisteminin gelişmesi, önce ticari ardından endüstriyel kapitalizmin önkoşullarını oluşturmuştur. Zenginliğin toprak sahipleri ve tüccarlar elinde yoğunlaşması sonucunda, pazarda kâr için satılan metalar bir *sermaye birikimi* süreci yaratmıştır. Tüccar sermayesinin eğirme ve dokuma gibi kırsal endüstrilere transfer edilmesi sonucunda, basit meta üretiminin önkoşulları ortaya çıkmış oldu. Fakat Marx'a göre bu süreç nitelik olarak pre-kapitalist bir süreçtir. Çünkü her bir üretici aynı zamanda çeşitli bütünsel beceriler sergileyen *bağımsız* zanaatkârlardır. İşbölümü ya hiç yoktur ya da çok azdır. Görevlerin paylaşımı söz konusu olduğunda ise, işbölümü aile sistemi içerisinde yani erkekler, kadınlar, yetişkinler ve çocuklar arasında gerçekleşmiştir.

O halde aile, zanaatkârların teknik üretim araçlarına sahip olduğu ekonomik bir üretim birimiydi. Ancak zamanla tüccarlar, hammaddenin kendileri tarafından sağlandığı, başkalarına kredi verebildikleri ve tamamlanmış ürünleri topladıkları bir üretim sistemi geliştirerek, üreticiler üzerindeki hâkimiyetlerini artırdılar. Üreticiler, tüccarlara hammadde, iş ve yaşam olanakları açısından giderek daha bağımlı hale geldiler. Marx, üretim ilişkilerinin gelişmesinin işte bu düzeyinde, kapitalist üretim biçimi-nin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Tüccarlar birer kapitalist haline geldikçe, geleneksel üretim sistemi yavaş yavaş ortadan kalkmış ve fabrika, üretimin temel aracı haline gelmiştir. Marx, fabrika sistemi üzerine tartışmasında kapitalist üretim tarzının gelişiminde üç aşama tanımlar: *Kooperasyon, manüfaktür* ve *modern endüstri.*

Birinci aşama, yani kooperasyon, küçük üreticilerin küçük atölyelerde yaygınlaşması ile karakterize oluyordu. Bir başka deyişle üretim, aile üretimi düzeyinden kapitalist toplumsal ilişkilerin gerçek başlangıcına taşırılmıştı. Marx'ın dediği gibi: "Aynı anda, bir yerde, başka bir kapitalistin hâkimiyetinde bir çeşit metayı üretmek için beraber çalışan işçiler, hem tarihsel hem de mantıksal olarak kapitalist üretimin başlangıç noktasını teşkil ederler." *(Marx, 1974, s.305).* Marx, üretimin evden atölyeye transferi ve başka işlerin gerçekleştirilmesi sürecinde işlerin doğasında ciddi bir farklılık olmadığını tespit etmiştir. Çünkü zanaatkârlar, üretim sürecinde çeşitli kişisel beceriler sergilemeye kesintisizce devam ederler.

Bu aşama, yerini hızlı bir şekilde manüfaktüre bıraktı; farklı kapitalist ve üretici sınıflar daha belirgin hale geliyordu. Her bir üreticinin kapitalistlerin doğrudan kont-

rolü altında ve sınırlı sayıda görevden sorumlu olduğu manüfaktür koşullarında daha ayrıntılı bir işbölümü süreci ortaya çıkmıştır. Böylece meta üretimi, her işçinin yaşamak için yalnızca fabrikalara değil, kapitalistlerin diğer üretim araçlarını da doğrudan denetlediği yeni bir *toplumsal süreç* haline geliyordu. Üreticilerin iş sürecine katkıları yalnızca emek gücü düzeyindeydi. Emek gücü, üreticilerin geçinmek için ihtiyaçları olan ücretle değiş tokuş ediliyordu. O halde manüfaktür döneminde kapitalizmin iki büyük sınıfı ortaya çıktı; üretim araçlarına sahip olanlar ve *ücretli işçi* olarak hem üretim araçlarından yoksun olan hem de emek ürününe yabancılaşmış üreticiler. Kapitalistler, işçilerin toplumsal olarak belirlenmiş bir geçim düzeyinde yaşamalarını sağlayacak miktarda ücret öderler ve ödenen ücret karşılığında; pazar ya da değişim değeri, hammadde ve üretimin diğer masrafları için yaptıkları harcamalardan daha fazla olan yeni bir ürün elde ederler. Ortaya çıkan artıdeğer, kapitalistler tarafından kişisel tüketim ve daha fazla sermaye birikimi için kullanılır. Kapitalist üretim tarzının bu aşamasında, görece daha az karmaşık hale gelen sınıf ilişkileri artık açıkça görülür. Üreticilerin bu aşamadaki görevleri, kapitalistlerin *kişisel* kontrolü ve doğrudan denetimi altında gerçekleştirilir. *Rasyonel* bir kâr elde etme çabasında olan kapitalistler, *minimum* ücret ve harcamayla *maksimum* üretim düzeyine ulaşmaya çalışırlar. Böylece, zorunlu olarak antagonistik ve sömürücü bir iş süreci ortaya çıkmış olur.

Marx'ın gösterdiği gibi, modern erdüstrinin gelişmesi için gereken koşullar, yaygın makinenin kullanımının iş sürecinin doğasında yarattığı *(Marx, 1974)* koşullar sayesinde oluşmuştur. Bu aşama, görevlerin parçalandığı ve basitleştirildiği yüksek düzeydeki entegre üretim süreçlerini ortaya çıkarmıştır. Manüfaktür aşamasındaki

üreticilerin, bütünsel görevler için araç-gereçten yararlanmaları gibi, modern endüstri koşullarındaki üreticiler de makinelerin birer eklentisi haline gelmişlerdir. Bu noktada ekipmanın bakımı ve onarımı için vasıflı işçiler gerekiyordu, fakat sonuçta pek çok işin kaderi olan rutinleşme ve vasıfsızlaşma da gerçekleşmiş oluyordu. Artık işlerin hız ve düzenini makinelerin belirlediği, tekniğe dayalı olan işbölümü gelişmiştir. Kapitalistlerin üretim araçlarına sahip olmaları, üreticiler yani işçiler üzerindeki denetimlerin yoğunlaşmasını da beraberinde getirdi. Yeni dönem de emeğin öğrenme imkânları ve sahip olduğu vasıflar tamamen teknoloji sürecine dolayısıyla işverenlere bağlanmıştır. Sermayeye bağlılığı pekişen emekçi, nihayet kapitalistlerin *rasyonel* sermaye birikim dürtüsü tarafından belirlenen emek pazarı sürecinin birer unsuru haline gelir.

Modern sanayi aşaması, pek çok iş ortamında hissediimeyecek olan merkezi fabrika üretimini teşvik ederek, sınıf ilişkilerinin gelişimini desteklemiştir. Söz konusu durum, kısmen kapitalistlerin iş süreçlerindeki kontrolünün makineler ve teknolojik süreçler dolayımıyla gerçekleşmesinden kaynaklanır. Fakat üretici güçlerin gelişmesinde işverenlerin *idari fonksiyonlarının* pek çoğunu temsilcilere devretmek zorunda kalmasının da önemli derecede etkisi olmuştur. Bürokratik prosedürlerin gelişmesi, yönetici ve teknik uzmanları, daha önce bizzat kapitalistlerin gerçekleştirdiği koordinasyon ve kontrol işlerinden sorumlu hale getirmiştir. Kapitalistlerin kontrol fonksiyonlarının, yönetici ve teknik uzmanlar aracılığıyla bürokratikleştirilmesi aynı zamanda sınıf antagonizmasının belirgin özelliklerinin saklanmasına hizmet etmiştir. Sınıf ilişkilerinin zorunlu dikotomik doğasının, bürokratik sürecin yarattığı otorite iliş-

kilerinin hiyerarşik yapısı içinde gizlenebilmesi, sınıf sömürüsünün özne anlaşılırlığının sınırlanmasına da hizmet etmiş olmaktadır. Rasyonel kâr dürtüsü büyük kapitalist şirketlerin ortaya çıkmasına ve böylece ferdi sermayedarların kendi başlarına sağlayabileceklerinden çok daha fazla mali kaynağa ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Ortaklarının sınırlı yükümlülükleri sonucunda anonim şirketin ortaya çıkışı, kapitalist mülkiyetin formunda çeşitli değişiklikler meydana getirmiştir. Şirketlerin, ferdi kurucu ve sahiplerden ziyade birden fazla kurucunun olabildiği işletmeler haline gelmesi, üreticilerin zorunlu olarak sömürüye dayanan iş ilişkilerinin sınıf doğasını kavramalarını daha da zorlaştıran bir sonuç yaratmıştır.

Marx, kapitalist üretim tarzının gelişiminde farklı aşamalar tanımlamıştır. Buradan yola çıkıldığında, sermaye birikim süreçleri ve teknik güçlerdeki değişimlerin, iş ilişkilerinin doğasını nasıl etkilediği anlaşılırlık kazanacaktır. Meta üretimi ve pazardaki satışı üzerinden kâr elde etmek gibi rasyonel bir dürtüyle hareket eden güçler, işçilerin fabrikalarda yoğunlaşmasını ya doğrudan yani *yüzyüze ilişkiler*'le ya da teknik süreçlerin kullanımını otoriteye-yönetici ve diğer uzmanlara devretmek yoluyla sağladılar. Hangi yoldan olursa olsun, kâr için artıdeğer üretimi zorunlu olarak sömürü ilişkisine dayanır. Kâr böyle bir sömürü olmadan gerçekleşemez, dolayısıyla kar olmadan da, uzun vadeli sermaye birikimi ve kapitalist üretim tarzı gerçekleşemez. Dolayısıyla, kâr dürtüsü ve kapitalist üretimin olduğu her koşulda, toplumsal sınıflar olacaktır. Kapitalizm, toplumsal sınıflara dayanmadan kendini yeniden üretebilen sosyo-ekonomik bir süreç olarak var olamaz. Bir başka ifadeyle, toplumsal sınıflar kapitalizme içkindir ve sistemin zorunlu bir özelliğidir *(Braverman, 1974)*. Bu

süreç, içerisinde kapitalist ya da işçi olarak çeşitli roller üstlenen bireylerin tavır ve davranışlarından bağımsız işler. Öyleyse sınıf bilincinin varlığı ya da yokluğu, toplumsal sınıfların varlığıyla ilişkili değildir. Söz gelimi, 'bireycilik" ve 'kişisel özgürlük' gibi değerlerin genel kabul görmesine karşın, kapitalist bir toplum olarak Amerika Birleşik Devletleri, nesnel sınıf ilişkileriyle karekterize edilir *(Wright v.d., 1982).*

Peki mesleki yapılar, tabakalaşma sistemleri ve sosyo-ekonomik eşitsizlik kalıpları nasıl değerlendirilmelidir? Onlar da herhangi bir biçimde sınıf ilişkileri ile ilişkilendirilebilirler mi? Söz gelimi, sosyo-ekonomik eşitsizlik kalıplarını toplumsal sınıfların analizine başvurmadan tanımlamak mümkün müdür?Bu tür bir kavrayış ya da tanımlama, mesleki yapılar ve tabakalaşma sistemlerinin, farklı maddi ve endüstriyel düzenlerde kökleşmiş sınıf ilişkilerinin ifadesi olduğu fark edilmediği sürece, doyurucu olamaz. Mesleki yapı-lar, tabakalaşma sistemleri ve sosyo-ekonomik eşitsizlik kalıpları günümüz kapitalizmi şartlarında nasıl belirlenirler?

Kapitalizmin zorunlu olan en genel özelliği, ürün ve hizmetlerin kâr amaçlı üretimidir. Elde edilen kârın bir kısmı yeniden yatırım, yani daha fazla kâr için daha fazla meta üretmek amacıyla kullanılır. Bir başka deyişle sürecin bütünü, paranın, metanın üretilmesi ve pazarda satılması amacıyla üretici kapasiteye yatırıldığı ve elde edilen kârın, yine sermaye olarak üretilip yeniden yatırımda kullanıldığı rasyonel bir sermaye birikim sürecidir. Bu şekilde üretilen ürün ve hizmetler, her zaman üretime yatırılmış harcamalar ve hammadde değerinden yüksek bir değişim ya da pazar değeri taşımalıdır. Emek ücreti de bunun bir kısmını oluşturduğundan, üreticilere ürettiklerinin tam değerine denk olan bir ücretin ödenmediği açıkça görülür. Ar-

tıdeğere kapitalistler tarafından kâr adı altında el konulur ve kâr özel mülkiyet haline gelir. Böylece üretim araçlarının sahipleri, bireysel ya da kurumsal hissedarlar olarak yaptıkları ilk yatırıma başkalarının emeğinden elde edilen bir getiri sağlarlar. Üreticiler ise, sağladıkları metanın değerinden hiçbir zaman faydalanamamış olurlar *(Marx, 1974)*. Eğer üreticiler metanın değerinden faydalanabilmiş olsalardı, ortada kâr olmazdı ve kapitalist girişimler, bir süre ayakta kalabilmeyi başarabilmiş olsalar da, nihai olarak iflasla yüzyüze gelirlerdi. O halde kâr, el koyma sürecinin ürünüdür ve birikim sürecinin devam edebilmesi için üreticilerin *sömürülmesi* zorunludur. Yeniden yatırım bütün bir süreç içerisinde merkezi bir yere sahiptir, çünkü üretici güçlerin sürekli olarak yenilenmesi gerekir. Kapitalist girişimlerin maliyet-verimli ve rekabetçi kalmak için teknolojik olarak ilerlemeleri gerekir.Çalışma süresinin, işgünü olarak bir sınırı vardır. Bu nedenle artıdeğer ve kâr, ancak otomasyonla mümkün olabilecek bir verimlilikle artırılabilir. Teknolojik gelişmedeki değişimler söz konusu çerçevede anlaşılabilir; insan emeğinin yerini makinelere bırakmasının altında yatan dürtü, maliyet-verimliliği, üretimin güvenirliği ve artan verimliliktir. Bundan dolayı teknolojistler, mühendisler ve diğer teknik uzmanlar, sermaye birikim sürecinde önemli bir role sahiptirler. Şirketlerin pazarda rekabet edebilmek için giderek sermaye-yoğun ve teknolojik değişime dayalı hale gelmeleri, teknolojist, mühendis ve diğer teknik uzmanların önemini daha da artmıştır *(Davis ve Scase, 1985)*.

Açıklanan süreç, özgür emek olmadan gerçekleşemez. Bu özellik diğer üretim tarzları için geçerli değildir. Kapitalizmde işçiler, emeklerini ücretle değişilecek bir meta olarak satmakta serbesttirler. Fakat kapitalistler bu emeği yalnızca değer, dolayısıyla kâr ürettiği sürece satın almak

isteyeceklerdir. Buna göre, ücretli işçilerin iş ilişkileri dışında geçimlerini sağlayabilecekleri başka bir seçenekleri yoktur. Ücretliler böyle bir pazarlığa bir kere girdikten sonra, artıdeğer üretimi için gerekli bir üretim aracı olarak kapitalistin mülkü halini alırlar. Yani üreticiler yalnızca *biçimsel* olarak özgürdürler, daha doğrusu -işsiz geçinemeyeceklerinden dolayı- emek güçlerini satmakta özgürdürler. Sahip oldukları herhangi bir vasıf ancak kapitalistlerin mülkiyetindeki teknoloji ve ekipman ile birlikte değer kazanır. Bunlara erişme imkânı olmadığında ise, becerileri ancak asgari değer üreten bir özellik taşır *(Braverman, 1974).*

Şu ana kadar bahsedilenler, kapitalist üretim tarzının zorunlu özellikleridir. Kapitalist üretim, pazarda satılmak üzere meta üretimine dayanan bir birikim sürecidir. Üretim araçlarına sahip olanların, üreticiler tarafından üretilen artıdeğere el koyduğu ilişkilerden oluşur. Bu süreç *Tablo-1*'de özetlenmiştir.

Yatırım ve kâr, ya da yatırım getirisi, kapitalizmin temel dinamikleridir. Süreç yatırım, kâr ve yatırım getirisi olmadan işlemez. Yatırım, on dokuzuncu yüzyıl girişimcilerinde olduğu gibi, ister ferdi şirket sahibi yöneticiler tarafından, isterse büyük finans kurumları tarafından yapılsın, kâr, ancak tatmin edici düzeyde ise; yani diğer olası yatırım fırsatlarına kıyasla daha yüksek ge-

TABLO1: Kapitalist üretim süreci

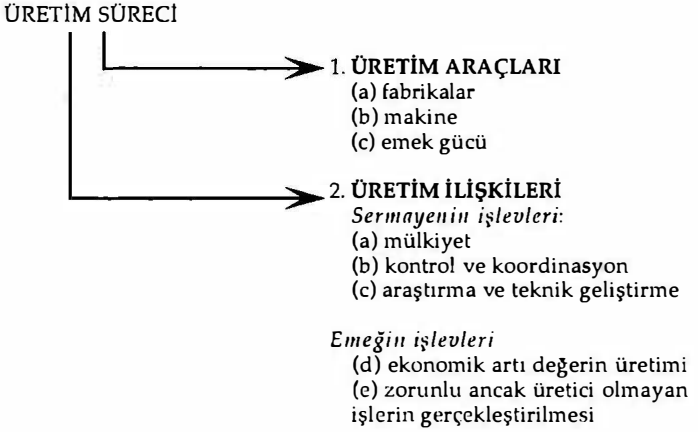
tirisi varsa gerçekleşir *(Ingham, 1984)*. Eğer kârlar ve dolayısıyla getiriler, diğer seçeneklere nazaran düşük kalırsa, yatırım için bir özendiriciliği olmayacaktır. Böyle düşüşler, yeni rakiplerin pazara girmesi ve işletme maliyetinin, emek ücreti talebi karşısında artması gibi pek çok nedenden kaynaklanabilir. İkinci olasılığın gerçekleştiği koşullarda kapitalist üretimin çelişkileri belirginlik kazanır. Emek ücretinin kârlar üzerindeüretim maliyeti olarak doğrudan etkisi vardır. Sonuçta, şirket yönetiminin, hissedar yatırımlarına tatminkâr birkazanç sağlamak amacıyla emeği *kontrol* etmesi gerekir.

Elbette ki, artıdeğerin tamamı sermaye artırımına ayrılmaz. Bir kısmı kâr payı biçiminde hissedarlara aktarılırken, bir başka kısmı da vergi olarak ödenir. Hissedarlar, hisse değerinin yalnızca yeniden yatırım yoluyla artmasını beklemezler, aynı zamanda daha kısa vadeli finansal getiriler de talep ederler. Bu bireysel yatırımcılar için tüketim amaçlı olabilirken, emekli sandıkları, tröstler ve sigorta şirketleri gibi kurumsal yatırımcılar, kendi yatırımcılarının tatminkâr getiri beklentilerini karşılamak zorundadırlar.

Buna göre, kapitalist şirket yöneticileri, hem sermaye değerini yükselterek hem de kâr payı ödemeleri yoluyla hissedarlarını tatmin etmek zorundadırlar. Bu talepler arasında çoğu zaman bir çelişki ortaya çıkar. Çünkü dağıtılan kâr payı, yeniden yatırım yoluyla sermayeyi artırmak için kullanılamaz. Hissedarların hedefleriyle, yöneticilerin kariyer yapmaları ve yönetsel sorumluluklarının genişlemesi için fırsat yaratan sermaye artırımları çoğunlukla çelişki içindedir. Böyle olduğu zamanlarda bile, yönetimin hedefleri ve hissedarların hedefleri, bir üretim maliyeti olan ücretli emeğin çıkarları karşısında birleşir.

Toplumsal sınıf tartışmaları bu çerçevede bir anlam ifade eder. Peki, o halde toplumsal sınıf, tabakalaşma ve mesleki düzenler arasındaki ilişkiler nelerdir? Bu ilişkiler *tablo 2*'de özetlenen kapitalist üretim sürecinin daha detaylı bir analiziyle anlaşılabilir.

Kapitalist şirketler, teknik üretim araçlarının yanı sıra farklı görevler ve sorumluluklardan oluşan mesleki konumların yarattığı toplumsal ilişkilere de hâkimdirler. Bunlar, otorite konumunda bulunanların diğerler çalışanların görevlerini belirlediği ve kontrol ilişkileri yapısıyla birbirine bağladığı ilişkilerdir *(Weber, 1968)*. İş ilişkileri, hiyerarşik bir biçimde düzenlenmiş bile olsalar, altta yatan dikotomik ve çatışkılı doğanın ayırt edilmesi mümkündür *(Salaman, 1981)*. Bazı görevler *sermayenin* fonksiyonları ile ilişkiliyken, diğerleri emeğin faaliyeti

TABLO2 : Üretim İlişkileri

ile ilişkilidir *(Braverman, 1974)*. Bundan dolayı, kâr üreten her firmada sınıf ilişkileri hüküm sürer. Sermayenin işlevleri ile ilişkili olanlar bir biçimde artıdeğere elkonulmasıyla meşgulken diğer kategoriler artıdeğerin üretimiyle ilgilidirler. Bu bölünme kâr amaçlı şirketlerin çoğunda apaçık değildir, ancak günlük faaliyetleride ve kontrol ilişkileri yapısında gözlenebilirler. Böylece, bazıları yönetsel, teknik ve profesyonel becerilerini kullanarak sermaye yatırımının değerini artırmakla yükümlüyken, bazılarının emekleri, üretim faktörü olarak maliyet yaratır ve başkalarının kontrolüne tabi durumdadır.

Kapitalist şirketlerden birinci derecede çıkar sağlayanlar, pek tabii ki işletme sahipleridir. Üretim araçlarının sahipleri olarak işletmecilerin mülkiyet hakları, devlet tarafından çıkarılan yasalar ve düzenlemelerle korunur. Hissedarların birinci hedefleri ise, birikim süreci yoluyla şirketlerinin değerini artırmaktır *(Scott, 1985)*. Ancak şirket yönetiminde aktif rol almayabilirler; örneğin birincil görevleri, yönetim kurulu toplantılarında yürütmeden sorumlu meslektaşlarının kendilerine sunduğu şirket politikasını onaylamak olan ve icra yetkisi olmayan idareciliktir. Aslında, yirminci yüzyıldaki eğilim, finansal kurumların büyük şirketlerin temel hissedarları haline gelmeleri olmuştur *(Ingham, 1984)*. Bu eğilim, şirket sahipliği ile şirket yönetimi arasında dolaysız ve görünürdeki ilişkiyi zayıflatmışsa da, aradaki bağların korunması birikim sürecindeki ortak çıkarlar sayesinde sağlanmıştır. Sahiplik ve kontrol fonksiyonları, kapitalizmin daha erken bir aşamasında, on dokuzuncu yüzyıl Britanyası'nda olduğu gibi, günlük faaliyetlerini kişisel olarak yöneten girişimci ya da sahip-yöneticinin ellerindeydi *(Bendix, 1956)*. Kurumsal hissedarlar, çoğunlukla şirket evlilikleri vb. nedenlerle gelişen büyük

ölçekli şirketlerdeki imtiyazlarını ve fonksiyonlarını eğitilmiş profesyonel uzmanlara bırakmaya başladılar. Yönetici fonksiyonlardaki bu bölünmeye karşılık, rasyonel kâr elde etme sürecinde her iki taraf da ortak çıkarlara sahiptirler. Yönetici fonksiyonu bölünmemiş olan modern şirket, kâr elde etme faaliyetinde sahibi tarafından yönetilen benzerine nazaran daha akılcı ve maliyet-verimli olmak zorundadır *(Mills, 1951)*. Bunun temel sebebi, finansal kurumların kendilerine ait performans hedeflerine ulaşmak için yatırım getirilerini optimize etmek zorunda olmalarıdır. Sigorta şirketleri, emekli sandıkları ve yatırım tröstlerinin de, kâr beklentilerini karşılamaları gereken çıkar sahipleri vardır.

Şirket sahipliğinin, sınıf analizi açısından günlük şirket yönetimine müdahil olan ya da olmayan bireysel yatırımcıdan kurumsal yatırımcıya doğru değişen kompozisyonu, mülkiyet ilişkisini sermayenin kişisel mülkiyetinin buharlaştığını düşündürtecek ölçüde geri plâna atmaktadır. Halbuki durum böyle değildir. Bireysel hissedarlar arasında, hâlâ yatırımcı finansal kurumların kârlarında dolaysız söz sahibi olanlar bulunduğu gibi, dolaylı çıkar sağlayanlar bulunmaktadır. Fakat, eğer mülkiyet fonksiyonu silikleşmişse, devredilmiş idari sorumluluklar da bir o kadar belirgin hale gelmiştir. Bu durum, kendini iş süreçlerini kontrol ve koordine edenlerin günlük faaliyetlerinde gösterir *(Anthony, 1986)*. Büyük şirketlerin gelişmesi, çeşitli yönetsel becerilere yönelik olarak giderek artan bir ihtiyaç yarattı. Bu işler, küçük örgütlerde çoğunlukla, aynı zamanda şirketin sahibi olan yöneticiler tarafından yürütülür. Fakat büyük şirketlerde, üretim araçlarının maliyet verimli kullanımı sonucunda kâr elde etme çabası, uzmanlaşmış yönetsel görevlerin ayrıntılı olarak tanımlandığı bürokratikleştirilmiş karar alım süreçlerine yol açmıştır *(Scase ve Goffee, 1989)*. Sonuç olarak, yöneticiliğin kont-

rol boyutu on dokuzuncu yüzyılda da, sahibi tarafından yönetilen işlere nazaran daha az dikotomik hale gelmiştir. Yalnızca, 'yöneticiler' ile 'işçiler' arasında keskin ayrımların olduğu, büyük imalat sanayiinde ise, nesnel sınıf ayrımları ancak öznel boyutta ifade edilmektedir *(Beynon, 1980).* Sınıf ilişkilerine, böyleyken bile, kâr eden tüm şirketlerde rastlanır. Çünkü hiyerarşik olarak düzenlenmiş ve farklı uzmanlıklara dağıtılmış bir yönetim olmadan, kârı amaçlayan ürün ve hizmet üretimi gerçekleşemez. Dolayısıyla, şirket yöneticileri, fiili çalışan konumunda olsa dahi, iş sürecindeki denetimlerinden ötürü sermayenin çıkarlarını paylaşırlar. Bu işlev yerine getirilmedikçe, sermaye birikimi gerçekleşmez *(Edwards, 1979; de Vroey 1980; Marglin, 1980).*

Benzer sebeplerden ötürü, ürün araştırma, geliştirme ve plânlamada yer alan failleri de mülkiyet fonksiyonunun tamamlayıcıları olarak değerlendirmek mümkündür. Yöneticilerin çoğu, kişisel olarak hissedar konumunda değildir, fakat teknik üretim araçlarının rasyonel kâr edinimini sürdürmeye hizmet edecek şekilde; sürekli modernizasyonu, bakımı ve yenilenmesi için istihdam edilirler. Günümüz pazarlarının yüksek derecede rekabetçi doğası üretimin otomasyon yoluyla modernizasyonunun sürekliliğini gerektirir. Teknolojistler, bilim adamları, mühendisler ve çeşitli uzmanlar, maliyet-verimli üretim sistemleri ve ürün geliştirmek üzere alternatifler geliştirmek için işe alınırlar. Yöneticiler gibi onlar da, hem kâr elde etmek ve hem de ücretli emeğin maliyetinin genel üretim maliyeti içinde işgal ettiği yerin küçültülmesini hedeflelemeleriyle doğrudan hissedarların çıkarlarına hizmet ederler. Yöneticilerin pek çoğu ücretli çalışanlar olarak ve kendisini bizzat işçi sınıfının bir parçası kabul etse de, görevlerinin doğası, onları, doğrudan doğruya mülkiyet fonksiyonuna bağlar. Entelektüel işçiler olarak, yetenek ve va-

sıflarını kurumsal ve/veya bireysel hissedarların çıkarlarına koşmak durumundadırlar *(Abercrombie ve Urry, 1983).* Çeşitli idari, teknik ve profesyonel işleri yürüten çalışanlara; ortak *nesnel* sınıf konumlarını veren, hissedarların çıkarlarına koşulu bulunan ortak çıkarlardır. Bu, onların öznel inançlarından ya da günlük iş faaliyetleri sırasında şirketle aralarında çıkabilecek muhtemel anlaşmazlıklardan bağımsız bir durumdur. Dolayısıyla, *stratejik ve operasyonel* yönetimin görevleri arasında ayrım yapmak yararlı olacaktır. İkincisi üzerine yapılacak bir odaklanma, gözlemcinin, şirket yöneticileri ve teknik uzmanlar arasında temel bir bölünme olduğunu iddia etmesine yol açacaktır. Halbuki dikkat, *stratejik* işlevlere yöneltildiğinde, şirketle-yönetici arasında açığa çıkabilecek muhtemel çelişkilerin, kâr ve sermaye biriktirme hedefine göre, geri plânda kaldığı rahatlıkla görülebilecektir. Aynı şekilde yönetimin hiyerarşik ve parçalanmış doğası bu temel hedefi gizleyemez. Sonuç olarak yöneticiler, sermaye birikimi amaçlı üretim araçlarının koordinasyon ve kontrolündeki fonksiyonlarından dolayı genel bir *sınıf* çıkarını paylaşırlar. Ancak sürecin bir parçası olarak, esasında emeğin denetiminden sorumludurlar.

Marx'a göre değerin kaynağı emek gücüdür, çünkü emek gücü olmadan, ham maddeler pazarlanabilir metalara dönüşemezler. Emek gücü, genel olarak değer yaratımı sürecinde üretiklerinin tam karşılığını hiçbir zaman almamak koşuluyla sömürülür. Emek sömürüsü gerçekleşmeden, üretim sürecinden artıdeğer elde edilemez ve sermaye birikimi de gerçekleşmemiş olurdu. Bu nedenle sömürülenler süreç içersinde emeğin işlevlerini üstlenerek bir toplumsal sınıfı oluştururlar. Bazıları zorunlu fakat *üretici olmayan* faaliyetler yürütürken, diğerlerinin emek gücü, doğrudan ve açıktan kâr için ürün ve hizmet üretimiilebağlantılıdır. Modern

imalat sistemlerinin etkili sermayę yoğun özellikler gösteren doğasından kaynaklanan teknolojik değişimler ise, üretici kol işçilerine duyulan ihtiyacı azaltmıştır *(Child, 1988; jones, 1989).* Teknolojik değişimler üretici kol işçileri yerine, çeşitli 'destek' hizmetleri sağlayan kesimlere duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Bu türden hizmet sağlayanlar, emeklerinin artıdeğer yaratması anlamında dolaysız üretici değildirler, fakat yine de, birikim süreci açısından vazgeçilmez önem taşırlar. Şimdi önemli bir noktaya geliyoruz; bu kesim denetim fonksiyonlarını yerine getirdiğine göre, neden sermaye yerine emeğin işlevlerini gerçekleştiriyor olarak kabul edilsinler? Bazı gözlemciler bu kesmin, uzman vasıflarından ötürü belirsiz, hatta tartışmalı sınıf konumlarına sahip olduklarını iddia etmiştir *(Wright, 1976).* Ancak görevlerini yerine getirdikleri koşullar incelendiğinde, onları işçi sınıfının bir parçası olarak değerlendirmek daha makul görünmektedir. Bunlar belli bir derecede iş otonomisine sahip olsalar da, çalışma şartlarının sınırları yöneticilerle, üst-düzey teknik profesyoneller tarafından çizilir ve başkaları tarafından denetlenirler. Performansları gözlemlenir ve genellikle genel üretim maliyeti çerçevesinde değerlendirilirler. Genellikle yüksek olan maaşlarına ve kol işçilerine göre daha iyi olan çalışma koşullarına rağmen, mülkiyet fonksiyonundan dışlanmışlardır. İşletime dair problemlerde günlük olmak şartıyla görüşlerine başvurulabilir, ancak *stratejik* yönetime -şirket politikalarının formüle edilmesi, hedeflerin belirlenmesi ve başkalarının performans ve hareketlerinin izlenmesinde kullanılacak ölçüm sistemlerinin belirlenmesine- katılamazlar. Teknik, bakım ve 'destek' ekibi, stratejik karar alma süreçlerinden dışlanmakla başkalarının kontrolüne tabi hale gelir, fakat bununla birlikte, üretim faktörü olarak maliyetlendirilen genel çerçevede, emeğin üretici olmayan

zorunlu işlevlerini üstlenirler. O halde, toplumsal üretim ilişkileri içindeki konumları açısından işçi sınıfının bir parçasını oluştururlar.

Bu türden çalışanlar, gerekli fakat üretici olmayan işleri gerçekleştiren rutin beyazyakalı işçilere kıyasla sayıca çok daha azdır. İdari işlerdeki hızlı artış pek çok gözlemcinin 'yeni' bir orta sınıf üzerine tartışmasına yol açmıştır *(Hamilton ve Hirszowicz, 1987)*. Tartışmalar ışığında, onların değerlendirme ve yargı gerektiren işleri gerçekleştirdiği düşünülmüştür. Çeşitli idari fonksiyonların, sahip-yöneticiler tarafından hayata geçirildiği küçük şirketler için geçerli olan bu olgu, çalışanların normal olarak rutin ve görece vasıfsız işler yaptığı büyük ölçekli işletmelerde geçerli değildir *(Crompton ve Jones, 1984)*. Büyük ölçekli işletmelerde çalışanlar, sınırlı bir otoriteye sahiptir ve genellikle stratejik-operasyonel yönetimden dışlanmışlardır. Yönetmek yerine, verilen emirleri yerine getirmekle yükümlü olmalarının yanı sıra başkalarının denetimine tabidirler. Gerçekten de pek çok iş o kadar 'vasıflaşmış' ve rutinleşmiştir ki, tamamen yeni teknolojilerin kontrolüne girmiştir *(Crompton ve Reid, 1982; Baran, 1988)*. Geri kalan işler çoğunlukla okuldan terkler ve evli kadınlar gibi, emek gücü ucuza satın alınabilen kesimler tarafından yerine getirilmektedir. Bu kesimin günlük yaşamları, yarızamanlı çalışmaya uygundur ya da genellikle çalışmaya mecbur durumdadırlar. Böyle işçiler, yöneticilerin, profesyonellerin ve daha yüksek seviyedeki teknik elemanların yararlandıkları iş güvencesi ve primlerden yararlandırılmazlar. Fiziksel çalışma koşulları fabrika işçilerinden daha iyi olmakla birlikte başka bir avantajdan yararlanamazlar *(Cockburn, 1986)*. Sonuç olarak, rutin beyaz-yakalı çalışanların, emeğin işlevlerini yerine getirdiği söylenebilir. Üretici değildirler, ancak üstlendikleri işler doğrudan toplam sermaye bi-

rikimi süreci içinde yer alır. Beyaz yakalılar, işçi sınıfı üyelerinin durumuna benzer şekilde, görevlerini başkalarının denetimi ve kontrolü altında gerçekleştirirler.

O halde, emeğin ve sermayenin fonksiyonları üretim ilişkilerini oluşturur. Mülk sahipleri kontrol pratiği ile ilgilenirken, aynı kontrol ilişkileri içerisindeki emek; üretken emek veya üretken olmayan emek olarak, gerekli işleri yapmak durumundadır. Elbette ki, kontrol pratiğinin kendi başına bir önemi yoktur; kontrol pratiği ancak belirli amaçlar için kullanıldığında anlam kazanır. Kapitalist girişimlerde bu amaç, kâr dürtüsü ve zorunlu sermaye birikiminde ifadesini bulan üretim ve artıdeğerin gerçekleştirilmesidir. Kapitalist kontrol ilişkileri hiyerarşik olarak düzenlenip, çok sayıda yönetici, profesyonel ve teknik uzmana dağıtılabilir, ama stratejik hedefler söz konusu olduğunda bunların tümü birleştirilir. Yöneticilerin günden güne yaptıkları operasyonel faaliyetleri meşrulaştıran bu süreçtir. Yanı sıra, başkalarının emeğinin üretken olan ve üretken olmayan biçiminde istismar edilerek sömürülmesi de "sermaye birikimi"nin gerçekleştirilmesi hedefiyle ilişkilidir. Sermaye ve emeğin işlevleri birbirine bağlıdır ve buna göre, kapitalist kuruluşların sınıf ilişkileri hem antagonisttir hem de *işbirliğine* dayalıdır. Yönetimin, işçi-yönetici ilişkilerinin işbirliğine ve "uyuma" dayalı doğasını vurgulamaktan her zaman çıkarı vardır. Çünkü uyuma dayalı ilişkiler, sınıf bilincinin gelişimini engelleyici bir işlev görebilir *(Wickens, 1987)*. İşçiler bu süreç içerisinde, sermayenin ya da emeğin işlevlerini yerine getirdiklerini düşünmek yerine; sorumluluk ve yetki içeren değişik işleri yerine getirdiklerini düşünürler. İşçilerin toplumsal üretim ilişkilerinden türeyerek yerine getirdiği mesleki roller, esas olarak sınıf ilişkilerinin parçasıdır. Fakat, kişisel kimlik ve özgüven edinimlerinin yanı sıra, sosyal adalet ve eşitliğe ilişkin her türlü gö-

rüşlerinin zeminini, asıl olarak içinde yer aldıkları mesleki süreç belirler. İşte bu nedenle, genellikle önemsiz görünen sınıf çıkarlarına karşı, günlük hayatla doğrudan ilişkili olan mesleki çıkarları daha belirgindir *(Newby v.d., 1985).* Bu bakımdan Batılı kapitalist ülkelerde, iş kaynaklarının giderek azaldığı göz önüne alınırsa toplumsal sınıflara ilişkin Marksist modellerin giderek önemini yitirdiği ileri sürülebilir.

Pek çok gözlemci, Marksist modelin önemini yitirdiğini düşünmektedir. Onlara göre, günümüzdeki üretim, Marx'ın tanımladığı ücretli emekçiye duyulan ihtiyacın, büyük ölçüde azalmasına sebep olan otomatize edilmiş sermaye-yoğun süreçlerde yerine getirilmektedir. Üretken emeğe daha az, *'yeniden üretim sürecinde'* yani metaların pazarda dağıtım ve satışında rol alacaklara daha fazla ihtiyaç vardır. Bu durumda, üretim sürecinin dışına düşen birtakım temel mesleki sektörler gündeme gelirki, bu sektörler Marksist sınıf kavramlarıyla yapılan bir analize karşılık gelmek yerine, Marksist sınıf kavramlarına hiç de uygun olmayan bir pozisyonda yer alırlar *(Hamilton ve Horszowicz, 1987).* Daha yakından incelendiğinde bu durumun zorunlu olmadığı görülecektir. Uygunsuzluk, dağıtım, perakendecilik, tüketim dışında sağlık, eğitim ve refahın tedariki ile ilgili devlet kuruluşlarında çalışan böylece kârlı süreçlerden iyice uzaklaşan mesleklere bakıldığında anlaşılırlık kazanacaktır.

Ürün ve hizmetlerin dağıtım ve satışıyla uğraşan kuruluşların da, değer üreten imalatçı girişimler gibi, kârlılık ve uzun vadeli sermaye birikimi hedefleri vardır. Kârlılık sürecinden temel çıkarlar sağlayan bireysel ve kurumsal hissedarlar vardır. Kârdan çıkarı olan kesim, stratejik yönetim sorumluluklarıyla yetkilendirilmeleri dışında, çeşitli rutin işleri sadece em-

redildiği biçimde yerine getirmekle yükümlü çalışanların günlük koordinasyonu ve kontrolüyle uğraşırlar. Örnek vermek gerekirse; bir sigorta şirketinin, hissedarları, şirket stratejilerini belirleyen üst düzey yöneticileri, müşterilere poliçe satan personelin günlük kontrol ve koordinasyonundan sorumlu orta ve alt kademe yöneticileri, bunlar dışında kalan zorunlu fakat rutin işleri gerçekleştiren elemanları bulunur. Son gruptakiler, kâr amaçlı endüstriyel kurumlarda çalışan işçiler gibi, emeğin fonksiyonlarını yerine getirirler *(Braverman, 1974; Crompton ve jones, 1984).* Büyük perakende mağazaları, reklam ajansları, bankalar ve diğer finans kurumları, eğlence sektörü ve şirketlerle diğer kâr amaçlı imalat sektöründe yer almayan çok çeşitli türde firmanın toplumsal ilişkilerini de örneklemek mümkündür. Bir başka deyişle, hizmet sektöründeki işler de, kıyaslanabilir toplumsal ilişkileri, dolayısıyla Marx'ın imalâtçılar için tanımladığı toplumsal sınıfları kapsarlar. Bu ilişkiler günlük olarak; sermayedarların, ürün, hizmet, satış ve yönetim gibi, rutin, ama çoğunlukla yüksek düzeydeki bürokratik süreçlerde istihdam edilmiş personel üzerinde kurduğu hakimiyet ve kontrol ilişkileri olarak görülür. *(Salaman, 1981).* Dolayısıyla, bu tür kurumlarda yer alan mesleki pozisyonları, kontrol ilişkileri içindeki konumlanışlarına göre farklı toplumsal sınıflara yerleştirilebilmek mümkündür.

Benzer biçimdeki sınıf konumları, kâr amaçlı olmayan devlet mülkiyetindeki kurumlarda da tespit edilebilir. Söz konusu sınıf konumları, kapitalist kurumların değer üreten ya da yeniden üretim faaliyetlerinden uzak olabilirler, ama -devlet kurumları eğitimli ve sağlıklı çalışanlar "üreterek", sermayenin "ihtiyaçlarına" hizmet ederler-, tıpkı kâr eden kurumlar gibi sınıf ilişkilerini içerirler. Yine, örgütsel strateji ve he-

deflerin saptanmasından, günlük denetleme ve kontrole ve rutin kol ya da kafa işlerinin gerçekleşmesine kadar sorumlu olan çeşitli pozisyonlar vardır. Kâr eden bir fabrikada olduğu gibi, herhangi bir devlet hastanesi, okul ya da kamu refahına hizmet eden bir kurumda da, önceden tanımlanmış kurallar ve prosedürler çerçevesinde başkalarına komuta edenler bulunur. Yönetim fonksiyonlarını üstlenenler daha iyi ücretlendirildikleri gibi daha iyi çalışma koşullarına da sahiptirler.

O halde, *kurduğumuz analojiye* uygun olarak, üretim sürecinin dışında kalan kurumlarda da sınıf ilişkilerinden ve sınıf konumlarından bahsetmek mümkündür. Devlet mülkiyetindeki kurumların genellikle kâr amaçlı şirketlerdeki yönetsel ilişkiler örnek alınarak yapılandırıldığı düşünülürse, bu hiç de şaşırtıcı değildir. Bundan dolayı, yöneticilerin faaliyetleri kâr dürtüsünü kayıt dışı bırakacak yönetsel ilkelere dayanılarak organize edilmiştir. Devlet kurumlarındaki yöneticilerin ürettiği artıdeğere el konmuyor olabilir, ama organizasyon ve işin yönetimi özel şirketlerden çok farklı değildir *(Scase ve Goffee, 1989)*.

Bu bölümde, toplumsal sınıf ve sınıf ilişkilerinin günümüz kapitalist toplumunun önemli özellikleri olmaya devam ettiği ileri sürüldü.

Kâr yapan şirketlerde, sermayenin ve emeğin fonksiyonlarını hem artıdeğer üretimi hem de artıdeğere el konulması sürecinde saptamak mümkündür. Bu ilişkinin antagonist doğası, ekonomik ödüller ve iş koşulu talebindeki farklılıklarda karekterize olan toplumsal sınıfları ortaya çıkarır. Sınıf ilişkilerinin toplumsal karşılıkları; stratejik karar alma süreçlerinden sorumlu olanlarla, çalışma sürecinde sıkı denetim altında bulunanlar arasındaki yönetsel ilişkilerde ifade edilir. Bu ilişkiler aynı şekilde, artıdeğer üretiminden çok ar-

tıdeğerin yeniden üretildiği şirketlerde ve kapitalist olmayan ya da devlet mülkiyetinde olan, ama kâr amacı taşımayan yanı sıra artıdeğer üretmeyen kurumlarda da mevcuttur. Bu sebepten ötürü, mesleki gruplara dahil olan herkesin kaçınılmaz olarak sınıf konumlarına da sahip olduğu ileri sürülebilir. Sınıfın günümüzdeki geçerliği bu bölümün başında insanların kendilerini ya da başkalarını neden sınıf terimleriyle çağırmadıkları sorusu aracılığıyla araştırıldı. Bireylerin algılama biçiminden bağımsız olarak, yani bireyler tarafından nasıl algılanırsa algılansın, örgütler ve dolayısıyla kapitalist toplumlar, yalnızca toplumsal ilişkilerinin karekteri ne-deniyle bile, toplumsal sınıf esasına göre yapılanmışlardır. Peki o halde, toplumsal sınıfların topluma içkin olan nesnelliği, kişisel yaşantıların, davranış ve tutumların anlaşılmasında nasıl yararlı olabilir? Toplumsal sınıf kişisellik ilişkisi kurulması gereken bir ilişki olarak, ancak toplumsal sınıflarla mesleki pozisyonların bağlantılarının tasarlanmasıyla anlaşılabilir.

Toplumsal sınıflar pek çok çalışmaya göre, mesleki yapılanmaların dışında inşa edilmişlerdir *(Marshall,v.d. 1988).* Bir başka deyişle, farklı meslekler Registrar General'ın Britanya'daki toplumsal sınıf tanımlamasına benzer bir biçimde sınıf kategorilerinde toplanmıştır. Anketlerde, normal olarak ankete katılanlara 'ne işle uğraşıyorsunuz?' diye sorulur ve önceden yapılmış iş tanımlamaları ve sorgu yoluyla ortaya çıkarılan meslek adlarına dayanılarak belirlenen mesleki unvanlar, sınıf kategorilerine yerleştirilir. Gelgelelim, mantıki olarak, 'tersi' bir prosedür daha uygundur. Çünkü, mesleklerin doğası modern organizasyonların sınıf ilişkileri tarafından belirlenir.

Genel kabul gören bir varsayıma göre, işler ve mes-

lekler, idari ve teknolojik iş süreçlerinin 'nesnel' ihtiyaçları tarafından belirlenen görece sabit ve iyi tanımlanmış iş faaliyetlerini oluşturur *(Bell, 1973)*. Buna göre işler, teknik, vasıflı ya da uzmanlık fonksiyonlarına göre sınıflandırılmıştır ve işyerindeki toplumsal ilişkilerden bağımsız bir biçimde var oluyorlarmış gibi görünürler. Fakat görevler, dolayısıyla, meslekler ve işler, görev, yetki ve sorumluluklarına göre tasarlanarak, teknik ve mali süreci de kapsayan insan kaynakları idaresi üzerine kurulmuştur. Bu yüzden de meslekler, kapitalist girişim çerçevesinden bağımsız olarak, müdürler ve üst düzey yöneticilerin yetkilendirildiği yönetsel ilişkilerin yapısı tarafından biçimlenirler. Aynı şekilde, günlük operasyonal faaliyetlerden sorumlu yöneticiler, sadece kendilerine verilen yetki çerçevesinde hareket ederler. Bu yüzden de, yöneticilere duyulan zorunlu ihtiyaç, çalışanların faaliyetlerinin yönetilmesi ve koordine edilmesi gereğinden kaynaklanır. Aksi halde, maliyet-verimlilik, üretkenlik ve kâr açısından çok az kazanım elde edilebilir *(Dahrendorf, 1959)*. Bir başka deyişle, üretim çerçevesindeki ilişkiler, üretim sürecindeki değişik işlerin görev ve sorumluluklarını da belirleyen kontrol ilişkilerinden oluşur. O halde, iş ve meslekleri sınıf ilişkilerinin doğrudan ürünü olarak *tablo 3*'de taslak halinde gösterildiği gibi, sermaye ve emeğin fonksiyonlarıyla ilişkilendirmek mümkündür.

Tablo 3' gösterilen taslak, pazarda satılmak üzere üretilen ürün ve hizmetler aracılığıyla kâr ve sermaye birikiminin gerçekleştirildiği 'saf' kapitalist girişimleri esas almaktadır. Amaç, üretimin farklı toplumsal ilişkilerinden üreyen değişik mesleki kategorilerin nasıl oluştuğunu göstermektir. Farklı işlevlerinin doğası gereği bu meslekler, Marx tarafından tanımlanmış sınıf ilişkilerinin ifadesidirler ve mesleki düzenleri de sınıf

ÜRETİM İLİŞKİLERİ →	SINIF YAPISI →	MESLEKİ KATEGORİLER
Sermayenin işlevleri:		
(a) Mülkiyet		(a) Hissedarlar ve mülk sahipleri
(b) Kontrol ve koordinasyon	**Orta sınıf**	(b) Müdürler, yöneticiler ve üst düzey profesyonel çalışanlar
(c) Araştırma ve teknolojik geliştirme		(c) Bilimadamları, mühendisler ve teknolojistler
Emeğin işlevleri		
(d) Ekonomik artı-değer üretimi	**İşçi sınıfı**	(d) Üretken kol kol işçileri
(e) Zorunlu fakat üretici olmayan görevlerin gerçekleştirilmesi		(e) Küçük memurluk, sekreteryal, rutin kafa işçiliği 'destek' ve bakım işçileri

TABLO 3:Sermayenin ve emeğin işlevleri, sınıf ve mesleki kategoriler

ilişkilerinin sonucudur. Meslekler toplumsal sınıfların doğasını belirlemezler, aksine organizasyonların yönetsel ilişkilerinde gömülü olan sınıf ilişkilerinin sınıflandırılmalarında belirleyicidirler.

Şu ana kadar ki tartışmada, toplumsal sınıfların ve değişen sınıf dinamiklerinin incelenmesinin sosyolojik analizde merkezi önemini koruması gerektiği açıklığa kavuşturuldu. Mesleki düzenlerin değişen kompozisyonu ve bağlantılı biçimde, ayrıcalık ve dezavantaj kalıplarını, ancak sınıf kavramına yapılacak referansla anlamak mümkündür. Fakat hemen belirtilmelidir ki, çalışanların büyük çoğunluğunun bireysel kimliklerinin belirlendiği temel öğe, toplumsal sınıf aidiyetlerinden çok iş ve meslekleridir. Çalışanlar, sınıfsal dinamiklerin,

yapılan işlerin içerik ve parametrelerini ve daha da önemlisi başkaları üzerinde uyguladıkları (veya uygulayamadıkları) kontrolü nasıl biçimlendirdiğini fark etmezler. Fark etmeleri için de bir sebep yoktur. Çünkü çalışanların kişisel çıkarları, sınıfsal stratejilerden ziyade çeşitli mesleki stratejilerle kazanılabilir. Bu süreç, farklı iş ve mesleklerde çalışanların geri sınıf bilinçleri nedeniyle politik seferberlikle ilgili olanların ikilemidir *(Lockwood, 1988).* Bu duruma şaşırmak, ücret sistemlerinin, kişisel güven ve saygı kavramlarının ve hatta kolektif eylem için geliştirilen stratejilerin toplumsal sınıflardan çok, meslek gruplar etrafında organize edildiği düşünüldüğünde oldukça güçtür. Sınıf ilişkilerinin öneminin organizasyonlarda yapılandırıldığı şekliyle dahi anlaşılamaması, sınıf kavramının devam eden önemini reddetmek anlamına gelmez. Sınıfsal dinamiğin sermaye birikimi ve kâr elde etme sürecindeki belirleyici rolünün tanımlanması ve açıklığa kavuş-turulması akademik sosyologların işidir. Fakat sınıf ilişkilerinin ürünü olsalar bile; ödüllendirme sistemleri, hayat tarzları ve tutumlara ilişkin detaylı bir analizde, araştırmanın odağına meslek grupları yerleşecektir.

2.
SINIF ve TABAKALAŞMA: Ödüllendirme Kalıpları

Toplumsal tabakalaşma kavramı, çoğunlukla toplumsal sınıfla karıştırılır ve hatta bu iki kavramın birbirinin yerine kullanılabileceği kabul edilir *(Davis ve Moore, 1945)*. Bizim toplumsal sınıf tanımımıza göre bunlardan biri sebep, diğeri sonuçtur. Kapitalist toplumda tabakalaşma sistemleri, sınıf ilişkilerinin ifadesi olarak sınıfların yarattığı yapısal eşitsizlikleri yansıtır. *Bölüm 1*'de de belirttiğimiz gibi, artıdeğerin üretimi ve artıdeğere elkonulması iktidar ilişkilerine bağlı olarak gerçekleşir. İktidar ilişkileri ve artıdeğere elkonulması sürecinin kaynakların dağıtımında doğrudan görülememesi şaşırtıcı olurdu. Sınıf ve sınıf ilişkileri, nasıl üretim süreçlerinde *'gizli'*yse, dağıtım ve kişisel tüketim sürecinde de gizlenmişlerdir. Kapitalist üretimin ampirik ve gözlenebilir özelliklerini oluşturan mesleki kategoriler, aynı şekilde tabakalaşma sistemlerinin de günlük gerçekliğini oluştururlar. Bu nedenle meslekler, ekonomik kaynaklar, çeşitli ayrıcalıkları edinme hakları ve toplumsal prestij ve saygınlık türleri

üzerindeki taleplerine göre hiyerarşik olarak düzenlenmişlerdir *(Halsey, 1986)*. Tabakalaşma sistemleri, sınıf yapılarının temel unsurlarını oluşturan kontrol ilişkilerini yansıtırlar.

Batılı kapitalist ülkelerdeki tabakalaşma, mesleklerin farklı ücretlendirilmesine benzer şekilde gerçekleşir *(Esping-Andersen, 1990)*. İdari ve profesyonel meslekler sınıf ilişkilerini yansıtır bir biçimde genellikle diğerlerinden yüksek ücretlendirilirler.

Benzer hiyerarşik kalıp farklı ülkelerde de uygulanmaktadır:

- büyük girişimlerin sahip-yöneticileri ve büyük hissedar ve mülk sahibi bireyler;
- müdürler, yöneticiler ve yüksek seviyeli profesyonel ve teknik çalışanlar;
- daha düşük seviyeli profesyoneller, idari ve teknik çalışanlar, küçük ve orta-ölçekli işletmelerin sahip-yöneticileri;
- vasıflı ve yarı-vasıflı kol işçileri, memurluk, sekreteryal ve rutin kafa işçileri;
- vasıfsız kol işçiliği ve emek pazarına yarı-zamanlı katılanlar;

Bu kalıbın ülkelerarası tutarlılığı, görece uzun dönemli sürekliliği ile birlikte değerlendirildiğinde, sermayenin fonksiyonlarını yerine getiren mesleki grupların, iş süreçleri üzerindeki hâkimiyetleri aracılığıyla maaşlar, primler, emekli maaşı, performansa dayalı ödül paketleri ve hisse seçeneklerinden kendilerine, nasıl önemli paylar ayırdıkları görülecektir. Ödül paketleri, artıdeğer, kâr ve hissedarların yatırım getirilerinin hesaplanmasından sonra, zorunlu 'maliyetler' biçiminde meşrulaştırılır. El veya rutin kafa işçilerinin ücretleri ve

kazançları da maliyet unsuru olarak değerlendirilir. Üst düzey yöneticiler bu maliyetleri ya da ücretleri kârdan edilen zarar kabul ederek sıkı bir biçimde denetlerler. Bir başka deyişle, düşük düzeyli çalışanların ücretleri, şirket yöneticileri tarafından kendi ödüllerinin 'sabit' ve daha kalıcı maliyetinden farklı bir biçimde, 'azaltılabilir' maliyet olarak algılanır. Böylece, yönetici ve profesyonel mesleklerin daha üst düzeydeki ödülleri, şirketlerin kâr ve zarar muhasebesi işlemlerine sabit gider olarak katılır. Yöneticilerin ödüllendirilme sistemleri, yönetiyor oldukları çalışmalar kadar dikkatli bir incelemeye tabi tutulmaz. O halde, ücret farklılıklarının kesin karekterini belirleyen kriterler nelerdir? Kapitalist işletmelerdeki eşitsizlikler neden şimdi olduğundan farklı olarak, daha fazla ya da daha az değildir? Bu tür eşitsizlikler, en az dört faktörün sonucu gibi görünmektedir.

Birincisi, gelenekler ve mesleklerin icrasıdır. Çalışanlar arasında, üst düzey yöneticiler ve ekonomik süreçlerin yönetiminden sorumlu olanların diğerlerinden daha yüksek ücretlendirilmesi gerektiğine dair genel bir kabul söz konusudur *(Pahl, 1984)*. Bu önkabul, meşruluk açısından kısmi bir açıklamayı gerektirir. Çünkü çalışanlar var olan eşitsizlikleri işin nesnel gerçeğinin kaçınılmaz bir özelliği olarak kabul ederler. İkincisi, var olan eşitsizlikler için herhangi bir açıklama gerektiğinde, açıklamalar, *özendiriciler* üzerine bir tartışmaya takılıp kalacaktır. Dolayısıyla bireylerin çeşitli sorumluluklar ve yönetici pozisyonlarında olmak için hiçbir motivasyonlarının olmayacağından yola çıkılarak, işletmelerin ödüllendirme sistemlerinin kaçınılmaz olarak zaten eşitsiz olduğu iddia edilmektedir *(Parkin, 1971)*. Teşvik edici unsurlar olmadan işletme verimliliği zayıflayacak, daha doğrusu, üst düzey yönetici pozisyonlar için gereken yeteneklerin gelişimi duracaktır. Bu açıklama eşitsizliklerin varlığına dair üçüncü açık-

lamaya, yani eşitsizliklerin varlığını sürdürebilmek açısından *işlevsel* unsurlar taşıdığı iddiasına dayanır *(Ofe, 1976).* 'İşlevselci teori'ye göre eşitsizlikler, teknik, profesyonel ve idari pozisyonlarda görev alabilmek için istenen beceriye sahip olanları motive etmek için gereken ön şarttır *(Davis ve Moore, 1945).* Ortaya çıkan sonuca göre eşitsizlikler, kapitalist dinamiğin verimliliği açısından işlevseldir ve toplumun değer sistemine bir bütün olarak içselleşmiştir. Bu çerçevede degerlendirilmesi gereken ücret eşitsizlikleri ise, vasıflandırılmış farklı meslek gruplarının pazarlık kapasitelerinin yansımasıdır *(Gilbert, 1986).* Yukarıda belirtildiği gibi, üst düzey yöneticiler ve şirket liderleri ücretleri üzerine pazarlık yapma kapasitesine sahiptir. Yöneticiler ve şirket liderleri dışında, otonomileri oldukça yüksek olan diğer ücretlilerin ödülleri ise, büyük ölçüde pazarlık güçlerine ve nadiren de üst düzey yöneticilerden koparabildikleri tavizlere bağlıdır. Pazarlık kapasitesi çeşitli şartlara bağlı olarak ortaya çıkacaktır. Bunlar arasında, (işletme açısından) vazgeçilemeyecek birtakım vasıflara sahip olmak, çoğu zaman güvenilir olmasa da en önemli şartlardan birisidir. Yöneticiler sıklıkla, çalışanların edinilmiş vasıflarını 'vazgeçilebilir' vasıflar haline getiren 'vasıfsızlaştırma' süreçlerine yol açan yeni teknoloji uygulamalarına yönelirler *(Sabel, 1982).* Bunun alternatifi ise, bütün iş süreçlerinin, emeğin hem daha ucuz olduğu hem de yönetime karşı daha uysal ya da örgütsüz olduğu bir bölgeye taşınmasıdır *(Murray, 1988).* Gerçekten de, 1980'lerde başlayan işletmecilik modellerinin, yeni teknolojilerin iş hayatına sokulmasında ve çalışanların 'vazgeçilemez' vasıflarının, modası geçmiş hale getirilmesinde özel bir rolü olmuştur. Buna karşılık, meslek gruplarının pazarlık kapasitesilerini şekillendiren beceri ve vasıflara dönük arz ve talebin, aynı

zamanda pazarı da belirleyen geniş ölçekli pazar güçleri tarafından şekillendirildiği belirtilmelidir. Önceki onyıllarla karşılaştırıldığında, pek çok Avrupa ülkesinde zanaatkârlara duyulan ihtiyaç azalmış, buna karşılık bilgisayar ve bilimsel-teknolojik alanlarda vasıfları olan personele duyulan ihtiyaçta, kayda değer artışlar görülmüştür. Bundan dolayı, yönetim-kaynaklı teknolojik değişimlerin bu faktörleri biçimlendirdiği ve dolayısıyla, işletmelerin emek ihtiyaçlarını değiştirdiği bilinmelidir.

O halde, mesleki kazançlardaki eşitsizliklerin çeşitli sebepleri vardır. Gelir eşitsizlikleri ile ilgili geleneksel varsayım ve beklentiler mevcut eşitsizlikleri değişime dayanıklı bir hale gelmiştir. Yanı sıra, düşük ücretli çalışanlara önerilen ücret artışları, şirketin teşvik sisteminin korunması açısından yüksek ücretli çalışanlara da uygulanır. Hem düşük hem de yüksek ücretli gruba benzer artışların uygulanması, toplumdaki eşitsizlik kalıplarının daha geniş bir ölçeğe yayılmasını ve böylece değişime uğramadan korunmasını sağlamış olur. Uluslararası benzerlikleri açıklamak üzere ileri sürülen iddialar, genel olarak, modern teknolojinin işlevsel teşviklerini ve endüstriyel sistemlere içsel olan '*mantık*'ını vurgulamaktadır *(Kerr v.d., 1960)*. Buna karşın, bu türden yaklaşımlar, teknolojik ya da endüstriyel süreçlerin, eşitsizlikleri nasıl *belirlediği* ve ülkeler arasındaki benzerlikleri nasıl ortaya çıkardığını açıklayamaz. Üretim süreçlerinin sınıf karekterini ve mesleklerin sınıf ilişkileri içerisinde nasıl oluştuğu sorusunu da ihmal eder. Eğer farklı ülkelerin tabakalaşma sistemleri arasındaki benzerlikler açıklanmak isteniyorsa, işe öncelikle, söz konusu ülkelerdeki sınıf yapılarının doğasıyla ve sınıfların toplumsal üretim ilişkileriyle nasıl ilişkilendiğinin analizi yapılarak başlanmalıdır. Kapitalizmin Batılı ülkelerdeki farklı gelişimi, sınıf ilişkileri ve tabakalaşma sis-

temlerinde benzer kalıplar üretmiştir *(Davis and Scase, 1985).* Ülkeler arasındaki tabakalaşma farkları, ana temanın varyasyonlarından başka bir şey değildir. Eşitsizlik kalıplarının ve dolayısıyla toplumsal tabakalaşma sistemlerinin ele alınışında, üç temel bileşim üzerinde yoğunlaşmak yararlı olacaktır: Mülkiyet, ücret farklılıkları ve -kazancı olan ve olmayanların ekonomik ödüllendirilmelerinde ifadesini bulan- gelir dağılımı.

Tabakalaşma üzerine yürütülen pek çok tartışma, mülkiyet ilişkilerini ihmal eder. Bundan dolayı, özellikle sınıf ilişkilerinin dinamikleri tarafından biçimlendirilen ekonomik ödüllerin tamamlanmamış bir resminin ortaya konulmasıyla yetinilir. Bu türden analizlerin en az iki zayıflığı vardır. Birincisi, maaş dışındaki gelir kaynakları hesaba katılmadığı için, eşitsizlik kalıpları gerçekte olduğundan az gözükecektir. Hisse sahiplerinin kâr payı dağıtımı ve sermaye büyümesinden elde edilen kazançları ihmal edilmektedir. İkincisi, kapitalizmin dinamiğinde merkezi rolü üstlenen mülkiyet fonksiyonun, doğası, birikim süreci ve artıdeğere el koyma süreci gözden kaçırılmaktadır. Oysa tabakalaşma sistemlerinin bütünlüklü analizinde mülkiyet faktörü gözden kaçırılmamalıdır. Aksi halde sınıf yapıları ve tabakalaşma kalıpları arasındaki ayrıntılı ilişkiler ortaya konulamaz. Örneğin İngiltere'deki birikim süreci, kişisel zenginliklerini devamlı olarak çocuklarına aktarabilen bir grup mülk sahibini güçlendirmektedir *(Scott, 1985).* Geniş ölçekteki sosyo-politik değişimlere rağmen, mülk sahiplerinin üretim süreçlerindeki hâkimiyeti ayrıcalıklı tüketim kalıplarına sahip olmalarına izin vermektedir. Aynı şekilde, İngiliz ekonomisinin yinelenen kriziyle bağlantılı olarak, yaşanan ekonomik yeniden yapılanma ve endüstrisizleşme süreçleri, zenginlik mülk ve refah paylarının dağılımına ancak kısıtlı etkiler yapabilmiştir. Aslında zenginlerin üretim süreçleri üzerindeki hâkimiyetlerini

kendi çıkarlarına kullanmakta oldukça kurnaz davrandıkları görülmektedir *(Pond, 1989).* 1970'lerde İngiltere'deki kişisel servetin dağılım özelliklerini özetleyen *Tablo 2.1*'deki rakamlar, bu gerçeği doğrulamaktadır.

En üstte yer alan yüzde birlik dilimin toplam zenginlikteki payında biraz düşüş olmakla birlikte, bu dönem boyunca en üst yüzde beşin kalanı paylarını korumayı başarmışlardır. 1985'de toplumun yüzde yirmibeşlik bir kesimi toplam zenginliğin yüzde yetmiş altısına sahipken, yüzde ellilik bir kesim ancak yüzde doksan üçe sahipti. Herhangi bir yeniden dağılım olduysa da, bu dağılım zengin grupta yer alanlar arasında gerçek-leşmiştir. Zengin grup *içindeki* değişiklikler büyük ölçüde üç kategoride açıklanabilir. Birincisi, çeşitli mali vasıflarından ötürü oğulları ve kızlarının varlıkları üzerinde yasal hakları vardır. Böylece sermaye transfer vergisi ve ölüm vergilerinden kurtulmuş olurlar. İkincisi, kendi idarelerinde hayır kurumlarına yardım yapan aile şirketleri ve yatırım fonları kurarak vergiden kaçarlar.

Mülkiyet üzerinde yasal haklarından bu şekilde uzaklaşırlar, ama aynı zamanda, kişisel parasal varlıkları üzerinde de yeterli hâkimiyeti sürdürürler. Bu açıdan ba-

ŞEKİL 2.1: İngiltere'de kişisel zenginliğin dağılımı; 1971-1975

	1971	1976	1980	1985
En üst %1	31	24	20	20
Sonraki %4	21	21	19	20
Sonraki %5	13	15	13	14
En üst %10	65	60	52	54
Sonraki %15	21	24	23	22
En üst %50	97	95	94	93

kaynak: Merkez İstatistik Ofisi

kıldığında, finansal birimleri temsil eden bireyler yerine, aileleri ele almak yerinde olur. Elbette, kişisel mülkiyete dair yasal istatistiklerde böyle gözükmez fakat, zenginlikten çıkar sağlamaya devam edeceklerdir. Son olarak, geçtiğimiz iki on yılda zenginlerin payındaki azalma, finans piyasalarının krizi nedeniyle, hisse senetlerinde değer kaybına yol açan düşüşlerden kaynaklanmış gibi gözükmektedir. Buna karşılık 1980'lerde emlak fiyatlarındaki artış tam tersine bir etki yaratmış, mali ve ekonomik değişimlerden kaynaklanan zararları hemen hemen telafi etmiştir *(Pond, 1989).* Bu sınıf ilişkilerinin toplumda çok küçük ve ayrıcalıklı bir kesme nasıl çıkar sağlamaya devam ettirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla, bu gerçeği göz önüne almayan tabakalaşma analizleri eksik değerlendirmeler olacaktır. Ancak bunu yaparken, mülkiyetin bileşiminin ve bunun çeşitli varlıklar üzerindeki yasal haklara nasıl yansıdığının da dikkate alınması gerekir. Bazı önemli noktalar*Tablo* 2.2'de gösterilmiştir.

Tablo 2.2.'ye göre, nüfusun onda birlik bölümü, şirket hisseleri ve mülkler halinde duran tüm üretken varlıkların kabaca onda dokuzuna sahiptir. Ancak, banka mevduatları ve sigorta poliçeleri mülkiyetindeki yayılma daha fazla olmuştur. Bu durum şaşırtıcı karşılanmalıdır. Şüphesiz Muhafazakâr Parti'nin sıkça iddia ettiği gibi, rakamlar daha geniş kitlelerin mülkiyetine izin veriyor olsaydı, kapitalist İngiltere'de sermaye sahipliğinin bileşiminde bir tür devrime ihtiyaç olmadığına işaret edilebilecekti. En üst yüzde onluk kesimin, savaş sonrası İngilteresi'nde sermayenin yeniden yapılanma süreçlerine rağmen mülklerini korumak ve çocuklarına aktarmakta gösterdikleri beceri dikkate değerdir. Örgütlü emeğin eşitlik taleplerine karşı direnmede sınıf yapısı içinde mülkiyet ve kontrol ilişkilerinin karşılıklı olarak birbirini ne kadar güçlendirebildiklerini ortaya koymaktadır. Sen-

Gelir türlerinin sahip oldukları servet türlerinin oranı				
	Üst 1%	*Üst 2%*	*Üst 5%*	*Üst 10%*
Sahip olunan en düşük miktar	190.000	120.000	75.000	50.000
Kayıtlı Birleşik Krallık şirket tahvilleri	45.6	64.0	78.3	88.4
Kayıtsız Birleşik Krallık şirket tahvilleri	63.8	72.4	80.0	83.5
Nakit ve banka mevduatları	8.0	14.8	23.2	35.6
Sigorta poliçeleri	5.6	11.7	22.3	37.0
Ortaklık hisseleri	34.0	53.1	40.4	82.0
Arsa	69.9	80.0	88.0	92.1

TABLO 2.2: Kişisel Varlığın Dağılımı (İngiltere, 1982)

dikacılığın gelişmesine ve İşçi Partisi'nin hükümet olmasına rağmen, zenginlerin sınıf tahakkümüne meydan okunamamıştır. Bu ayrıcalıklı grubun egemen bir sınıf olarak tanımlanabilmesi için mülkiyet ve üretim sürecindeki artıdeğere el koyma performansı yeterli bir nedendir.

Yirminci yüzyılın akışı içerisinde, mülkiyet fonksiyonunun gerçekleşme biçimlerinde değişiklikler olduğu inkâr edilemez. Kapitalist işletmelerin, şirket evlilikleri ve şirket devirleri ile genişlemesi, mülkiyet fonksiyonundaki değişiklikleri belirsiz bir hale getirmiştir *(Hannah ve Kay, 1977)*. Kuruluşların ürün ve hizmet dağılımındaki hâkimiyetlerini artırması, mülkiyet fonk-

siyonlarından çıkar sağlayanların gizlenebilmesine yol açmıştır. Çıkarların gizlenebilmesi, sorunun işçi sınıfı tarafından kavranılmasını zorlaştıran bir süreç yaratmıştır. İşçi sınıfındaki bilinç eksikliği, hâkim ideolojinin küçük mülkiyet biçimlerini özendirmesiyle korunmaya çalışılmaktadır.(*Labour Research, 1987).* İşçi sınıfındaki bir kesimin şirket hisseleri satın alarak sermaye birikimi sürecinden maddi çıkar sağlaması, kapitalist mülkiyet kavramının genel olarak meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir. Zenginliğin küçük bir kesmin elinde yoğunlaştığı İngiltere gibi bir ülkede, işçi sınıfı bilincini sınırlayan faktörler nelerdir?

Bu durum, mülkiyet ve kontrol fonksiyonları arasındaki ilişkinin doğasını etkileyen iki temel değişim süreciyle ilgilidir. Birincisi, (şüphesiz küçük aile şirketleri, sahibi tarafından yönetilen şirketler ve özel orta-ölçekli şirketlere kıyasla) yönetici görevlerin, önemli bir kısmının işveren kuruluşun mülkiyetinde pay sahibi olmayan kişiler tarafından yerine getirilmesinin yarattığı fonksiyonel ayrışmadır *(Scase ve Goffee, 1987).* Yirminci yüzyılın son yıllarında, küçük iş kurmanın artan popülaritesine rağmen, üretim sürecinde mülk sahiplerinin kontrolünün devam etmesi, bürokratik yönetim sistemlerini geliştirerek uzman ve profesyonel yöneticilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır *(Scott, 1985).* Günlük yönetsel fonksiyonlarını hissedarlar adına gerçekleştiren uzman ve profesyonel yöneticiler, iş yerindeki sınıf ilişkilerini yönetsel fonksiyonlarını yerine getirirken yaşarlar; sınıf bilinçlerinin doğasını da mülkiyetten çok içinde oldukları yönetim ilişkileri biçimlendirir. Şirket mülkiyetinden türetilen kontrol pratiği, sınıf ilişkilerine temel oluşturan güç olarak kavranırken, mülkiyet üzerinde bulunan yasal hak, çoğunlukla önemsiz kabul edilmektedir. İngiltere'de geleneksel kapitalist strateji ve yönetim metodlarıyla idare edilen kamu sektörü, özel şirket çalışanlarına uygulanan

tutum ve davranış kalıplarına benzeyen kalıplar geliştirmiştir. Devlet *mülkiyetinde* olmaları büyük ölçüde önemsiz kabul edilen bu kuruluşların özelleştirilmesine, çalışanlar tarafından neredeyse hiçbir tepki gösterilmemiştir.

İkincisi, üretim araçları mülkiyetinin eskiye oranla dolaylı süreçlerle gerçekleşmesi, aynı zamanda bir gizleme işlevini de yerine getirmektedir. Savaş sonrası dö-nemde, şirket hisselerinin doğasında bireysel yatırımdan kurumsal yatırıma doğru çeşitli değişiklikler yaşanmıştır *(Ingham, 1984).* Ancak değişiklikler, çıkar sahibi olanların kökten değiştiği anlamına gelmemelidir. Değer-yaratan süreçlerin mülkiyetinden sağlanan çıkardan ve bunlar için gereken dolaylı, kurumsal araçlardan daha çok zenginler yararlanmaktadır. Finansal servetleri, kâr yapan şirketlere yatırılan tröstler, yatırım fonları ve finansal holdingler halinde yapılanmışlardır. O halde, büyük şirketlerin hâkim hissedarları bireyler değil, rasyonel ve teknik beceriler temelinde yönetilen finansal kurumlardır. Modern kapitalizmin mülkiyet fonksiyonun, artık kurumsallaştığı iddialarını anlamlı hale getiren budur *(Ingham, 1984).* Fakat böyle bir görüş, değişen süreçten temel çıkarı olanları dikkate almaz. Değişimler sonucunda, şirketlerin büyük hissedarları olarak sigorta şirketlerinin önemi artmış ve meslek esaslı emekli sandıklarında göreli bir büyüme yaşanmıştır. Fakat bu süreçten çıkar sağlayanların bir kısmı, işçi sınıfı içinden olsa da, önemli ve ezici bir çoğunluğu yöneticiler, profesyoneller ve üst düzey pozisyonlarda yer alanlar oluşturmuştur. Profesyoneller ve üst düzey pozisyonlarda yer alanların oluşturduğu gruplar, birikim süreci dinamiğinden iki yolla çıkar sağlamaktadır: Birincisi, *doğrudan* şirket çalışanı olarak kazandıkları yüksek gelirler ve ilgili primlerle; ikincisi, *dolaylı* olarak, bağış politikaları ve emekli sandıkları üzerinden şirketlerin mülkiyet fonksiyonuna katılarak

ve çeşitli tiplerdeki hisseler aracılığıyla elde edilen çıkardır. Gerçekten de, *tablo* 2.3'de de görüldüğü gibi, İngiliz şirketlerinde hisse ve payların mülkiyet bileşimi, *doğrudan* kişiselden, dolaylı kurumsal mülkiyete *doğru* yaşanan değişikliği yansıtmaktadır. Buna karşılık, değer yaratan ve kâr getiren birikim süreçlerinden temel çıkar sağlayan kesimin küçük bir grup -çok zenginler- olarak kalmaya devam ettiği ve bu kesimin, hem yatırımlar hem de mali stratejileri aracılığıyla ekonomik ayrıcalıklarını korumayı ve hatta artırmayı başardıkları vurgulanmalıdır.

Tablo 2.3'de görüldüğü gibi hisselerin doğrudan kişisel mülkiyetinde, 1960'larda bir buçuk kat, 1970'lerde ise yaklaşık üçte birine denk olan bir düşüş yaşanırken, emekli sandıkları ve sigorta şirketlerinin paylarında dikkate değer bir artış olmuştur. Kurumsal araçların yatırımlarda kullanılması zenginlere birkaç fayda sağlamıştır. *Birincisi,*

TABLO 2.3: Birleşik Krallık'ta şirket hisselerinin mülkiyeti

Hissedar Tipi	**Pazar Değerinin yüzdesi**		
	1963	**1975**	**1989**
Kişisel	54	38	20
Sigorta şirketleri	10	16	20
Emekli sandıkları	6	17	32
Birim tröstler	1	4	8
Yatırım tröstler	10	10	8
Diğerleri	19	15	20
Toplam	100	100	100

finansal kurumlarda çalışanların uzman vasıflarından yararlanarak, genellikle global ölçekte yaptırılan gelişmiş finansal analizler, yatırım değerlerinin maksimize edilmesini sağlamıştır. *İkincisi,* elverişli koşullar oluştuğunda yatırımların kâr yapan girişimlere yöneltilebilmesi garantilenmiştir. Dahası, finansal kurumları yatırım araçları olarak kullanarak mali avantajlar sağlamışlardır. Mali avantajlar arasında çeşitli vergilerin etkisinin azaltabilmesi, hatta vergiden muaf olma sayılabilir. O halde, üretim araçlarının yasal mülkiyetinde yaşanan değişimlere -bireyselden kurumsal hissedarlara doğru- rağmen, az sayıda aile ve bireyin, ekonomik ayrıcalıklarını korumayı başardıkları sonucuna varabiliriz. Şirket yatırımının kurumsal formlarındaki büyüme bu sonucu saklasa da, sınıf ilişkilerinin, az sayıda kişinin zenginliği haline gelen artıdeğeri üretmeye devam edecektir. Dolayısıyla, bu süreci dikkate almayan bir tabakalaşma sistemi çalışması, büyük ölçüde eksik kalacaktır. Sadece meslekler arasındaki ücret farklılaşmalarına odaklanan toplumsal tabakalaşma çalışmaları, modern toplumda zenginliğin tekelleşmesine sebep olan temel gücü gözden kaçırmış olacaktır.

Batılı kapitalist ülkelerin meslek yapılarında dikkate değer değişiklikler olmuştur. Bu değişimler, idari kontrolün değişen kalıpları, yeni teknolojik süreçlerin uygulanması, kâr yapan organizasyonların büyüyen ölçeği ve karmaşıklığı, daha geniş ulusal ve uluslararası sosyoekonomik yapı ve endüstriyel yeniden yapılanmayı da içeren birtakım süreçleri kapsamaktadır. Saydığımız faktörlerin tümü, iş pratiklerinin doğasını ve mesleklerin sınıf ilişkileri içerisinde yapılanma yollarını etkileyen süreçlerdir. Fakat belki de en önemli unsur, kapitalist kuruluşların giderek artan yarı tekelci biçimleriyle birlikte, ileri teknoloji imkânları ve pazarın değişen taleplerinin, iş süreçlerini sürekli değiştirme ihtiyacıyla kareterize

edilmesidir. Bu kuruluşlar idari pratiklerinde de, teknik, mali ve insan kaynaklarının kontrolü ve koordinasyonu açısından daha gelişkin ve akılcı olmak zorunda kaldılar. Batılı kapitalist ülkelerdeki işletme değişimlerini meslek yapılarındaki, idari, profesyonel ve teknik personel artışında görmek mümkündür. Aynı şekilde, üretimde rasyonelitenin ve maliyet-veriminin artırılmasında makinelere tanınan öncelik, insana duyulan ihtiyacın azalmasına yol açmıştır. Birleşik Krallık için, temel eğilimler *Tablo* 2.4'te gösterilmiştir.

Tablo 2.4 savaş-sonrası Britanyası'nda gözlenen bazı önemli eğilimleri tamamen yansıtmaz. Dünya ticaretinin değişen seyri ekonomik yeniden yapılanma süreçlerini gündeme getirmiş ve bununla birlikte iş gücünün bileşimini etkilemiştir. Diğer tam-zamanlı işler yarı-zamanlı pozisyonlara bölünürken, pek çok iş de 'vasıfsız' hale gelmiştir. Buna göre, esnek iş pratikleri yeni teknolojilerin uygulanabilmesini mümkün hale getirirken, Fordist ilkelerin yerini aldığı ileri sürülen taşeronlaştırma da maliyet-verimliliğini artıran bir unsur haline gelmiştir. *(Atkinson ve Meager, 1985).* Şüphesiz mesleki yapılarda yaşanan değişimler, tabakalaşma sisteminde daha fazla bir eşitlik sağlamadığı gibi, sınıf ilişkilerinin ortadan kalkmasınada yol açamamıştır. Mesleki değişimler, sermayenin fonksiyonlarını yerine getirenlerle, emeğin fonksiyonlarını yerine getirenler arasındaki kutuplaşmayı artıran bir faktör olmuştur *(Pond, 1989).* Ortaya çıkan kutuplaşma, kısmen idari ve profesyonel kazançların günden güne biraz daha artmasından kaynaklanmaktadır.

Bu türden meslek sahipleri, kariyerlerine üretken kol işçilerinin aldığı ücretten görece daha düşük bir ücretle başlamaktadır. Fakat bunların ücretleri, meslek hayatlarının akışı içerisinde hızlı bir biçimde artar ve otuz-

TABLO 2.4: Birleşik Krallıkta ekonomim olarak faal olan nüfusun meslek kategorilerine göre dağılımı

Mesleki Kategori	1951	1961	1971	1981
İşverenler ve kendi hesabına çalışanlar	6.7	6.4	6.5	6.4
Yöneticiler	5.4	5.3	8.0	10.1
Profesyoneller ve teknisyenler	6.6	9.0	80.0	14.7
Büro çalışanları ve satış elemanları	16.3	18.6	19.5	19.3
Müfettiş ve ustabaşı	2.6	2.9	3.9	4.2
Vasıflı kol işçisi	23.8	24.1	20.2	16.0
Yarı-vasıflı kol işçisi	26.6	25.1	19.3	19.0
Vasıfsız kol işçisi	11.9	8.5	11.6	10.4
Toplam	99.9	99.9	100.1	100.1

larının sonuna, kırkların başına geldiklerinde ise, artık üretken kol işçileriyle aralarında keskin ücret farklılıkları oluşur *(Davis ve Scase, 1985)*. Böylece, idari ve profesyonel çalışanların ücretleri, üretim süreçleri üzerindeki kontrol fonksiyonlarını yansıtır düzeye gelmiş olur.

Ödüller tamamen mesleki pozisyonlara bağlıdır. Fakat bireyler tarafından elde edilirler. Üretim sürecinde sınıf ilişkilerinin sonucu olarak, mahrumiyet ve ayrıcalıkları yaşayanlar teker teker *insanlardır*. Savaş-sonrası

Batılı kapitalist toplumlarda, bu açıdan dikkate değer değişimler yaşanmıştır ve en önemli değişim ise, kadınların ve etnik azınlıklara mensup kişilerin emek pazarına katılımlarındaki büyük artış olmuştur *(Gallie, 1988)*. Bu gruplar geniş iş alanları yerine kısıtlı iş alanlarında istihdam edilirler. Hem kadınlar hem de etnik gruplara mensup olanlar, ağırlıklı olarak zayıf kariyer fırsatlarıyla birlikte düşük vasıflı düşük ücretli ve prestijsiz işlerde istihdam edilirler. İstihdam biçimleri, şirketlerin işe alım stratejileri ve önyargılarından başlayarak, pek çok kadın ve etnik azınlık mensubunun düşük eğitim düzeylerinden kaynaklanan sınırlı teknik vasıflarına kadar uzanan çeşitli faktörlerle açıklanmaktadır. Batılı ekonomilerin istihdam biçimleri, işçi sınıfı içerisinde yer alan kadın ve etnik azınlıktan menkul bir kesimin, yeni bir 'altsınıf' ya da en azından 'ikili' ve 'parçalanmış' emek pazarları olduşturduğu iddialarına yol açmıştır. Dahası, beyaz çalışanların genç kadınlara ve azınlıklara verilmeyen birtakım ödüllerden de yararlanabildikleri ileri sürülmektedir. Bu nedenle, emek pazarlarının 'birincil' ve 'ikincil' sektörlerden oluştuğu, ikinci sektörde yer alanların görece daha kötü ve düşük ücretli işlerde çalıştırıldıkkları öne sürülmektedir. Buna karşılık, gelir dağılımının emek pazarına katılmayan geniş ölçekli kalıplarını toplumsal tabakalaşmanın daha ileri bir boyutu olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Gelir dağılımının görünümü eşitsizliğin daha anlamlı bir ölçüsüdür, -elbetteki mülkiyet zenginliğini içermese de- çünkü gelir dağılımı emekliler, işsizler ve devlet desteğine bağlı yaşayanlar gibi kazancı olmayan kesimleri de eşitsizliğe dahil eder. Buna göre hükümetler, vergi düzenlemeleri yaparak ve emek pazarına katılamayanlara yardımda bulunarak gelir dağılımı kalıplarında bazı değişiklikler yaratabilirler. Buna karşın, hükümetlerin vergilendirme sistemleri aracılığıyla bile olsa, gelir eşit-

sizliğinin köktenci bir biçimde azalması yolunda çaba gösterdikleri söylenemez. Gerçekte, *tablo* 2.5'de de görülebileceği gibi, İngiltere söz konusu olduğunda, 80'li yıllardaki vergi öncesi ve sonrası gelirlerde artan bir eşitsizlik olduğu anlaşılacaktır.

80'li yıllarda, üst gelir düzeyindeki yüzde on, hem vergi öncesi hem de vergi sonrası gelirlerde payını artırırken, alt yüzdelikteki elli ve on'luk kesimlerin paylarında düşüş görülmüştür. Bu eğilimlerin altında ise, şirketlerin ücret stratejileri, yaşlanan bağımlı bir nüfusa yol açan demografik eğilimler, hükümetlerin mali politikaları ve işsizlik seviyesindeki artışlar gibi birtakım süreçler yatmaktadır.

Artan eşitsizliği açıklanmasında aynı derecede önemli görünen ideolojik ve yapısal faktörler de söz konusudur. İdeolojik faktörler, koordinasyon ve kontrolden sorumlu olan idareci, teknik ve profesyonel ça-

TABLO 2.5: Vergi öncesi ve sonrası, İngiltere'de çeşitli gelir gruplarının kazançlarını yüzdelik payı

	1949	1959	1979	1985
Vergi öncesinde				
En üst 1 %	11.2	8.4	5.3	6.4
En üst 10%	33.2	29.4	26.1	29.5
Sonraki 40%	43.1	47.5	50.4	48.3
En alt %50	27.3	23.0	23.5	22.2
En alt %10	-	-	2.4	2.3
Vergi sonrasında				
En üst 1%	6.4	5.3	3.9	4.9
En üst 10%	27.1	25.2	23.4	26.5
Sonraki 40%	46.4	49.7	50.4	48.6
En alt %50	26.5	25.0	26.2	24.9
En alt %10	-	-	2.9	2.7
Toplam	99.9	99.9	100.1	100.1

lışanların daha yüksek ücretler almaları gerektiğini varsayarak eşitsizlikleri artırır. İşlerin vasıfsızlaşması yanında, kadınlar ve diğer düşük gelirli gruplar açısından yarı-zamanlı görevlere bölünmesi, yapısal faktörleri ortaya çıkartan mesleki değişim kalıplarıdır.1980'lerde giderek artan gelir eşitsizlikleri, idari ve teknolojik süreçlerle birlikte iş süreçlerinin doğasında yaşanan değişiklikleri yansıtmaktadır.

O halde, toplumsal tabakalaşma sistemleri, üretim, dağıtım ve tüketim çerçevesinde yer alan sınıfsal dinamikler tarafından biçimlendirilmektedir.

Bu bölüm, toplumsal itibar ve prestij sorunlarından çok, gelir ve zenginlik eşitsizlikleri üzerine odaklandı.

Meslek gruplarının statü ve itibarlarının sınıf ilişkileri içerisindeki konumlarından türetildiği düşünülürse bu son derece doğaldır. Buna karşılık, belki de daha önemlisi sınıf hareketliliği ve fırsatlar sorunu dikkate alınmamıştır. Eğer sınıf ilişkileri ödüllendirme sistemleri olarak tabakalaşmanın doğasını belirliyorsa, aynı şekilde kişisel yükselme fırsatlarının yapısını da biçimlendirmektedir. Bu diğer bölümün başlığı olacaktır.

3.
SINIF ve TABAKALAŞMA:
fırsat kalıpları

Toplumlar ödüllere göre tabakalandırıldıkları gibi, fırsat kalıpları açısından da farklı bölümlendirmeleri de içerirler. Hareketlilik araştırmaları sınıf yapılarındaki açıklığın belirlenmesiyle ilgilenir. Bu araştırmalar, tabakalaşma sistemleri içinde elde edilen ödüller ve iş süreçleri üzerindeki denetimlere göre, hiyerarşik olarak yapılandırılmış meslekler ve mesleki kategoriler üzerine yoğunlaşır. Bir ya da daha fazla haretlilik sürecinin incelenmesinde kullanılan araştırmalar, genellikle *kuşaklararası* ve *kuşak-içi* hareketlilik arasında yapılan ayrıma dayanır. Birincisinde, vurgu çocuklarla ebeveynlerin (genellikle babaların) mesleki konumlarının karşılaştırılırması üzerinedir. Diğerinde ise bireyler, iş geçmişleri, mesleki gruplar içerisinde yukarı ya da aşağıya doğru olan hareketlilikleri açısından incelenir. Ayrımlandırma 'seçkin' sınıfın ve 'kitle'lerin kendi içlerindeki hareketliliği arasında yapılır. Birincisi, çeşitli idari ve profesyonel pozisyonlar için yapılan işe alım kalıplarını kapsarken, diğeri bir bütün olarak mesleki yapı

içerisindeki daha genel süreçleri kapsar *(Heath, 1981)*. Bu perspektiflerden hangisi benimsenirse benimsensin, hareketlilik çalışmalarının bütünsel amacı özde aynıdır: Kapitalist toplumların sınıf yapılarının ne dereceye kadar açık ya da kapalı olduğunun belirlenmesi.

Toplumsal hareketlilik çalışmaları sosyolog olmayanlar açısından günlük hayatın anlaşılmasında önemli kabul edilmez. Bununla birlikte sosyoloji tartışmalarına uzak olanlar açısından sınıf kavramı gibi, toplumsal hareketlilik oranları da çok az anlam ifade eder. O halde, toplumsal hareketlilik çalışmaları günlük deneyimlerle nasıl ilişkilendirilmelidir? Bağlantı, toplumsal hareketlilik kalıplarının, işe alım ve terfi gibi örgütsel süreçlerle ilişkilendirilmesi yoluyla kurulabilmektedir. Buna karşın, sosyoloji çalışmaları, işin bu boyutunu vurgulamak yerine, toplumdaki hareketlilik oranlarına odaklanmak ve geniş ölçekli toplumsal kalıpları açıklamak eğilimindedir. Bu türden tartışmalar, eğitim sistemlerinin önemini ve bunların niteliğinin hareketlilik oranları ile ne derecede ilişkili olduğunu vurgular. Böylece, 1960'larda ve 70'lerde farklı Avrupa ülkelerinin çok yönlü eğitim anlayışını kabul etmesi, eğitimin toplumda var olan fırsatları 'demokratikleştirici' etkisi olarak yorumlanmaktadır Yüksek eğitim kurumlarına katılım oranının artırılması ve eğitimin geliştirilmesini de aynı bakış açısıyla yorumlarlar. Buna göre, Batılı ülkelerde yüksek eğitimin savaş sonrası yıllardan başlanarak yaygınlaştırılması; mesleki yapıların değişen ihtiyaçlarını karşılayabilmek için daha çok sayıda, vasıflı teknik, bilimsel ve yönetici personel sağlamaktan başka sınıf ayrımlarının ortadan kaldırılmasına ve yerine daha açık daha eşitlikçi fırsat yapılarını koymayı amaçlayan politikaların bir sonucu olarak kabul edilmelidir *(Halsey v.d., 1980)*.

Toplumsal hareketlilik tartışmalarının bir başka yönelimi, sanayileşme süreci ve ekonomik gelişme kalıpları üzerine odaklanmıştır. Zaman zaman sanayileşme sürecindeki bir diğer mantığın toplumdaki hareketlilik oranını artırmak olduğu ileri sürülmektedir. Bir açıdan bu, su götürmez bir gerçeğin ortaya konulması anlamına gelmektedir. Çünkü endüstriyel büyüme, çerçevesi gereği mesleki kategorilerde değişikliklere yol açar ve istihdamı gerektiren yeni iş alanları yaratır. Bunun yanında endüstriyel mesleklerin toplumsal yapının çekirdeği haline gelerek tarım sektöründeki mesleklerin yerini alabilmesi için önemli yapısal değişimlerin olması gerekir. Teknolojik ve idari süreçlerde değişiklikler getiren post-endüstriyel dönemle birlikte, teknik, bilimsel ve profesyonel işlerin mesleki yapılar içerisinde daha fazla öne çıkmasına yol açan değişimler olacaktır. Yine, bu durum kaçınılmaz olarak toplumsal hareketlilik oranlarını da etkileyecektir *(Bell, 1973)*. Peki bu süreçler sınıf ilişkilerinin doğası açısından neye işaret etmektedir? Bu soruya kolaylıkla cevap verilemez, çünkü mesleki değişiklikler üzerine odaklanan bu türden tartışmalar toplumsal sınıf analizlerinden çıkartılmıştır. Teknolojik ve mesleki değişimlerin sermaye birikim süreciyle anlaşılabilmesine rağmen, bu kavramları önceleyen sanayileşme kavramı sınıf tartışmalarından koparılmıştır. Sermaye yatırımının yönünü, teknolojik değişimin özelliklerini ve uygulamalarını saptamak, dolayısıyla, mesleklerin yapılandırılmasını belirlemek, hissedarların çıkarını gözeterek hareket eden üst düzey yöneticilerin stratejik kararları arasındadır. Bir başka deyişle, mesleki değişimler, ve dolayısıyla toplumsal hareketlilik kalıpları ancak örgütlerin dahili karar alım dinamiklerine referansla anlaşılabilir.

Toplumlar belirli hareketlilik oranları ile karakterize

edilebilir, fakat bu oranlar her zaman örgütler içindeki süreçlerin toplu ifadesi olur. Bu sebepten ötürü, hareketlilik oranlarını eğitim sistemlerinin analizine dayandıran açıklamalar büyük ölçüde yanlıştır. Güven ve referans edinimi, bir bireyin hareketlilik şansını artırmaz. Bu ancak işveren örgütlerin söz konusu güveni talep ediyor olması durumunda geçerlidir. Eğitim referanslarının kendi başlarına emek pazarındaki değerleri oldukça düşüktür. Belirli nitelikler için talep yaratan, örgütlerin iş süreçleridir ve genel olarak eğitim sistemlerinin işlevi bu ihtiyaçları karşılayacak araçları yaratmaktır. Eğer kâr amaçlı şirketlerin ve diğer işveren örgütlerin iç dinamikleri ihmal edilirse, hareketlilik deneyimlerinin ve süreçlerinin gerçekliği gözden kaçırılmış olur. Hareketlilik kalıpları ancak bu dinamik-ler çerçevesinde bir anlam ifade eder. Hareketlilik kalıplarının ortaya çıktığı toplumsal bağlam ancak, tıp, ordu ve yüksek memuriyet gibi görece az sayıdaki 'seçkin' meslek üzerine yapılan çalışmalarla keşfedilebilir. Aksi halde, bireysel yaşam olanaklarını biçimlendiren toplumsal kısıtlamalar görmezden gelinmiş olacaktır. Aynı zamanda, Batılı kapitalist sistemlerin meşruiyetini korumasını sağlayan hareketlilik oranlarının bazılarından bahsetmek yararlı olacaktır. Elbette ki, bireysel fırsatlar ve kendi ayakları üzerinde durmak isteyen kişilerin olanakları Batı kapitalizminin 'açık' ve 'eşitlikçi' değerlerini meşrulaştırmaktadır. Bu çerçevede, girişimciliğin ekonomik bir süreç olarak öneminin çok ötesinde ideolojik işlevleri vardır *(Scase ve Goffee, 1987)*.

Pazar, sermaye birikimi süreciyle bağlantılı olarak, kazanmak' isteyenler için yalnızca soyut değil, gerçek fırsatları sunar. Devlet sosyalizminin aksine, kapitalist dinamik ve mevcut pazarlar, ticaret yapmak ve bu yolla sermaye biriktirmek isteyenler açısından sınırsız

imkânlar verir. Bireyler; teknik, zanaat ve diğer uzman vasıflar temelinde pazarda meta veya hizmet ticareti yapabilir. Pazar, ihtiyaçlarını doğru tespit edebilenleri ödüllendirir.Ödüllendirilme ise, tüccarın toplumsal konumundan ve vasıflarından bağımsız olarak gerçekleşir. Müşteri tercihleri, ticari başarının veya iflasın nihai belirleyicisidir ve böylece pazar, günümüz kapitalizminin ideolojik motivasyonunun güçlü tutulmasını sağlar; pazar, açıklık, eşitlik ve fırsatın tamamlayıcı mad-di gerçeğini teşkil eder.

Bu sebepten ötürü, günümüzde girişimcilik ve iş kurmanın yaygın bir çekiciliği vardır. Her ne kadar Batı kapitalizminin karşıtlarla belirlenen üretim araçları mülkiyeti, pazaryeri koşullarını yaratan yarı-tekelci ulusal ve uluslararası şirketlerle karakterize olsa da, girişimcilik idealleri sosyo-ekonomik düzenin 'açıklığını' vurgulamayı sürdürmektedir *(Goss, 1991)*. Girişimcilik aynı zamanda büyük şirketlerin ekonomik faaliyetler üzerinde artan hâkimiyetini ve yarı-tekelci güçlerini gizleme işlevini yerine getirir.Aynı şekilde, fırsat peşinde koşan girişimcilerin çabalarıyla kurulmuş olan tanınmış ve büyük ölçekli girişim örnekleri de vardır. Bu tür şirketler sıkça, ekonomi tarihçilerinden şirket biyografilerini yazmalarını isterler ve bu biyografilerde kurucuların girişimci vasıfları güçlü bir şekilde vurgulanır.

Batı kapitalizminin 'sıfırdan başlayarak büyük servete ulaşma' öyküleri, açıklık ve eşit fırsat ideolojilerini besler. Her ne kadar kişisel deneyimlere, özellikle çağdaş kapitalizm koşullarında artık çok ender rastlanıyorsa da, popüler hale gelmeye ve hâkim ideolojiyi yeniden üretmeye yetecek sıklıkta yaşanırlar *(Hertz, 1986)*. En azından, kendi bireysel çabalarıyla bir yerlere gelmeyi başarabilmiş olan girişimciler, diğerlerinin takip ede-

bileceği küçük ölçekli modeller oluştururlar.

Ücreti iyi olduğu halde işini bırakan ve daha sonra bir iş kurarak iki ya da üç kişiyi yanında çalıştırmaya başlayan bir kişi 'başarılı' kabul edilir. Çok çalıştığı, uygun iş becerilerini harekete geçirebildiği ve mevcut fırsatları değerlendirebildiği için, çevresindeki insanlar girişimciyi takdir ederler. O halde, Kapitalist Batı toplumundaki pazara, bir fırsatlar alanı; yani, kendini geliştirme ve kişisel maddi başarı alanı gözüyle bakılmaktadır. Demek ki, kapitalist birikim açısından hem kendi işinde çalışanlar ve hem de küçük ölçekli tüccarlardan oluşan küçük burjuvazi işlevsel bir rolü üstlenmiştir(*Wright, 1985*). Örneğin, küçük ölçekli tüc-carlar, taşeron hizmetleri sağlarlar, yani daha büyük imalatçılar için parça üretirler. 'Esnek' örgüt biçimlerinin gelişimi ve parça imalatının 'dışarıya verilmesi' eğilimi, kendi işini kurmak isteyenler için yeni fırsatlar yaratmaktadır *(Rainnie .1991)*. Küçük tüccarlar, büyük şirketler için kârlı olmayan bir takım özel ürün ve hizmetleri de sağlayabilirler. Batı kapitalizminin pazarları ancak büyük şirketler veri olabildiğinde varlık bulabilen çok sayıda ürün ve hizmet ile karakterize olur. Sosyalist ülkelerde ise, pek nadir rastlanan bir seçenek çeşitliliğine sahip olan tüketicilerin, giderek daha fazla özelleşmiş ve gelişmiş hizmet ve ürün talep etmeleri; onlara yeni iş kurmaları için yeni fırsatlar yaratmaktadır. Bu eğilim artan sayıda bireyin, yukarıya doğru hareketlenmesinde ve pazardaki girişimciliğiyle sonucunda kişisel başarılar elde etmesiyle anlaşılırlık kazanmaktadır (Goss, 1991).

Söz konusu fırsatların çoğu, referansı olmayan ya da kişisel vasıfları büyük şirket yöneticileri tarafından işe alınmak ya da terfi ettirilmek için yeterli bulunmayan kişiler tarafından değerlendirilmektedir. Yeni girişimler,

çoğunlukla kadınlar, etnik azınlık üyeleri ve emek pazarında marjinal konumda olan diğer kesimler tarafından değerlendirilmektedir *(Ward, 1991)*. Bu türden 'alternatif' kişisel girişimcilik stratejileri geliştirerek, büyük şirketlerin çalışanı olarak kaldıklarında kazanabileceklerinden daha yüksek maddi ödüllere kavuşurlar. Bağımsız çalışmaları durumunda, yetenek ve vasıf-larını daha iyi değerlendirebildikleri gibi, büyük şirketlere özgü yapısal kontrol mekanizmalarından da kurtulmuş olurlar. O halde, kendi işinde çalışan küçük iş sahipleri, girişimleri sayesinde daha fazla kişisel otonomi ve bağımsızlığa sahip olabilmektedirler. Görevleri belirleyebilir, çalışma temposunu düzenleyebilir ve genel olarak kişisel yaşamlarında işin işgal edebileceği alanı belirleyebilirler. Kısacası 'kendi kendilerinin patronu' olurlar ve başkalarının kontrolünden çıkarlar. Fakat girişimcilik yukarıda sayılanlardan ibaret değildir. Girişimcilik psikolojik olarak, kendini küçük görmenin çeşitli biçimlerinden de kaçınmayı sağlayabilmektedir. Pek çok kâr yapan şirket içerisinde, hâkim kültürler kadınlar ve etnik gruplara mensup olanları çeşitli önyargılarla değerlendirir ve aşağılarlar. Aşagılama ve önyargı, bu kişilerin çeşitli psikolojik zararlar görmesine yol açabilir *(Allen ve Truman, 1991)*. Her ne kadar kapitalizm koşullarındaki günlük iş yaşamının zaten bu türden kişisel sonuçları olsa da, pazar-temelli yapısı nedeniyle, kişilere zarar vermekte olan aynı ideoloji sistemden kaynaklanan bu tür sorunlara kişisel çözümler sunmaktan da geri durmaz. Kadınlar, etnik azınlıklar ve diğerleri tarafından işletilen diskotekler, kuaförler, araba tamircileri, küçük çaplı temizlik hizmetleri, fast-food lokantalar, misafir evleri, pansiyonlar, hemşirelik ve sekreterlik ajansları, sayısız diğer küçük iş, pazardaki mevcut büyük şirketlerde ve iyi ücretli işlerde çalışmak

açısından dezavantajlı konumda olanlar için maddi ve psikolojik ödüller sunmaktadır *(Goffee ve Scase, 1985)*.

Girişimcilik, kendi işinde çalışma ve bağımsız ticaret, kapitalizmin meşrulaştırmasını ve sosyo-ekonomik bir sistem olarak açıklığının bir kere daha doğrulanmasını sağlar. Küçük burjuvazinin sürekli varlığı büyük şirketlerin meta ve emek pazarları üzerinde artan hâkimiyetini gizler. Bu tabakanın sürekli yeniden üretilmesi sınıf yapısının açıklığını ve kişisel girişimciliğe sunduğu olanakları tekrar ortaya koymuş olur *(Bechhofer ve Elliott, 1976)*. Şirket kaynaklarını idare eden yöneticilerin iş koşullarından ve ücretlerinden tatminsiz olanlara verilebilecek hazır bir cevapları vardır; siz bilirsiniz. Bu 'serbest' bir pazardır ve kişinin her zaman için kendi işini kurma şansı vardır. O halde, ücretli çalışan olmak, tamamen bir tercih meselesidir. Elbette ki, böyle görüşler kapitalist ideolojinin tam olarak merkezinde yer almaktadır, fırsatlar yapısal olarak son derece sınırlı olabilir, ama girişimcilik her zaman cezbedicidir. Şüphesiz, ücretli işçi olarak çalışan çok sayıda bireyin, ailesinden, arkadaşlarından ve tanıdıklarından bildiği, kendi tabirleriyle 'başarılı' iş sahipleri haline gelenler vardır. Ama sonuç olarak sınıfsal sınırların açık olduğunu ve hatta hiç olmadığını düşünürler *(Scase ve Goffee, 1987)*. Bu tür bir kişisel görüşe göre, ücretli işlerde çalışanlar olmasına rağmen, toplumsal sınıflar artık ortadan kalkmıştır ya da en azından bireyin toplumsal konumu, yapısal olarak belirlenmekten çok, bireyin kişisel, gönüllü tercihleri tarafından belirlenmektedir. Bireyin toplumsal konumunu bizzat kendi tercihi ile seçtiğini ifade eden bu görüş, hâkim ideolojik bakış açısının kolayca benimsenmesine yol açabilecektir. İşçi sınıfı hareketinin liderleri bu tür ikilemlerle sık sık karşı karşıya kalabilirler. Büyük şirketlerdeki tabiyet ve sömürü iliş-

kilerine yapılan vurgu kolektif değil bireyseldir: Sınıf iliş-kilerinden kaçabilenler kolektif çaba sarf edenler değil bireysel çaba gösterenlerdir.

Kapitalizmin hâkim ideolojisi bundan daha geniş bir zemine oturmaktadır. Hâkim ideolojinin kökenleri 'serbest' pazarın geleneksel girişimcilik mantığında bulunabilir, ama günümüzde, büyük şirketlerde etkili bir performansla elde edilen kişisel kazanımlar, referanslar ve başarıları da kapsayan daha geniş bir inanç kümesini içine almış durumdadır. Bundan dolayı, hâkim ideoloji, savaş sonrası dönemde işçi sınıfının tutum ve beklentilerini biçimlendirmiş olan çok sayıda tutkulu değeri vurgular. Yirmi yıl önce Parkin *(1971)* modern kapitalizmin üç temel anlam sistemi ile karakterize olduğunu ileri sürdü: Hâkim olmak, arabulucuk, ve radikal tutum. Birincisi kendini, işçi sınıfı içerisinde boyun eğme ya da tutkululuk olarak ifade eder. Boyun eğme eğilimi, küçük ölçekli işletmelerde çalışan ve çoğunlukla geneleksel kırsal kesimde yaşayanlar arasın-da görülmektedir. Bu tür işçiler, işverenlerinin değer ve inançlarına 'riayet ederler', böylece, işçi ve işveren arasındaki 'organik birlik' kurulabilir. Arabulucu anlam sistemleri çok sayıda işçinin, ortak, günlük deneyimleri paylaştığı geleneksel işçi topluluklarında bulunur. Arabulucu sistemlerde, mevcut kapitalist iş ilişkileri dahilindeki işçi dayanışması korunur. Sonuç olarak, radikal anlam sistemleri, ancak işçi partilerine ya da hareketlerine dayalı durduklarında bir 'alternatif' olarak anti-kapitalist değerleri ve sosyalist dönüşümü ifade ederler.

Kapitalizmde yaşanan çeşitli kurumsal ve yapısal değişiklikler sonucu değer sistemlerinin önemleri giderek azalmıştır. Sosyo-ekonomik değişiklikler, özellikle de

kapitalist üretimin global ölçekte yeniden yapılandırılması ile ilgili olanlar; geleneksel şehirli ya da kırsal sanayinin ve işçi topluluklarının gerilemesine yol açmıştır *(Newby v.d., 1985).* İngiltere'de büyük ölçekli imalatın daralması, geleneksel işçi topluluklarında yaşayan ve aynı zamanda radikal siyasi partilerin 'doğal' seçmenlerini oluşturduğu düşünülen kesimlerin sayısında keskin bir azalmaya yol açmıştır. Azalan kesimdeki ilişkilerin yerine, ekonomik değişimle bağlantılı olarak, coğrafi ve mesleki hareketlilik kalıpları, iş performansı ve yaşam tarzlarının daha da izole edilerek özelleştiği topluluk ve iş ortamları gelişmiştir. Yeniden yapılandırılan hâkim değer sisteminin işçi sınıfı içerisinde daha belirgin bir hale gelmesi, tutkulu anlayışların tüm toplumsal gruplar arasında daha yaygın kabul görmesine neden olmuştur. Tutkulu anlayışlar; kendi ayakları üzerinde durmanın önemini, kişisel kazanımı ve başarıyı vurgularlar. Nihayet kolektivizmin geleneksel cazibesi, yerini bireycilik ve kişisel tutku gibi ideallere bırakır. Kapitalizmin 'açıklığı' ve sunduğu fırsatlar, toplumun tüm kesimleri arasında tutku ve idealler biçiminde geleneksel olanlara göre daha fazla kökleşmiştir. Bu kökleşme ise, sosyo-ekonomik bir düzen olarak kapitalizmin toplumsal meşruiyetinin bir kere daha doğrulanmasına yardımcı olmuştur.

Söz konusu yaklaşımlar elbette, sınıf gerçeğinin inkâr edilmesine de yardımcı olmaktadır. Aile ve tanıdık çevre içindeki kişisel başarı örnekleri iyi bilinmektedir, bu yüzden de sosyologların sınıfın günlük yaşam içerisinde-ki önemini açıklamakta zorlanmaları son derece normaldir. Buradaki zorlanma, insanların 'başarı'yı tanımlamak için kullandıkları kriterlerle, meslek kategorileri arasındaki hareketliliklere odaklanan sosyologların kriterlerinin farklı olmasından kaynaklanmakadır. 'Kişisel

başarı' kavramı, ancak insan topluluklarının özgül değer ve hedefleri çerçevesinde bir anlam ifade edebilir. Batı kapitalizmi, toplumun pek çok kesimine kişisel başarı duygusunun aşılanması konusunda dikkat çeken bir başarı sağlamıştır. Sonuç olarak, nüfusun ezici çoğunluğu, kapitalizmin gelişmesinden çıkarı olduğunu düşünmektedir. Eğer işçi sınıfının yeterli büyüklükteki bir kısmı, var olan sosyo-ekonomik düzenin sunduğu fırsat ve ödüllerden -belki istedikleri kadar olmasa da- hoşnutsa, büyük ölçekli yapısal dönüşümleri hadefleyen politik girişimleri destekleme ihtimalleri de aynı oranda düşük olmalıdır *(Marshall v.d., 1988).*

Toplumda 'başarılı' olabilmenin koşulu, meslek kategorileri arasında sosyolojik kriterlerin öngördüğü ya da gerektirdiği şekilde yer değiştirmek değildir. Bu, mesleki hareketlilik sürecinin önemli bir yönü olabilir, ancak tamamı değildir. Süreç kişisel başarı, kişisel tüketim, yaşam tarzı ve en önemlisi, ev sahipliği gibi ölçülerle belirlenmektedir*(Saunders, 1989).* Savaş sonrası dönemde reel ücretler ve nüfusun geniş kesimlerinin yaşam standartları yükselmiştir. Eğer kişisel başarının ölçüleri yaşam standartlarına dayalı ise ve eğer karşılaştırmalar aile fertleri ve kuşaklar arasında yapılırsa, insanların ezici çoğunluğu, işçi sınıfının çoğunluğu da dahil olmak üzere, toplum içinde 'başarılı' olduklarını düşünmektedirler. Fakat bu türden karşılaştırmalar hangi sıklıkla yapılmalıdır? *(Gilbert, 1986)* Nadiren mesleki kategoriler arasında yapılacaktır, çünkü mesleki gruplar seyrek olarak kişisel referans grupları biçiminde görülürler. Bireyler ücretlerini, kendilerinden daha iyi ya da kötü ödüllendirilen, meslektaşları ile karşılaştırabilirler. Dahası farklı kişisel refah ya da dezavantajlar hakkındaki fikirler sektörlerdeki ücret oranları üzerine medyaya dayalı net olmayan bilgilerden türetilebilmektedir. Net bilgiler ancak, sendikaların toplu iş sözleşmesi

dönemlerinde edinilebilir. Fakat ücret kıyaslamaları gibi faktörler, kitlenin sendikalar tarafından genel olarak harekete geçirilebildiği toplu iş sözleşmeleri dönemleri dışında sınırlı bir öneme sahiptir.

Bu sebeplerden dolayı Batı kapitalizminin göze çarpan eşitsizliklerine nadiren karşı çıkılır. İkincisi, görece dezavantajlı konumda olanlar arasında da bu meseleye dönük yaygın bir ilgiye rastlanmaz. Eşitsizliklerin ve mahrumiyetlerin farkında olmak daha çok kadercilik ve genel kayıtsızlıkla ifade edilmektedir *(Scase, 1977)*. Yapısal eşitsizliklerle kişisel dezavantajlar arasında genel bir kızgınlık ya da memnuniyetsizlik ilişkisi nadiren kurulmaktadır. *(Lockwood, 1988)*. Bu yüzden Batı kapitalizmi, radikal siyasi liderlerin öngördüğü, etkili reformist hedeflerin zaman zaman yaratabilmeyi başardığı tehditlerin önüne geçmeyi başarmıştır. İşçi sınıfı partileri ve sendikal hareketler sıradan destekçilerinin değişen tavır ve değerlerinden ötürü sosyalist hedeflerini terk etmeye zorlanmışlardır. Sınıf ilişkilerinin devam etmesine ve bunların yarattığı dikkat çekici eşitsizliklere rağmen, toplumdaki, kişisel mal düşkünlüğü ve yaygın kişisel başarı duyguları, radikal siyasi hedeflere olan desteğin azalmasına yol açmıştır.

O halde, 'kişisel başarı', her zaman rastlanmayan fırsatlarla ilişkili öznel bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Fırsatlar toplumun tabakalaşmış ve yapılandırılmış bir özelliği olarak algılanmazlar. Buna göre, fırsat eşitsizlikleri toplumsal faktörlerle değil, kişisel özelliklerle belirlenen atıllık, rekabet edememek ve yeterli beceriye sahip olamamak gibi, çeşitli kişisel faktörlerle açıklanmalıdır. Bireyler kendilerini ve başkalarını kişisel anlamda 'başarılı' ve 'başarısız' olarak sınıflandırırlar. Ekonomik ödül kalıpları ise, bireysel farklılıkların yansıması olarak anlaşılır. Başarı kavramı, sı-

nıfların varlığını kabul edenler açısından bile, üretim süreciyle belirlenen toplumsal ilişkilerinden çok kişisel becerilerin bir fonksiyonu olarak değerlendirilir. Sonuç olarak, toplumsal sınıf ve tabakalaşmış ekonomik eşitsizlikler, radikal meydan okumalar karşısında görece güçlü görünmektedir. Dahası hâkim görüşlerin yaklaşımına göre, ekonomik eşitsizliklerin varlığı, Batı toplumunun fırsat yapılarının devam etmesi için gereken zorunlu bir işlevsler süreci olarak kabul edilmelidir. Bireyler, ekonomik eşitsizlikler ortamı olmadan, başarı hedefi karşısında eksik motivasyonla hareket edeceklerdir. Böylece eşitsizlikler, bir yanda psikolojik motivasyon süreçleri, diğer yanda da kapitalizmin işlevsel ihtiyaçları arasındaki hayati bağlantı noktalarını teşkil ederler. Bu tür iddialara göre, sosyalist ülkelerdeki teknik adamların, yöneticilerin ve çeşitli uzmanların düşük motivasyon ve yetkinlikleri, görece düşük ödüllerden kaynaklanmaktadır. Sovyetler Birliği'ndeki düşük verimlilik ve profesyonel sorumluluklardaki yetersizlik, eşitlikçiliğin doğrudan bir sonucu olarak değerlendirilir. Sovyetler Birliği'ndeki problemlerin, ancak pazar ilkelerinin ortaya çıkaracağı büyük ücret farklılaşmalarının devreye girmesiyle çözülebileceği ileri sürülmektedir. Bu bakış açısına göre, ekonomik büyüme, verimlilik, profesyonel ve teknik uzmanlığın gelişmesi, tamamen tabakalaşmış eşitsizliklerin varlığına bağlıdır. Eşitsizlik-ler, bireysel motivasyonun belirleyicisidir; kişisel ihtiyaçlar, ancak en yüksek ücretlilik ve, tanım gereği en yüksek sorumluluk gerektiren işleri hedefleyip bunun için çaba göstermekle tatmin edilebilir.

O halde, Batılı kapitalist toplumların ödüllendirme ve fırsat yapıları kendi kendini koruyabilen ve yeniden üretebilen niteliklere sahiptir. Bu nedenle de adaletsizlik ithamları, ekonomik ödüllerden çok fırsat kavramına

yöneltilir. Dolayısıyla ekonomik eşitlikçilik idealiyle tanımlanması gereken sosyal adalet fikrinin tam tersine bir anlayışla fırsat eşitliği ile eşanlamlı kullanıldığı görülür. Kapitalizmin işleyebilmek için çeşitli profesyonel, teknik ve idari vasıflara ihtiyaç duyuyor olması, diğer sistemlere kıyasla daha açık bir toplumsal düzen oluşturduğu iddialarına yol açmıştır.Ancak, bu türden iddialar pek çok sorunu görmeden ilerler; çünkü en azından, zenginlik ve ayrıcalıkların miras olarak devredilebilir geleneksel biçimleri sürmektedir. Farklı gruplar arasındaki yapısal fırsat eşitsizliklerini üreten geleneksel ayrıcalıklar, diğer toplumsal süreçlerle iç içe geçmiştir.Sınıf ilişkileri içindeki konumlarından dolayı ekonomik avantajlardan yararlananlar, ayrıcalıklarını kendi çocuklarına aktarmak konusunda uygun koşullara sahiptir. Aynı şekilde, ekonomik açıdan dezavantajlı olanlar arasında da sınıf konumunun kuşaktan kuşağa aktarılması söz konusudur. Bu noktada, şu ana kadar tartışılan bağımsız olarak, fırsatların nesnel kalıplarını tartışmak ve bunların nasıl bölüşüldüğünü incelemek uygun olacaktır. Ekonomik eşitsizlikler gibi fırsatlar da, sınıf ilişkilerinin ifadesidir. Öznel süreçlerin dışında olmaları ya da genel olarak fark edilememesi fırsak kalıplarının önemini azaltmaz. Kapitalist toplumda, fırsatların yaygın kabulü ve devamlılığı hâkim ideolojiler aracılığıyla sürdürülür. Yaygın kabüller, bir yanda yöneticilik ve profesyonel işlerde, diğer yanda kol işçiliğine dayalı meslekler arasında yaşanan kuşaklararası devamlılığa işaret eden katı sınıf gerçeğini gizleyen bir süreci oluşturur. Kuşaklararası bir açıklık varsa da, bu ancak düşük düzeyli teknik işlerde, daha az profesyonel ve rutin kol işçiliğine dayalı mesleklerde söz konu olabilir. *Tablo 3.1*'de 'seçkin' yönetici ve profesyonel pozisyonların görece kapalılığı gösterilmektedir.

TABLO 3.1: İngiltere'de kuşaklararası hareketlilik kalıpları, 1972

Baba'nın Sınıfı	Ankete Katılanların sınıfları(%)							Toplam	Sayı
	I	II	III	IV	V	VI	VII		
I	48.4	18.9	9.3	8.2	4.5	4.5	6.2	100.0	582
II	31.9	22.6	10.7	8.0	9.2	9.6	8.0	100.0	477
III	19.2	15.7	10.8	8.6	13.0	15.0	17.8	100.0	594
IV	12.8	11.1	7.8	24.9	8.7	14.7	19.9	99.9	1223
V	15.4	13.2	9.4	8.0	16.6	20.1	17.2	99.9	939
VI	8.4	8.9	8.4	7.1	12.2	29.6	25.4	100.0	2312
VII	6.9	7.8	7.9	6.8	12.5	23.5	34.8	100.2	2216
Yüzde	14.3	11.4	8.6	9.9	11.6	20.8	23.3	99.9	8343

Modern organizasyonların insan kaynakları ihtiyacındaki değişimler yönetici ve profesyonellere ihtiyacı artırmasına rağmen, bu alandaki istihdam sınırlılığı deam etmektedir. Büyük ölçekli şirketlerin büyümesi, ayrıca devletin sağlık, refah ve eğitim kuruluşlarının yaygınlaşmas, uzman vasıflara sahip olan personel sayısının artmasına yol açmıştır. İhtiyacın bir kısmı, işçi sınıfından gelenlerle doldurulsa da, önemli bir bölüm aileleri de benzer işlerde çalışmış olan bireylere tahsis edilmiştir(Goldthorpe, 1980). Bu şüreç nasıl açıklanmalıdır?

Daha önce de belirtildiği gibi, sosyolojik düşünce çoğunlukla geniş kapsamlı toplumsal süreçler üzerine yapılan tartışmalara yönelmektedir. Özgül stratejiler (ki onlar sayesinde elit gruplar ayrıcalıklı konumlarını ko-

ruyabilmekte ve dahası kendi çocuklarına aktarabilmektedir) sosyolojinin yönelimi nedeniyle büyük ölçüde ihmal edilmektedir. Buna karşılık, bu kalıpların ele alınması sırasında analizin toplumsal süreçlerden belirli örgütsel ortamların özgül dinamiklerine doğru kaydırılması gerekmektedir. Bu yolla, belirli bireylerin üst düzey yönetici, profesyonel ve teknik pozisyonlara atanmasına yol açan prosedürleri tanımlamak mümkün olabilecektir. İşe alım ve terfi kalıplarının dinamikleri ise, ancak belirli şirket ve kuruluşların çerçevesinin belirlenmesiyle anlaşılabilir. Gerçekten de, bu türden çalışmalar, kişilerarası karmaşık süreçlerin anlaşılmasını ve aynı zamanda örgüt kültürlerinin önemli özeliklerinin kavranmasını gerektirir.

Sınıflar aşağıdaki şekilde tanımlanmışlardır:

I. üst düzey profesyoneller; büyük kuruluşlardaki yöneticiler; büyük mal sahipleri,

II. düşük düzey profesyoneller; üst düzey teknik elemanlar; düşük düzeyli yöneticiler; küçük kuruluşla-rın idarecileri; kafa işlerinde çalışanların denetçileri,

III. rutin büro çalışanları; satış personeli; diğer sıradan hizmet işçileri,

IV. küçük mal sahipleri; kendi hesabına çalışan zanaatkârlar; kendi hesabına çalışan profesyonel olmayan işçiler,

V. düşük seviyeli teknik elemanlar; kol işlerinin denetçileri,

VI. vasıflı kol işçileri,

VII. yarı vasıflı ve vasıfsız işçiler.

Kaynak: Heath (1989, s. 54)

Örgütlerdeki kişisel ilişkilerin ele alınmaması ve toplumdaki hareketlilik oranlarının hesaplanmasındaki yoğunluk, ailelerin ve çocukların mesleki konumlarını ilişkilendirmeye aşırı vurgu yapan nicel yöntemlerin ge-

lişmesine yol açmıştır *(Goldthorpe, 1980).* Oysa bireylerin çeşitli mesleki konumlara yerleştirilmesi basitçe ve mekanik tarzlarla işleyen toplumsal güçler tarafından gerçekleştirilmez. Aksine, mesleki konumların belirlenmesi, örgütsel çerçevede yer alan üst düzey yöneticilerin kriterlerine ve tercihlerine göre yapılmaktadır. Yani insanlar, başkalarının aleyhine olan birtakım öznel kriterlere dayanarak işe alınır ve terfi ettirilirler *(Scase ve Goffe, 1989).* Güvenilirlik ve yetenekler öznel yorumlara dayalı olarak değerlendirilir *(Kanter, 1977).* Bu durum, özellikle üst düzey örgütsel pozisyonlar için uygun vasıflara sahip olduğu varsayılan kişilerin işe alımı ve terfileri için geçerlidir. Şirket ya da kurum yöneticilerinin işe alım sırasında uyguladığı bir çok kri-ter, elle tutulamayacak ve ölçülemeyecek özelliklere sahiptir. Kriterlerlerin dikkatle incelenmesi, 'liderlik' ve 'yönetme potansiyel'lerinin, ancak öznellikle tanımla-nabileceğini gösterecektir. Kıdemli yöneticiler, kaçınıl-maz olarak, 'oyunun kuralları'nı belirleyerek fırsat alanlarını kontrol ederler. Genişleyen eğitim olanaklarının emek pazarındaki kalifiye genç oranınını ve arzı artırması fırsat alanlarında bir değişiklik yaratmaz. Şirket liderlerinin idareci konumuna yükselttiği kişiler, öznel kriterlere uygun olanlar arasından seçilir. Seçimde temel belirleyiciler, yani üstü kapalı çok sayıda sınıfsal kriter, şirketin kişiye kefillik etme süreci olan bu aşamada devreye girer *(Scase ve Goffee, 1989).* 'Benzerler'in 'benzer'leri tercih etme eğilimiyle ortaya çıkan sonuç; yöneticilik ve diğer sorumlu pozisyonlara getirilenler arasında bir süreklilik olduğunu gösterir. Fakat burada, apaçık işleyen bir sınıf komplosu yoktur; daha çok okul, aile ve yetiştirilme gibi çeşitli sınıf deneyimlerine sahip bireylerin kişisel tercihleri söz konusudur. Bu tür faktörler bireylerin tavırlarını, değerlerini, konuşmalarını,

giyimlerini ve kişisel 'tutum'larını etkiler. Kefil olan ve kefil olunan kaçınılmaz olarak benzer sınıf deneyimlerini paylaşırlar. Aralarında çoğunlukla zor farkedilen, ama birincinin ikinciyi örgütsel fırsatlar çıktığında bilinçsizce kollamasını sağlayan bir empati ve karşılıklı anlayış geliştirilmiştir. Seçilen ve kefil olunan kişilerin, liderlik için gerekli 'niteliklere' peşinen sahip oldukları kabul edilir. Aynı zamanda güvenilir ve oldukları kabul edilen bu kişiler, üst yönetici kadro tarafından 'etkin' yöneticiliğin yerine getirilebileceği temel zemin kabul edilirler *(Scase ve Goffee, 1989).* 'Benzer'in 'benzeri'ini işe alması, örgütün *rasyonel* ve etkin çalışabilmesi için işlevsel bir zorunluluk olarak kabul edilir. Böylece, şirketin işe alım süreçlerinde gizlenen sınıf ilişkileri kişilerarası ilişkileri de belirlemiş olur. Sonuç olarak, sınıf ayrıcalıkları bir yandan kuşaktan kuşağa aktarılırken, bir yandan da, kamuoyunun sorgulamasından saklanır. Hatta rasyonel idari beceriler ve etkin liderliğe ilişkin hâkim önkabullerden dolayı meşrulaştırılır. Söz konusu kriterler, sınıf belirlenimlidir, fakat örgütsel şartlarda kendilerini sınıfsal aidiyetlerle açığa vurmazlar. Bu nedenle de sınıfsal aidiyetlerin süreçteki işlevselliği, örgütsel işe alım ve terfi sistemlerindeki etkinliğine rağmen, kaydadeğer kabul edilmezler. İstihdam süreçleriyle sınıf grupların değil, yalnızca bireylerin ilgisi kurulur. Ancak süreç yine de, işçi sınıfı kökenli, kadın ya da etnik azınlıklardan olan kimselere üst düzey pozisyonlarda az yer verilmesiyle sonuçlanır *(Nicholson ve West, 1988).* Pek çok örgütsel alanda, modern şirketin farklı bireysel beceriler arasında kızıştırdığı 'rekabet'i ve 'kayırmaya' dayalı hareketlilik süreçlerini ayırt etmek mümkündür. İşçi sınıfı kökenli kadın ve erkekler, performansa dayalı kriterleri esas alan değerlendirmeler nedeniyle, orta ve alt kademe idari pozisyonlara mahkûm gibidirler.

İşe alma ve terfi süreçleri, yalnızca yapıları değil, aynı zamanda kendine özgü kültürleri de olan örgütlerde gerçekleşir *(Morgan, 1986).* Elle tutulamayan ve daha az görülebilir nitelikleri nedeniyle, kültür üzerine çalışmak daha zordur. Fakat bu, şirket ortamındaki hareketlilik süreçleri üzerinde, kültür etkisinin azalacağı anlamına gelmemelidir. Örgüt kültürünün en basit tanımı şöyle yapılabilir: 'işlerin nasıl yürüdüğünü' belirler. Böylece, nasıl örgütler ürünlerinin doğası, teknolojileri, büyüklükleri, yapıları vb. ile birbirlerinden farklılaşıyorlarsa, hâkim değer ve kabulleriyle de birbirlerinden farklılaşırlar *(Schein, 1985).* Kapitalist şirketlerde, üst düzey yöneticilerin sorumluluklarından birisi, şirketin öngörülen kâr amacına ulaşmasında önemli bir faktör olarak çalışanların, şirkete karşı bağımlılığının tesis edilmesidir. Ücret sistemleri, bu süreçte son derece önemli olmasına rağmen, çalışanların motivasyonunun yüksek tutulması açısından genellikle yetersizdir.Bu nedenle kıdemli yöneticilerin çalışanların maddi ihtiyaçlarına olduğu kadar, psikolojik ihtiyaçlarına da cevap verebilmesi önemli sayılır. Psikolojik ihtiyaçların karşılanması, 'güçlü' örgüt kültürlerinin geliştirilebilmesi için gereken önemli bir perçayı oluşturur. Şirketlerdeki belirli bir çekirdek kesim ise, kendilerini psikolojik süreçlerdeki değer ve ideallerin geliştirilmesi işiyle ifade ederler *(Ouchi, 1981).* Örgüt kültürleri iki temel amaca hizmet eden inanç ve varsayımları aşılarlar. Birinci olarak, iş ortamında kültür aracılığıyla güçlendirilen mevcut sınıf ilişkileri yapısı; yönetim, hâkimiyet ve tabiyet ilişkileri bakımından rakipsizce korunabilir. Kültürel süreç, zor algılanan araçlarla gerçekleştirilebilir, ama bağlılık, etkin performans, yetkinlik ve benzeri idealleri yansıtan kavramlar olarak, çeşitli hâkim ideolojiler biçiminde işlev görürler. Böy-

lece çalışanlardan, yöneticilerin ayrıcalıklarını ve isteklerini sorgulamaya yol açabilecek sendikacılık, kolektif eylem ve benzeri fikirlerin cazibesine kapılmamaları beklenir. İkincisi; örgüt kültürleri, üst düzey yöneticiler arasındaki sınıfsal değerleri, örgütsel yaşantının gündelik gerçeğinin bir parçası haline getirerek güçlü tutar. Bu yolla, tüm çalışanların terfi ihtimalleri ve kariyer şansları açısından gerçek ve kalıcı bir etki tesis edilmiş olur. Batılı kapitalist şirketlerin hâkim kültürleri, çeşitli beyaz ırk, orta sınıf ve erkek egemen anlayışlarından türetilmiş olduğu için, idari pozisyonlarda az sayıda; kadın, işçi sınıfı veya etnik azınlık kökenli personelin istihdam edilmiş olduğu anlaşılır *(Kanter, 1977)*. Yukarıda da belirtildiği gibi, yalnızca kişisel güvenilirlik sebebiyle bile olsa, 'benzer benzeri tercih eder' ve bu tercih 'etkin' yönetim sistemleriyle bütünleşir. Sorun, özellikle kapitalist şirketlerde, yüksek düzeyli idari pozisyonlarda bulunanlar arasında devam eden kuşaklararası sınıfsal süreklilikle anlaşılırlık kazanabilicektir. İşçi sınıfından gelen erkek ve kadınların yönetimlerde daha fazla temsiliyeti yalnızca devlet kuruluşlarında söz konusu olabilmektedir *(Nicholson ve West, 1988)*.

Bu tür faktörler, kapitalist toplumda bulunması gereken elit hareketliliğin görece sınırlı kalıplarını açıklamaktadır. Ancak toplumdaki hareketlilik kalıpları, modern örgütlerdeki sınıf ilişkilerinin yapısıyla açıkça bağlantılı olmasına rağmen, açık sınıf stratejileriyle değil, çeşitli sınıfsal konumların tutum ve değerleriyle ilişkilidir.

Temel olarak, büyük ölçekli işletmeler ve modern teknolojideki gelişmeler alt kademede istihdam edilecek yönetici, teknik uzman ve danışman pozisyonları dü-

zeyinde yeni ihtiyaçlar yaratmıştır *(Goldthorpe, 1980).* Teknolojik ve idari süreçler, daha karmaşık hale geldikçe, çeşitli uzman vasıflara duyulan ihtiyaç artmıştır. Fakat, yarı vasıflı ve vasıfsız kol işçiliğine duyulan ihtiyaç azalmıştır. İş süreçlerinin otomasyonu ve büyük ölçekli seri üretimin üçüncü Dünya ülkelerine kayması, rutin kol işçiliğine duyulan ihtiyacı da ciddi ölçüde azaltmıştır. Sonuç olarak, büyük ölçekli şirketlerin değişen beceri ihtiyaçlarının yarattığı yeni istihdam alanları, toplumda kuşaklararası mesleki hareketlilik oranının artmasına yol açmıştır. Böylece, sanayi işçilerinin çocukları, çeşitli alt kademe profesyonel, idari ve teknik işlere girmeyi başarabilmişlerdir. Gelişen yüksek eğitim sistemleri ve ardından mesleki eğitimle kazandıkları nitelikler ailelerine kıyasla, ücreti ve statüsü yüksek olan garantili işlere girmelerini sağlamıştır *(Goldthorpe, 1980).* Sanayi işçilerinin çocukları kendilerini 'başarılı' ve yeteneklerine uygun meslekler edinmiş saymaktadırlar. Kapitalizm uygun mesleklerde çalışıyor olmaları nedeniyle onlar nezdinde aslında 'açık' bir toplum olarak kabul edilir. Çünkü kapitalist toplumdaki modern örgütl, sınırlı da olsa, kişisel başarı lar için fırsatlar sunmaktadır. Fakat 'kitle' hareketliliğindeki yüksek sirkülasyon, seçkin konumlardaki benzerin benzeri tercih etmesinden kaynaklanan 'kapalılığı'n gizlenmesini de beraberinde getirmiştir. Günümüz kapitalizminin toplumsal süreçleri, fırsat yapıları açısından hem 'açık' hem de 'kapalı' olmak gibi paradoksal bir durumla karşı karşıyadır. Bu çelişkili kalıplar *Tablo 3.1*'de açıkça ortaya konmaktadır.

Sonuç olarak, sınıf bilincinin günümüz şartlarında bu kadar düşük bir düzeyde olması hiç şaşırtıcı olmamalıdır. 'Terfi etmek', 'daha iyi ücret verilen bir işte çalışmak', 'daha yüksek bir yaşam standartına kavuşmak' ve benzeri deneyimler sınıfsal dayanışma duy-

4.
SINIF ve TABAKALAŞMA:
bazı kolektif tepkiler

Sınıfsal fırsat ve ödül eşitsizliklerine karşı geliştirilen kolektif tepkiler, genel olarak zayıf olmuştur. Batılı kapitalist toplumlarda; işverenlerin ve siyasal iktidarların büyüyen 'tehdit' karşısında endişelendikleri 60'lı ve 70'li yıllarda bile, işçi hareketlerinin gelir dağılımına kökten karşı çıktıklarına dair çok az kanıt vardır. 'Söz konusu örgütler, işçi sınıfı ve çeşitli dezavantajlı grupların iş ve yaşam koşullarını iyileştirmek için çok az şey yapmışlardır,' demek istemiyoruz. Gerçekten de, işçi hareketlerinin gösterdiği etkinlik bakımından ülkeler arasında bazı farklılıklar vardır *(Esping-Andersen, 1990)*. Fakat işçi hareketlerinin, hâkim sınıf yapıları karşısında köktenci bir meydan okuma geliştiremedikleri açıktır. İşçi sınıfının çıkarlarını savunduklarını ifade eden politik eylemler yalnızca Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde başarılı olmuştur. Batılı kapitalist ülkelerle karşılaştırıldığında, bu ülkelerin, önemli ilerlemeler kaydettiği görülebilir *(Lane, 1976)*. Fakat gerçekleşen pra-

tikler, iktidarın yayılımında, ekonomik kurumsal yapıda ve sivil toplumun bileşiminde son derece olumsuz sonuçlar yaratmıştır. Bu ülkelerde, kapitalist ilişkilerin parçalanması ve kurumlaşan devlet sosyalizmi, özellikle 80'li ve 90'lı yıllarda, kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı örgütlerinin 'sosyalist' hedeflerinin doğasını yeniden değerlendirilmeye zorlayacak sosyo-politik sonuçlara neden oldu.

Nesnel sınıf ilişkileri kapitalist toplumun dinamikleri tarafından yaratılmış olsa da, katılımda ön plana çıkan kolektivizmden çok bireyciliktir. Çalışanların sahip olduğu ortak nesnel çıkarlar, bireyciliği besleyen duygulara yol açan deneyimlere kıyasla genellikle daha az önemli görünür. Bireyler kendilerini, uzun vadede faydalı olabilecek olan sınıf çıkarlarını, kişisel hedefler uğruna ikinci plâna koyan *fail*ler olarak görmezler. Kişisel kaygı, istek ve heyecanlar, bireysel motivasyonun temel kaynaklarıdır. Bunun sonucu olarak, daha geniş temelli olan sınıf hareketi, bireysel çıkarlarının yanında geri planda görünür. O halde bireyler, sınıf güçlerinin birer *faili* olarak diğerleriyle ortak çıkarları paylaşıyor olmalarına rağmen, kendilerini diğerlerinden son derece farklı görürler *(Runciman, 1983)*. Kapitalist toplumun kurumsal ve ideolojik yapıları diğerlerinden farklı olmak gibi bireysel tutumları besler. Doğum ve yaşam öykülerinin özgüllüğü açısından bireyler, kendilerini kişisel ve duygusal özellikleriyle biricik kabul ederler. Kapitalizmin hâkim değerleri, toplumsal yapıların nasıl olup da, bireysel eylemlerin sonucu olduğuna sık sık özel vurgular yapar. Toplumdaki yaygın bir inanışa göre bireylere; bazılarının 'başarılı', bazılarının ise, 'başarısız' olmasına yol açan farklı yetenek ve tutkular bağışlanmıtır. Bu bakış açısına göre, fırsat ve ödüllerin dağılımı, tamamen bağışlanmış olan bireysel farklılıkların

yansımasıdır. Sosyo-ekonomik ve politik kurumlar da benzer bir şekilde, insan motivasyonunun doğasıyla ilişkilendirilen varsayımlar üzerine inşa edilmiştir. Buna göre, uygulanan ücret sistemleri, çalışanlar arasında bir eşitsizliği öngörmelidir. Çünkü çalışanların, ancak ücret ve teşvik sistemleri aracılığıyla, ama bireysel olarak ödüllendirildikleri takdirde optimum performans göstereceklerı varsayılır *(Davis ve Moore, 1945).* Toplumdaki eşitsizlikler üzerine gelişen hâkim fikirleri, genel olarak eşitsizliklerin yalnızca kaçınılmaz değil, aynı zamanda 'insan doğası' ile de uyumlu olduğunu iddia eden görüşler şekillendirir. Bu görüşlerin, kolektif hareketlerin meşruiyeti, devlet kurumlarının gelişimi ve refah sistemlerinin evrimi üzerinde önemli etkileri olmuştur. Hâkim değerlere göre bireysel farklılıkların kabul edilmemesi çoğunlukla, bireyin 'hak' ve 'özgürlük'lerine aykırı kabul edilir.

Sendikacılığın kapitalist toplumdaki meşruiyeti her zaman tartışılır olmuştur. Bu sendikacılığın, kapitalist üretim tarzının kolektif organizasyonu için gereken ön koşulları *nesnel* olarak yaratmasına rağmen devam eden bir tartışmadır. Kapitalizmin yirminci yüzyılın akışı içerisindeki dinamikleri, mülkiyet ve yönetim biçimlerinin merkezileşmesine ve üretim faktörlerinin *-emek gücü ve sermaye-* büyük ölçekli sanayi ve idari kuruluşlarda toplanmasına yol açtı. Söz konusu şartların bireysel motivasyon ve çabaya dayalı örgütlenmesi, yönetimin ve görevlerin standardlaşarak rutinleşmesini beraberinde getirdi. Bu durum sendikacılık ve işyeri örgütlenmeleri için uygun koşullar yarattı *(Braverman, 1974).* Kapitalist bireyci değerlerle birlikte 'Fordizm' ya da 'bilimsel yönetim' adı verilen yönetim pratiklerinin gelişmesi, sendikacılığın gelişebileceği uygun koşulları da oluşturdu. 'Vasıfsızlaştırılmış' işçiler, giş sürecindeki karar ve so-

rumluluk alma konumlarını yitirmek olarak anlaşılması gereken 'bireyselliklerini' kaybettiler. Sonuç olarak çalışanlar, ortak yönetim mekanizmalarına, iş koşullarına ve ücret sistemlerine koşulsuz olarak bağlandı. Ancak mevcut iş koşulları, işçilerin küçük işletmeleri tercih etmek yerine Fordist işletmecilik yönteminin uygulandığı işletmelere yönelmesine neden oldu. Çünkü sendikal hareketin yarattığı kolektivizm cazibesini korumaya devam ediyordu. Gerçekten de, 60'lı ve 70'li yıllardaki sendikacılık hareketi, büyük 'Fordist' fabrikalardaki idari ayrıcalıklara karşı büyük bir tehdit olarak görüldü (*Piore ve Sabel, 1984*). Bunun sonucu olarak üst düzey yöneticiler, üretimin; emeğin 'robotlaştırıcı' iş süreçleri karşısında daha az örgütlü olduğu, üçüncü Dünya ülkelerine aktarılmasından, Fordizmin en uç biçimleri yerine daha 'esnek' ve 'katılımcı' iş uygulamalarının benimsenmesine kadar çok sayıda değişik karşı strateji geliştirdiler (Wood, 1989).

Fakat sendikal hareket, güçlü işçi desteğini arkasına almasına rağmen, kapitalist mülkiyet ve yönetim biçimlerine karşı tehdit oluşturmayı başaramamıştır. Örgütlü emek, bazı zamanlarda kâr marjlarının daralmasına ve işletme yönetimlerini karşı stratejiler geliştirmeye zorlasa, hiç bir zaman radikal yazarların umduğu kadar etkili olmayı başaramamıştır Sendikal etkisizliğin en önemli sebebi, kişisel bilinçte kolektivist ideallere göre daha belirgin duran ve daha çok yer işgal eden 'bireycilik'tir. Kolektif ideallere baskın gelen ve hâkim inançlarla uyumlu olan bireycilik; çoğulcu ve katılımcı bir sistem olarak liberal demokrasiye temel teşkil eder (*Mann, 1970*). Buna göre, politik tercihler ancak *kişisel* koşullar bağlamında oluşur. Yurttaşlar da siyasal partiler karşısındaki tercihlerini kişisel koşullarına göre yapar.

Kapitalizmi ekonomik ve politik bir düzen olarak ayakta tutan, kişisel refah ve fırsat dürtüleri ile birlikte yukarıda belirtilen etmenlerdir. Yirminci yüzyıl kapitalizmi, hem işyerlerinde hem de toplumun genelinde yaşanan mahrumiyete ve çok sayıda ücretlinin, karşılaştığı dikkat çekici yoksulluğa rağmen, geniş kitlelerin fırsat ve ödüllerini görece değilse de mutlak bir biçimde artırmıştır. Bu durum, kapitalist idealler ve varsayımların ideolojik etkisiyle birlikte düşünüldüğünde, sendikalar ve siyasi partiler halinde örgütlenmiş olan emeğin, nasıl olupta hâlâ işçi sınıfından destek alabildiği sorusunu akla getirmektedir.Cevap işçi sınıfı hareketlerinin radikal tutumlarıyla ilgilidir. İşçi sınıfı hareketleri radikal tutumlarından uzaklaşmıştır; aksi halde, zaten zayıf olan meşruiyetleri savaş sonrasındaki kapitalist ekonomik büyüme döneminde olduğundan çok daha fazla yıpranmış olabilirdi.

İşçi sınıfı hareketinin uysallaşma nedenleri üzerine çok şey yazılmıştır. Bazılarına göre, siyasi partilerde ve sendikalarda yaşanan uysallaşma bürokratikleşme süreciyle açıklanmalıdır. Buna göre seçilmiş liderler ve atanmış memurlar; bürokratikleşme nedeniyle artık sıradan üyelerin çıkarlarını temsil edemez hale gelmiştir. *(Mann, 1973)*. Sendika liderlerinin işverenle giriştiği pazarlık süreçleri onların idari-kurumsal yapıya dahil olmaları ve sendikal taleplerden uzaklaşmalarıyla sonuçlanmıştır. Nihayet, radikal politikalar sulanmış ve işçi sınıfı liderleri kişisel çıkarlarının korunmasıyla statükonun korunmasınının eş anlamlı olduğunu fark etmiştir. Bu yorum, Doğu Avrupa'da 80'lerin sonunda yaşanan gelişmelerden sonra daha fazla kabul görmüştür. Söz konusu bakış açısına göre, kapitalist düzenin ortadan kaldırılması, parti görevlilerinin ve sözde işçi sınıfı liderlerinin kaynakları kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları yeni rejimlere yol açmıştır. Doğu Avrupa'daki

cereyanın Batılı kapitalist ülkelerdeki işçi hareketlerinin siyasi hedefleri üzerinde uzun vadeli etkiler yaratmış olması muhtemeldir.Bu nedenle, batılı işçi hareketleri yaygın kitle desteği kazanmak için; "merkezi devlet mülkiyeti ve bürokratik tarzda örgütlenmiş plânlama ve yönetim biçimlerine yol açacak politikalardan vazgeçmişlerdir". Doğu Avrupa sosyalizmlerinin, kişisel hak ve özgürlükleri devlet kontrolü aracılığıyla daraltması ve totaliter eğilimleriyle tanımlanabelicek olan mirası, Batılı işçi sınıfı hareketlerinin meşru politik hedeflerini büyük ölçüde sınırlamıştır. Ancak, Sovyetler Birliği bir yana bırakılırsa, yakın zamanda Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan tarihsel gelişmelerin anlamı, Batılı kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı hareketleri açısından henüz tam olarak değerlendirilmemiştir. Sınıf ilişkilerinin kapitalist kuruluşlarda yarattığı ekonomik büyüme, kuşkusuz sömürüye dayanır. ortaya çıkan kâr ise, mülk sahiplerinin biraz daha zenginleşmesine neden olur. Ancak sömürü ilişkileri, işçi sınıfının geniş bir kesiminin yaşam standartlarındaki iyileşmeyi de beraberinde getirir. Ekonomik büyüme sonucunda, işsizlikteki periyodik dalgalanmalara ve farklı mesleki grupların maddi koşullarında görülen eşitsizliklere-1980'lerde İngiltere'de olduğu gibi- rağmen, çoğu işçinin yaşam koşullarında mutlak bir iyileşme görülmüştür. Bunun yanında, fırsat kalıplarındaki farklılıkların devam etmesine ve elit grupların ayrıcalıklı konumlarını çocuklarına aktarmalarına rağmen, büyük ölçekli kuruluşlarla, devlet kurumlarınının ve diğer ekonomik güçlerin gelişmesi, giderek artan sayıda insanın 'başardıklarını' düşünmelerine -şüphesiz ebeveynleri ve daha önceki kuşaklara kıyasla- hatta daha açık ve daha demokratik toplumlarda yaşadıklarını hissetmelerine yol açmıştır.

Kişisel başarının değerlendirilmesi ve refah kav-

ramının şekillendirilmesinde tarihsel karşılaştırmalar yapma eğilimi, yapısal eşitsizliklerin ve gruplar arasındaki farklılıkların önemsiz kabul edilmesine neden olmuştur. Ancak karşılaştırmalar, altta yatan sömürü ilişkilerinden ziyade somut kriterlere referansla yapılmaktadır. İnsanların çoğu çeşitli grupların ödül ve fırsatlarını sınıf kavramından çok etnisite, cinsiyet, yaş, meslek ve beceri gibi faktörlerle değerlendirmektedir. Sınıfsal farklılıkların bilince çıkarıldıkları zaman bile, kıskançlık ve öfke doğurmayacağı varsayılmaktadır. Buna karşılık, kapitalist toplumun bireycilik ve kendini kurtarma değerleri tam tersi etkilere yol açmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, bireylerin yaşadığı olumsuzluklar, sosyo-ekonomik düzenin yapısal özelliklerinden çok, onların kişisel başarısızlıklarına ve yetersizliklerine bağlanmaktadır *(Runciman, 1966)*. Dahası, işçiler, sınıfsal açıdan nesnel olarak sömürüldüklerini kabul etseler dahi, bu zorunlu olarak yoğun -çoğu zaman hemen hiç- bir tepkiye yol açmamaktadır. Tepki, yalnızca istisnai örneklerde görülmektedir ve genel olarak sınıf sömürüsü günlük iş yaşamının bir gerçeği olarak kabullenilmektedir *(Nichols ve Beynon, 1977)*.

İşçi sınıfı hareketlerinin kitle desteğini koruyabilmesi, işçi sınıfı önderlerinin, savaş sonrası ekonomik büyüme döneminde yaşanan ideolojik ve kurumsal değişimlere, karşılık verebilmesinden kaynaklanmıştır Eğer yirminci yüzyılın daha önceki onyıllarında, toplumsal değişim güçleri, kolektif örgütlerin lehine çalıştıysa, yakın zamandaki sosyo-ekonomik değişimler de kolektif örgütlerin aleyhine çalışmıştır. Aşağıda, İngiltere'deki sendikalaşma oranındaki değişiklikler bunu göstermektedir *(Gospel ve Palmer, 1992)* Kapitalizmin gelişimi üretimin büyük ölçekli sanayi kuruluşlarında yoğunlaşmasını da beraberinde getirdi.

1960 44.4
1965 43.7
1970 49.4
1975 53.2
1980 56.0
1982 53.8
1984 51.4
1986 48.8

Yüzdelik değişimler:

1960-9 +1.5
1970-9 +7.6
1980-6 -7.2

Fordist üretim yönteminin ihtiyaç duyduğu ölçekten dolayı bu zorunluydu. Büyük ölçekli işletmelerin istihdam alanlarındaki görevleri vasıfsızlaştırması, mesleki dayanışmanın ve sendikal hareketin gelişmesini teşvik etti. Önceleri sendikacılık, ekonomik çıkarlarını korumaya çalışan vasıflı işçilerin değiş tokuşana dayalı kolektif eylem biçimlerinden ibaretti. Fakat bilimsel işletmecilik prensiplerine dayanarak örgütlenen büyük ölçekli şirketlerin gelişmesi, sendikacılığın yarı-vasıflı işçiler arasında hızla gelişmesine yol açtı. Sendikalar özel olarak işyerinde çalışanların, genel olarak toplumda tüm işçilerin çıkarlarının takipçisiydiler. İşçilerin toplumsal çıkarları adına ya radikal siyasi partilerle ittifaklar yapıldı ya da sendikal hareketler tarafından desteklenen siyasi partiler kuruldu.

Sanayileşme süreci ve kapitalist üretimin genişlemesi, kırdan kente göçü ve büyük ölçekli şehirleşmenin koşullarını hazırladı. Şehir proletaryasının ortaya çıkması, işçilerin geleneksel geçim araçları olan küçük mülkiyeti ve geleneksel üretici vasıflarını ortadan kaldırdı. Geleneksel üretecilik yerine, geçimlerini sağlamanın

yegâne kaynağı olarak emek güçlerini satmaya başladılar. Böylece hızla büyüyen şehirlerde yoğunlaşan işçilerle, aynı sömürü ve hâkimiyete dayalı sınıf ilişkilerini yaşayan meslektaşlar arasında komşuluk ve diğerlerinden oluşan toplumsal ilişki ağları ortaya çıktı. Ortak iş ve iş dışı deneyimlerin bütünleşmesi, karşılıklı yardım ve sınıf dayanışması gibi değerleri vurgulayan, kişisel kimlik ve toplumsal ilişkilerin gelişmesine hizmet etti. İşçi derneklerinin, sendikaların ve İşçi Partisi'nin yerel örgütlerinin kurulması sınıf kardeşliği fikrini ve kolektif eylem zorunluluğu fikrini besledi. Kendini sendikacılık ve İşçi Partisi taraftarlığında ifade eden işçi sınıfının kolektif eylemi, ideolojik olmaktan çok işlevse nedenlerle yükseldi. Sendikacılığa ve işçi sınıfının siyasi partilerine bağlılık; bazı iş şartlarının iyileştirilmesi ve devletin, sağlık, eğitim, refah, iskân ve toplumsal hizmetlerdeki rolünün artırılması amacını taşımıştır. İşçi sınıfının özel mülkiyetin ve üretken sanayinin kamulaştırmalar aracılığıyla, transferine yönelik talepleri olmamıştır. Şüphesiz, hemen savaş sonrası yıllarda, kamulaştırmaların işçi sınıfı partilerinin politik amacı haline geldiği Doğu Avrupa ülkeleriyle İngiltere, İtalya ya da Fransa'da durum böyle değildir. Öte yandan, bu tür hedefler, sıradan üyelerin talepleri olmaktan çok entelektüellerin, parti görevlilerinin ve liderlerin isteklerini yansıtıyordu.

1960'lara kadar yaşanan süreç, sendikacılığın ve daha sonra işçi sınıfı partilerinin gelişmesi için uygun fırsatlar oluşturdu. Geçtiğimiz son birkaç on yıl ise, tam tersi koşulları yarattı. Şirket yöneticileri, örgütlü emeğin artan gücüne karşı 60'lı ve 70'li yıllarda; ücret artışı taleplerinin sıklığı, gayriresmi anlaşmazlıklar ve sendikal destekle yapılan grevler karşısında, yeni stratejiler geliştirmek zorunda kaldıklar. Örgütlü emeğin gelişmesi karşısında kâr marjları düştü; bilimsel işletmeciliğin te-

mel özelliklerinden biri olan büyük ölçekli üretim gerçekleştirilemez hale geldi. Kısacası ücretli emek, yönetimin ayrıcalıklarına ve idari yöntemlerine meydan okuyor gibi görünüyordu. Buna karşılık, idari fonksiyonları nadiren üstlenmeye kalkıştı; idari fonksiyonlar yerine, daha işlevsel amaçlar taşıdı ve sıradan destekçilerinin kişisel maddi ihtiyaçlarının karşılanmasına çalıştı. Yine de, büyük şirket yönetimleri, kapitalist düzenin ideolojik ve kurumsal dönüşümlerine paralel olarak, sınıf dayanışmasının önkoşullarını baltalayan değişiklikler yapmak zorunda kaldı. Yapılan değişiklikler sınıf ve meslek dayanışmasının daha önceki biçimlerinde parçalanmaya yol açtı.

Bu değişikliklerin en önemlilerinden biri Fordist işletmecilik prensiplerinin en katı biçimlerinin; çalışanların sorumluluk, otonomi ve iş esnekliklerini artıran sistemlere dönüşmesidir. 'İşin zenginleştirilmesi' ve 'çalışma şartlarının iyileştirilmesi' gibi projelerle, işletmecilik stratejileri, verimlilik ve kâr marjlarını iyileştirecek yüksek performanslı iş sistemlerine, toplam kalite yönetimi gibi işletmecilik tekniklerine yöneldiler *(Buchanan ve McCalman, 1989)*. Bu tür uygulamaların benimsenmesiyle birlikte, iş bölümünün en uç biçimleri ve parça başı bireysel ödeme sistemleri ortadan kaldırıldı. Takım çalışmasına, esnekliğe ve gruba dayalı ödeme sistemlerine ağırlık verilmeye başlandı. Bu uygulamaların bir parçası olarak, yönetim ve karar alım süreçlerine dahil edilen işçilerin sadakatlerinin arttırılmasına çalışıldı. Bu tür işletmecilik prensiplerinin benimsenmesinin önkoşulu olarak fabrikalara özgü tekleştirilmiş sendikaların kurulmasıyla geleneksel sendikal bağlarından kaçınıldı. Sendikalarla çok az bağı olan, çoğunlukla okuldan terk genç işçilerin işe alınmasıyla bu durum pekiştirildi. Bu türden gelişmeler, işçi dayanışmasının sı-

nırlı biçimlerini engelleyemedi, fakat daha geniş kapsamlı bir dayanışmanın büyümesini de dizginlemiş oldu *(Wickens, 1987)*. Şüphesiz, şirket yöneticilerinin, işçilerin ve yönetimin ortak çıkarlarını vurgulayan örgüt kültürlerinin empoze edilmesinde ifade olan klasik endüstriyel paternalizmin yeniden ambalajlanmış biçimlerine yönelmesi, hem ideolojik hem de kurumsal olarak geleneksel sendikacılığın kökleri aşındırdı. Amerikan işletmecilerinin de benimsediği Japon işletmecilik tekniklerini model alan idareciler, şirket değerleri ve ideallerinin işçilere daha fazla aşılanabildiği ideolojik ve örgütsel teknikler geliştirmeye ikna oldular *(Pascale ve Athos,1982)*.Sendikacılığın zayıflaması, kapitalist işletmelerdeki sömürü ilişkilerinin daha kolay gizlenmesine yardımcı olan yeni bir süreç yarattı. Sömürü bütünüyle gizlenemedi, çünkü günlük işlerin maddi koşulları, hem yöneticilere hem de işçilere örgütsel konsensusun son derece zayıf olduğunu ve her an kopabileceğini hatırlatan bir unsurdur.

Bu eğilimler, sınıf dayanışmasının çekiciliğini azaltan bir takım ideolojik ve kurumsal değişiklikle pekiştirildi. Geleneksel işçi sınıfı topluluklarının dağılmasında, büyük ölçekli ekonomik yeniden yapılanma, imalat sanayinin gerilemesi, şehiriçi ve şehirlerarası nüfus akışları, şehir planlama, şehir yenileme uygulamaları ve gelişen taşımacılık sistemlerinin yarattığı mekânsal değişiklik etkili olmaktadır. İmalat sanayinin gerilemesinin işçi hareketleri üzerindeki etkisi özellikle belirgindir, çünkü hem işyerinde hem de dışarıda kolektif örgütlerin oluşturulması için en uygun koşullar, bu sektörde ortaya çıkıyordu. Fakat topluluk ve komşuluk ilişkilerindeki gerilemenin, beraberinde daha özelleşmiş ve bireyselleşmiş yaşam tarzlarını getirmesinin de önemli etkileri olmuştur. Toplumsal ağların dağılmasıyla or-

tadan kalkan kişisel geçim sistemleri, işçi sınıfının bazı kesimlerinin yoksulluğa ve ekonomik açıdan marjinalliğe sürüklenmesine neden oldu *(Seabrook, 1984).* Bunun sonucu olarak da, bu kesimlerin devletin finanse ettiği sağlık ve refah sistemlerine olan bağımlılıkları arttı. Ortaya çıkan yapısal değişiklikler kişisel ilişkilerin ve toplumsal ağların doğasını etkiledi. Yapısal değişiklikler, kendi ayakları üzerinde durma gibi değerlerin vurgulanmasına ve kişisel çıkarların öneminin artmasına yol açtı. Bu durum, İngiltere'de Muhafazakâr Parti, ABD'de Cumhuriyetçi Parti ve Avrupa'daki diğer burjuva siyasi partiler tarafından çabucak farkedilerek ve beslendi. O halde bir açıdan, yeni sağın 1980'li yıllarda ideolojik bir güç olarak ortaya çıkışı, toplumdaki yapısal değişikliklerin sebebi olmaktan çok sonucudur. Yeni sağın, önemli bir politik ideoloji olarak ortaya çıkması ve ortaya koyduğu idealler, işçi sınıfının maddi koşulları üzerinde ciddi etkilere yol açan politik hedeflerle bütünleşti. Yeni sağ, bireycilik ve kişisel çıkarın cezbediciliğini sömürerek, politik kolektivizmin ideolojik köklerine oldukça geniş bir cepheden saldırmayı başardı.

Örgütlü emeğin savaş sonrası dönemde, artan ekonomik ve politik etkisi, bazı yorumcuların korporatizm dediği sosyo-düzenin gelişmesini beraberinde getirmiştir *(McCrone v.d., 1989).* Pek çok açıdan bu, kapitalist sistemin parametreleriyle işçi hareketlerinin en ileri düzeyde elde edebileceklerinin cisimleşmiş halidir. Korporatizm, kapitalist girişimin, ulusal sermayenin, emeğin ve devletin çıkarlarının bir araya getirildiği yapılardan oluşur. Özü itibariyle, kolektif temsiliyet temelinde işleyen ve sosyo-ekonomik bağları da olan siyasi bir örgüt modelidir. Buna göre, işçi sınıfı hareketleri zayıf ve az gelişmiş oldukları zamanlarda büyük ölçüde gereksizdir. İşçilerin talepleri, etkili kolektif hareketlerle belirgin hale geldiği zaman, ka-

pitalistlerin yeni duruma uygun olan işveren örgütlerine yönelmeleri gerekir. Özellikle bu, işçilerin çıkarlarını da kapsayan ve koruyan devlet kurumları olduğu zaman söz konusu olur. Devlet sermayenin çıkarlarına hizmet eder, fakat uzun vadede kapitalist düzenin bekası için işçilerin çıkarlarını da kapsamak durumundadır. Devletin savaş sonrasındaki onyıllarda kaydettiği büyümenin sermaye açısından işlevsel olduğu açıktır, fakat devletin büyümesinin işçilerin çıkarına bir takım hizmetler verdiği de görülmüştür. Bu yüzden, refah devletinin büyümesinin işçi hareketlerinin artan etkisinin sonucu olduğu ileri sürülebilir.

Korporatizmin 1980'lerde yaşadığı gerilemenin, işçi hareketinin zayıflamasıyla doğrudan ilişkili görülmektedir. Örgütlü emeğin günümüzdeki temsilcilerinin idari süreçlerde daha az etkili olması ulusal ekonominin yönetimine katkılarını da ciddi ölçüde azalmıştır. Bundan dolayı devletin, savaş sonrası erken korporatist dönemde üstlendiği yönlendirici rolden farklı olarak, tek akla yatkın rolünün pazar ekonomisini destekleyecek bir takım hizmetler sunmak olduğu ileri sürülmektedir.

Korporatist karar alım mekanizmalarının ortadan kalkması örgütlü emeğin etkisini, hem ulusal hem de şirketler düzeyinde zayıflattı. İşçi hareketinin zayıfla-ması kapitalist çıkarların aşırı derecede ön plana çık-masını sağladı. Post-Fordist iç karar alım süreçleri açısından esnek firmalar, birçok açıdan bunun ifadesidir. Aynı şekilde, taşeronlaştırmadaki hızlı artış, sabit ve kısa vadeli kontratlar temelinde 'kendi kendinin patronu' olan işçilerden yararlanılması, şirket idaresinin örgütlü emeğin talepleriyle karşılaşmadan ilerlemesini sağlamıştır. Bu tür gelişmelerin bir sonucu da iş pazarlarının 'merkez', 'çevre' ya da 'birincil' ve 'ikincil' sektörler ola-

rak bölünmesi olmuştur. Birinci grup çalışanları daha fazla iş güvencesi, kabul edilebilir iş ve çalışma koşullarından yararlanırken, diğerleri işlerinin geçici ve belirsiz doğasından ötürü daha fazla mahrumiyete mahkûm olmaktadırlar. Etkili bir sendikal korumanın olmadığı ve devletin müdaheleci ekonomik rolünden uzaklaşması, çalışanları kendilerini kurtarabilecek yeni stratejiler geliştirmek zorunda bırakmıştır. İngiltere'de 80'lerdeki eğilimler, eşitsizliklerin arttığını ve işçi sınıfı içerisinde ekonomik, politik ve toplumsal olarak kurumsal düzenin dışında kalmış yeni alt tabakaların ortaya çıktığını göstermektedir *(Brown ve Scase, 1991).* Yeni alt tabakalar, Avrupa'daki pek çok ülkede çoğunluğunu kadınlar, etnik azınlıklar, okuldan terkler ve erken emekli erkeklerin oluşturduğu yarı vasıflı ve vasıfsız hizmet sektörü çalışanlarını kapsamaktadır.

İşçi sınıfının eşitsizliklere karşı sergilediği terihsel kolektif meydan okuma, özellikle yirminci yüzyılın son onyıllarında büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Sanayileşme sürecinin erken dönemleri, işçi örgütlerinin gelişmesi için uygun koşullar oluşturan büyük ölçekli üretim sistemleri ortaya çıkarmıştır. Fakat bu durum artık geçerliğini yitirmiştir. İşçi sınıfı partilerinin en büyük kazanımları olan refah devleti ve savaş-sonrası korporatizminin 1980'lerdeki gelişmeler sonucunda çöktüğü görülmüştür. Bu yüzden sendikalar, sosyal demokratlar ve işçi partileri, daha önceki onyıllarda kovaladıkları hedeflerden çok daha farklı hedeflerin peşinde koşmak durumunda kalmışlardır. Eşitlik, refah ve zenginliğin dağılımına dönük ideallerin, savaş sonrası Avrupa'da kurulduğu gibi, merkezi devletlerde cisimleşme ihtimali çok düşüktür. Özel mülkiyetin kamulaştırmalar yoluyla ortadan kaldırılması ya da dev-let kapitalizmi gibi alternatifler, artık işçi hareketlerinin hedefleri arasından

çıkmıştır. Özellikle de Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa rejimlerinin totaliterliği, siyasi yozlaşması ve insanı değersizlişmesi göz önüne alındığında, devlet sosyalizmine 'barışçıl' geçişi esas alan stratejilerin de artık işçi hareketinin gündeminden düştüğü görülmektedir. Batılı kapitalist ülkelerde yaşanan ideolojik ve yapısal değişikliklerin işçi hareketlerinin stratejileri üzerinde çarpıcı etkileri olmuştur. İsveç'teki gelişmeler bunların bir kısmını sergilemektedir.

İsveç, işçi sınıfı hareketinin örgütlülüğü ve etkinliğinin ulaştığı düzey açısından kapitalist ülkeler arasında ayrıcalıklı bir konumdadır *(Korpi, 1983).* Yirminci yüzyılın başında, işçi sendikaları ve Sosyal Demokrat Partinin yakın işbirliği, uygun endüstriyel ve siyasi reform programları geliştirmelerini sağladı. Ülkenin yirmili ve otuzlu yıllardaki hızlı sanayileşmesi, sendikal gelişmeye imkân sağlayan altyapının oluşmasına ön ayak oldu. İlk olarak zanaat ya da küçük ticari alanlarda örgütlenen sendikalar, ilerleyen yıllarda Fordist yönetim ilkelerinin uygulandığı işletmelere de sıçradı. İlk kuşak sanayi işçileri büyük fabrikalarda çalışan yarı-vasıflı işçilerdi. Bu durum, dil, din ve etnisite gibi faktörlere dayalı toplumsal bölünmelerin yokluğuyla birlikte, 1930'larda dünyadaki ilk sosyal demokrat rejimlerden birinin seçimle iktidara gelmesine yol açan bütünleşmiş bir işçi hareketine yol açtı.

Sosyal Demokrat Parti neredeyse en başından beri, kapitalist düzene karşı 'uzlaşmacı' ya da 'reformist' denebilecek bir strateji izledi. İlk programı bazı devrimci Marksist hedefler de içeriyordu, fakat söz konusu programlar yerlerini kısa süre sonra kapitalist ekonomiyi ortadan kaldırmak yerine denetlemeye dayanan politikalara bıraktı. 1930'lardan bu yana birbirini izleyen Sosyal Demokrat hükümetler, devlet tarafından finanse edilen re-

fah sistemleri ve çok sayıda korporatist kurumlar yaratan uygulamalara yöneldi *(Stephens, 1979).* Sosyal Demokrat hükümetler, bazı sosyal önlemlerle, kapitalist sınıf ilişkilerinin sivri yönlerini törpüledi. Fakat, aynı ilişkileri üreten dinamiği ortadan kaldırmadılar. Böylece, kapitalist üretim tarzına içkin olan rekabetçi süreç, toplam üretim ve istihdamın büyük bir yüzdesine sahip olan az sayıda şirketin, yüksek düzeydeki tekelleşmesini yarattı. İsveç, diğer kapitalist ülkelere benzeyen bir sınıf yapısına sahiptir. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında konomik ödüllendirme ve fırsat kalıplarında esaslı farklara rastlanmaz *(Davis ve Scase, 1985).* Sosyal Demokrat rejimler, eğitim sisteminde ve vergilendirme sisteminde çeşitli reformlar yaptılar. Ancak bu politikalar diğer ülkelerle karşılaştırıldığında çok büyük farklılar meydana getirmemiştir. Peki, Sosyal Demokratların sürekli iktidarından İsveç işçi hareketi-nin kazanımı olmuş mudur? İşçi hareketinin temel kazanımı, refah devletinin kurulması ve kapitalist ekonominin korporatist yapılar aracılığıyla düzenlenmesi olmuştur. Bu iki kazanım, işçi sınıfının maddi koşullarının diğer kapitalist ülkelere göre, çok daha ileri bir noktaya ulaşmasını sağlamıştır. Her ne kadar sınıf ilişkileri ortadan kaldırılmadıysa da -ki kapitalist üretim tarzı ortadan kalkmadan kaldırılamazlar da- farklı hedefler güdülmüş ve devlet kurumlarından değişimin faili olarak yararlanılarak, İsveç işçi sınıfının maddi ve kültürel koşulları iyileştirilmiştir.

Yakın zamanda yapılan ve çeşitli kapitalist ülkelerdeki refah sistemlerinin karşılaştıran bir araştırmaya dayanarak İsveç'te gelişmeler olduğu söylenebilir. Esping-Andersen*(1990)*'ın yaptıkları bir çalışmada, çeşitli ülke vatandaşlarının pazar ilişkileri dışında kalmak üzere, emekli maaşı, hastalık ve işsizlik ücreti gibi hizmetlerden yararlanma imkânlarını gösteren bir 'metasızlaştırma'

indeksi oluşturmuşlardır. Bir başka deyişle, Esping-Andersen, bir takım temel refah hizmetlerinin ne ölçüde serbest ve evrensel olduğunu ve ne ölçüde pazar-dışı kazanç kriterleri esasıyla belirlendiğini ölçmeye çalışmışlardır. Araştırma, 'ortalama bir işçinin pazardan bağımsızlığının ölçüsünü yakalamaya çalışmaktadır. Bu şekilde, aşağıda sadece 10'u sıralanmış olan 18 ülke için 'metasızlaştırma' puanlarına ulaşmıştır:

İsveç	39.1
Norveç	38.3
Danimarka	38.1
Avusturya	31.1
Almanya	27.7
Fransa	27.5
Japonya	27.1
İtalya	24.1
İngiltere	23.4
ABD	13.8

Esping-Andersen'e göre, işçi hareketinin gücü, bu ülkkelerdeki farklılıklardan yalnızca birini oluşturmaktadır. Buna karşılık, ülkeler arasında metasızlaştırma derecesindeki farklılığın yaklaşık yüzde 40'ının işçi hareketinebağlı olduğuna da işaret ederler. Buna göre, işçi sınıfı hareketlerinin, yalnızca İsveç'te değil, aynı zamanda Danimarka ve Norveç gibi, ülkelerde de, bireysel rerahı artıran ve yurttaşlık haklarını genişleten refah uygulamaları geliştirebildikleri açıktır. Genel olarak toplumsal eşitsizlik kalıpları ve sınıf ilişkileri açısından çok önemli sonuçları olmasa da, bu büyük bir kazanımdır. Gerçekten de, pek çok insan için; kişisel sağlık, ekonomik güvence ve emekliiik maaşı sağlanmasının sınıf eşitsizliği meselesinden daha önemli olduğu ileri sü-

İsveç örneği, işçi sınıfı hareketlerinin nasıl devletin sağladığı sağlık ve refah hizmetlerini geliştirerek işçilerin, maddi koşullarının iyileşmesinin önünü açtığını göstermektedir. Fakat korporatist yapıların kurulmasının da aynı faydayı sağladığını göstermektedir. İsveç, diğer kapitalist ülkelere kıyasla, emek pazarı politikaları ve ekonominin düzenlenmesine müdahaleleriyle, sermayenin, emeğin ve devletin çıkarlarını kaynaştıran çeşitli ulusal, bölgesel ve yerel kurumsal yapılara sahiptir. Eğitim ve öğretim, teknolojik araştırma ve geliştirme, iş yaşamının kalitesi, ekonomik ve bölgesel plânlama ve belki de en önemlisi 'aktif' emek pazarının devamlılığı gibi faaliyetlerin çeşitli yönleriyle ilgilidir. Sonuç olarak, işçi hareketinin tarihsel amacından kaynaklı olarak, İsveç'te işsizlik oranı devamlı olarak çok düşük düzeydedir. Pek çok Batılı kapitalist ülkedeki işsizlik oranı yüzde 10'u geçerken, İsveç'te işsizlik seviyesi savaş sonrası dönemde nadiren yüzde 2.5'u geçmiştir *(Therborn, 1986)*. Aynı zamanda, kadınlar, özürlüler ve diğer ülkelerde çoğunlukla, 'yedek işgücü' ya da 'marjinal' emek olarak değerlendirilen pek çok grup için yüksek düzeyde çalışma oranına yol açmıştır. Ayrıca İsveç işçi sınıfının diğer ülkelerde yaşanan ve iş pazarlarının birincil ve ikincil sektörlere bölünmesine ve İngiltere'de olduğu gibi, işçi sınıfı içerisinde yoksullaştırılmış alt katmanların oluşmasına yol açan gelişmelerin engellenmesini sağlamıştır.

İsveç, kapitalist ülkeler arasında iyi örgütlenmiş bir işçi sınıfı hareketinin yarattığı politik etkinin düzeyi açısından istisnai bir örnek olabilir. İsveç, yapısal olarak belirlenmiş sınıf ilişkilerine bağımlıdır, ama günlük sınıf deneyimi, diğer kapitalist ülkelere göre de daha az belirgindir. Bu durum İsveç'in kendisini; ne 'üçüncü yol'; ne bir serbest pazar ekonomisi ne de bir devlet sos-

yalizmi, olarak göstermesine yardımcı olmaktadır. Bu sebepten ötürü, IMF ve diğer finans örgütlerinin Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya'nın yeni siyasi iktidarlarına daha liberal rejimleri empoze etmesine rağmen, bu ülkeler İsveç'i model model almaktadır. İsveç'teki, sosyo-politik sistem, işçi sınıfı hareketinin etkili varlığı sonucunda ortaya çıkmıştır. Sistem, sınıf ve pazarın aşırılıklarını dizginlemekle birlikte kişisel özgürlüklerin gelişmesine ve yurttaşlık haklarının korunmasını sağlamaktadır. Pek çok kapitalist ülkede, sağcı siyasi retorik 'devlet' ve 'birey' arasındaki temel çelişkileri vurgularken, İsveç'teki sosyal demokrasi tartışmalarında, kişisel gelişimin ve özgürlüklerin önkoşulu olarak devletin finanse ettiği kolektif hizmetlere vurgu yapılmaktadır. İsveç işçi sınıfı hareketi, diğer ülkelerdeki benzer hareketleri kıskandıracak düzeyde bir meşruiyet ve siyasi destek edinmiştir. 1991 Eylül'ünde işbaşına gelen ve sosyalist olmayan azınlık hükümetinin işçi sınıfının siyasi meşruiyetine meydan okuyamadığı görülmüştür. Marksist bir bakış açısıyla, radikal olmaktan ziyade reformist, ve dolayısıyla işçi sınıfının temel çıkarları açısından önemsiz görünen bu politikalar, temeldeki sınıf ilişkilerini ortadan kaldırmamış fakat, sonuçta işçi sınıfının çıkarlarına hizmet eden toplumsal ve ekonomik reformlara yol açmıştır.

Eğer, alternatif olarak gösterilen Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerindeki devlet totalitarizmleri ise, bu tarih, işçi sınıfı hareketleri açısından ancak ödenmesi gereken bir bedel olarak anlaşılabilir.

Gerçekten de, bu durum işçi hareketlerinin gelecekte, kapitalist toplumlarda oynayacağı role ilişkin önemli sorunlara işaret etmektedir.

5.
SONUÇLAR

Bu çalışmanın başında da belirtildiği gibi, sınıf kavramı, günlük yaşantının anlaşılması bakımından çoğu insan için çok fazla önem taşımaz. İnsanlar kendilerini tanımlarken, sınıf üyeliğinden çok, yaş, cinsiyet, etnisite, mekân, meslek vb. gibi özelliklere başvururlar. Sınıfa ait kavramlar çoğunlukla geçmişte kalmış ya da "mevki"ye işaret eden eşitsizlikleri tanımlarken kullanılır. Toplumsal sınıf kavramı, radikal politik faaliyetlere ya da akademik toplum bilimler tartışmalarına katılanlar dışında kalan ezici çoğunluk açısından pek bir şey ifade etmez. En iyi haliyle, sınıf kavramı, toplumsal hayatın belirsiz, anlaşılmaz bir öğesidir. Sınıf kavramının sorunlu doğası en azından İngiltere'de sosyolojinin genel önemi açısından çeşitli sonuçlar doğurmaktadır.

Bu kitabın temel amacı, subjektif gerçekliğine rağmen sınıf kavramının, kapitalist toplumunun yapısını anlamak açısından çok önemli olmaya devam ettiğini ileri sürmektir. Daha önce tartışılanları yinelersek, kapitalist

üretim tarzı sınıf ilişkileri olmadan var olamaz. Sınıf ilişkileri olmadan artı değer üretimi dolayısıyla, kapitalist yeniden üretim gerçekleşemez. Sömürü ilişkisi içindeki sermaye, emeğin yokluğunda sermaye birikimini sağlayamaz. Bu yüzden sömürü ilişkileri kendini kontrol ilişkileri biçiminde gösterir ve mesleki yapı içerisinde çeşitli görev ve sorumluluklar olarak yansıtılır. Sınıf ilişkileri ve kontrol ilişkileri içerisindeki değişimler işlerin doğasını, görevlerin belirlenmesini ve mesleklerin yapılanmasını belirleyen temel etmenlerdir. Görevler tamamen teknik veya uzman vasıflarından oluşmazlar, çünkü kendi içlerinde sınıf ilişkilerinden türetilen hâkimiyet ve tabiyet boyutlarını barındırırlar. İşte bu yüzden, mesleklerin analiziyle başlayıp bunları toplumsal sınıflarda bir araya getiren sosyolojik yaklaşımların sebeplerle değil, sonuçlarla ilgilendiği kanıtlanmaya çalışılmıştır. Meslek ve işlerin eksiksiz bir analizi, sınıf ilişkileri içerisindeki kökenlerinin anlaşılmasıyla mümkün olabilir. Aynı şekilde işletmelerin yapısı da, üretim ve artı değerin gerçekleştirilmesiyle ister dolaylı isterse dolaysız ilişkili olsunlar, ancak kontrol ilişkilerine referansla anlaşılabilir *(Dahrendorf, 1959)*.

Bunun yanında hem kâr amaçlı işletmeler hem de kamu işletmelerindeki iş ilişkileri süreci, otoriteyi temsil eden görevlilerin üretici ve/veya üretici olmayan görevleri yapmak zorunda olan bireyler üzerinde kurduğu denetim mekanizmalarından oluşurlar.

Bu sebeplerden dolayı, toplumsal sınıf analizleri, kapitalist üretim tarzının gelişimi ve ilişkileri bağlamında ortaya çıkan değişim dinamiklerinin anlaşılması açısından önemlidir *(Salaman, 1981)*. Kapitalist mülkiyetin tekelci ya da yarı tekelci biçimlerde yoğunlaşmasını içeren rekabetçi süreçler, kaçınılmaz olarak çalışma ilişkilerinin

yeniden yapılanmasına yol açmıştır. Teknolojik buluşlar ise, görevlerin belirlenmesini ve işin doğasını etkilemiştir. Mesleklerin şekillenmesi, görevlerin organizasyonel ortam içerisinde belirlenmesi; sınıf ilişkileri çerçevesinde ele alınmalıdır. Sınıf analizinin kapitalist toplumun incelenmesindeki önemi ancak yukarıdaki bileşenlerin önemiyle açıklığa kavuşmuştur. Kapitalist batı toplumlarındaki ekonomik gelişmeler, sınıf güçlerinin karşılıklı etkileşimleri sonucunda belirlenmektedir. Kapitalist işletmelerin temel hedef olarak kâr gerçeğine dayanması, işletmelerin sömürü ve kontrol ilişkileri ile karakterize olduğu ve dolayısıyla sınıf ilişkilerinden türediğini göstermektedir. Sınıf ilişkilerinden oluşan bu süreç, katılanların algı ve varsayımlarından bağımsız olarak bizatihi ekonomik üretimin gerçeğidir. Bu sebepten dolayı, toplumsal sınıf kavramı sosyoloji analizlerinde merkezi bir rol oynamaya devam edecektir.

Doğru bir analiz, toplumsal faillerin, sınıfların günlük yaşantılarıyla ne kadar ilişkili olduğunu kavrayacakları anlamını içermez. Gerçekten de, çalışanların çoğu sömürüldüklerini fark ederler -her ne kadar çoğunlukla böyle duygusal bir ifadeyi kullanmasalar da- fakat bunu çalışma ilişkilerinin kaçınılmaz bir gerçeği olarak görürler *(Beynon, 1980).* İşveren tarafından, şirketin kârını artıracak görevleri yerine getirmek için kiralandıklarını ve eğer performansları idareciler tarafından verimsiz görülürse işten atılacaklarını kabul ederler. Çalışanların çoğu, bu faaliyette ahlak dışı bir yön görmezler ve hatta bir çoğu, ekonomik işletmenin kâr getirmeyen biçimlerinin değerini ya da verimliliğini sorgulamaya kadar gider. Bu nedenle, sömürü bilincinin politik eylemciliğe ve köktenci sosyo-ekonomik değişime adanmaya yol açması muhtemel değildir. Çalışanlar "hak-

ça çabalarına" "hakça mükâfatlar" aldıklarını düşündükleri, ücret farklılaşmalarını yeterince mantıklı buldukları ve kişisel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar para kazandıkları sürece, kapitalizmin yıkılmasını hedefleyen kolektif bir eyleme katılmaları düşük bir ihtimaldir. Bu işçilerin ekonomik ödüllerden ve ücret farklılıkları kalıplarından tatmin olmaları gerektiği anlamına gelmemektedir (*Marshall v.d., 1988).* şüphesiz, kendisini sektörel huzursuzluk, düşük motivasyon ve ücret artışı taleplerinde ifade eden bir hoşnutsuzluk mevcuttur. Ancak bu türden protesto biçimleri, genellikle hâkim kapitalist düzenin kendisini değiştirmeyi değil, düzenin içinde bazı değişiklikleri hedeflemektedir. Aynı şekilde, toplumdaki bazı grupların oldukça dezavantajlı durumda oldukları genel olarak farkedilmektedir. Fakat bu durum kapitalist üretim tarzının, iç dinamikleri ile değil, kişisel başarısızlık ve/veya hükümetlerin uygulamaları ile açıklanma eğilimindedir. Bu durumda, protestolar kapitalist şirketlerden çok hükümetleri hedeflerler.

Protestolar kolektif olduğunda, çeşitli meslek ve endüstri grupları olarak ve bazen de sadece şirket çıkarları temelinde ortaya çıkmaktadır. Toplumsal protestolar, işçi sınıfı içerisindeki bölünmeleri vurguladığı gibi, zaman zaman da sınıfsal sınırlarını kesen dayanışma bağlarını güçlendirebilmektedir. Dayanışma bağları, çokuluslu şirketlerin belirli birimleri kapatmak tehdidi savurduklarında yerel yönetimlerle ve işçilerin "birleşmeleriyle" ortaya çıkmaktadır. Daha genel olarak, şirketin yeniden yapılandırılması, yeni teknolojinin kullanılmaya başlanması ve yapısal akılcılaştırma, belirli iş ortamlarında aralıklı ve yerel protesto biçimlerini ortaya çıkaracaktır. Sınıf bilincinin çalışanlar arasında daha yüksek seviyelere çıkarılması, radikal eylemcilerin on dokuzuncu yüzyıldan beri en büyük arzularından biri olmuş,

fakat bu amaca bazı istisnalar dışında ulaşılamamıştır. Bu yanlızca aynı sınıf pozisyonunu paylaşanların kişisel deneyimlerindeki büyük farklılıklardan değil, bunun dışında kalan iki ayrı nedenden daha kaynaklanmaktadır. *Birincisi*, bireylerin ezici çoğunluğu radikal eylemcilerin arzuladıkları gibi kendilerini sınıf temsilcileri/failleri olarak görmemektedir. Belirli yakın ilişkiler ve kişisel ilişki ağları içerisinde oluşan bireysel deneyimlerini geniş ölçekli sosyo-politik süreçlere göre daha önemli görmektedirler. *İkincisi*, kişisel zarar ve kazançlar değerlendirmesinde kapitalist bir toplumdaki bireylerin çoğunluğu kendilerini kazançlı sayarlar. Daha ileri yaşam standartları konusunda talepleri olabilir, fakat toplamda, kendilerini kazançlı görmektedirler. Pek çoğu sömürüldüklerini ve ödüllerin dağıtımının adaletli olmadığını düşünürler, ama bu türden faktörleri daha iyi yaşam standartlarına ve iş dışı kişisel özgürlüklere ulaşabilmek için ödenen bir bedel olarak görürler.

Bu kabul, kapitalist düzen için temel bir meşruiyet kaynağıdır ve 80'lerin sonunda Avrupa'da yaşanan gelişmelerle oldukça güçlendirilmiştir. Yirminci yüzyılın son on yılında, kapitalizme karşı uygulanabilir bir alternatif kalmamıştır. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinin gerçekten sosyalist devletler olmadığı, fakat devlet kapitalizminin ya da bürokratik kolektivizmin baskıcı bir biçimini temsil ettikleri kabul edilse bile, bu ülkelerdeki sosyo-politik gelişmeler toplumsal gelişme için bir model olarak devlet sosyalizmi kavramını, eğer yok etmediyse de sönükleştirmiştir. Bu ülkelerin ve sosyo-ekonomik yapılarının baskıcı, totaliter doğası vatandaşlarının büyük çoğunluğunun zararlarının-faydalarını aştığını düşündüğü toplum biçimleri yaratmıştır. Sömürücü sınıf ilişkilerinin artık söz konusu toplumlarda var olmadığı şeklindeki resmi parti or-

todoksisi kabul edilse dahi, halkın çoğu için kişisel özgürlükler, bireysel yaratıcılık ve insana saygı, baskı altına alınmıştır. Bu açıdan, sınıfların kaldırılması ken-dini geliştirme açısından çok az bir olumluluk yaratabilmiştir. Halk, bizat parti tarafından sosyalist inşanın sınıfsal failleri olarak değerlendirilmiş ve halka bu değerlendirme bağlamında davranılmıştır. Sonuçta ortaya, baskıcı devlet kurumlarıyla birlikte kurumları kuran ve kullanan kullanan elit bir sınıf çıkmıştır.

Nihayet yirminci yüzyıl ortalarındaki Doğu Avrupa 'deneyinin' etkisi, kapitalizmin bir üretim tarzı olarak meşrulaştırılması ve iş sürecindeki sınıf ve sömürü ilişkilerinin -iş dışında 'bireycilik', 'kendini ifade etme' ve 'kişisel özgürlük' fırsatları sunan- toplumsal gerçek-liğin kaçınılmaz bir parçası olarak kabulünün yaygınlaştırılmasını yaratmıştır. Açıktır ki bu durumun, radikal politik hareketlerin stratejileri kadar sosyolojik analizin doğası açısından da önemli sonuçları olmuştur.

Sosyolojinin ampirik bir disiplin olarak yaygınlaşması, eşitsizlik ve adalet kavramlarının politik tartışmaların ön sıralarında yer aldığı 1960'lı yıllarda başladı. Bu onyıl, sosyal demokrat ideallerin yükselişte olduğu ve Batı Avrupa'daki pek çok ülkenin işçi partileri ya da diğer sol eğilimli partiler tarafından yönetildiği bir dönemdi. Sosyologların bu kadar zaman ve enerjiyi eşitsizlik üzerine çalışmaya ayırmaları şaşırtıcı değildi. Sınıf analizi sosyolojik araştırmaların hâkim biçimi haline geldi ve bunun sonucu olarak da, kapitalizm araştırmaları ülkeler arası eşitsizliklerin açıklanmasında merkezi bir rol üstlendi. Bu türden yaklaşımlar çok sayıda sonuç üretmiştir. Birincisi, sosyoloji yanlış bir biçimde, kapitalist düzende kökten değişiklikleri hedefleyen radikal politik ideolojilerle eş anlamlı görülür hale geldi. Dahası, Batılı ka-

pitalist ülkelerdeki eşitsizlikleri göz önüne seren dikkate değer miktarda veri toplandı. Aynı zamanda, sınıf konumları ve sınıf sınırlarının belirlenmesiyle ciddi derecede meşgul olan ve aşırı teorik vurgulara sahip Marksist görüşlerde çoğalma görüldü *(Parkin, 1979)*. Fakat, belki de en önemlisi, hem bu tür yaklaşımların geçerliğini hem de sosyolojik sınıf analizlerinin yoğunluğunu sağlayan kapitalist olmayan Doğu Avrupa ülkelerinin *ampirik gerçekliği* idi. Bir başka deyişle, kapitalizme gerçek bir alternatif vardı. Dolayısıyla sınıf tartışmaları, sınıf sınırlarının belirlenmesi, sınıf bilinci meselesi vb. bile, salt akademik bir tartışma olmanın ötesinde anlamlar taşıyordu. Sosyoloji bazıları tarafından, kapitalizmi daha insancıl ve sosyal adaletçi bir sisteme dönüştürme girişiminin bir parçası olarak görülüyordu. Doğu Avrupa ülkeleri; sosyologlar tarafından, bir model olarak kabul edilmese de -bundan çok uzaktılar, pek çok yorumcu despotik yönlerini vurguluyordu- kapitalizme alternatif sistemlerin kurulabileceğini gösteriyordu. 1960'lı yıllarda toplumsal yapının görece yeni ve alışılmadık biçimlerini oluşturdular. Yanı sıra, toplumsal plânlama ve toplumsal mühendislik gibi imkânlarla, sosyolojik bulguların toplumsal kurumların tasarımında nereye kadar uygulanabileceğini gösterdiler Bu durum, çeşitli totaliter özelliklerine rağmen, pek çok gözlemci açısından; hızlı sanayileşmeden ve karşı-devrimci güçlerden korunma ya da ekonomik olarak kendi kendine yeter hale gelme ihtiyacının bir sonucu olarak değerlendirildi. Buna göre, Doğu Avrupa ülkelerinin totaliterlik ve politik baskıcılık gibi 'anormallikleri', ancak devlet sosyalizminin daha ileri biçimlerine doğru gelişmeyle çözülebilecekti.

1990'lı yıllardaki gelişmeler, sosyolojik sınıf analizinin 'başarısız' Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa de-

neyleri nedeniyle ikilemde kalmasına yol açmıştır. Bu kısmen böyledir, çünkü sınıf sömürüsünün toplumun doğasında var olan bir özellik olduğu geniş ölçüde kabul görmektedir. Bundan dolayı, pek çok sosyoloğun genellikle örtük olan sınıf ilişkilerinın ve kapitalist düzenin yok edilmesi gerektiğine dair inancıyla, artık geçmişte olduğundan daha net bir biçimde yüzleşilmesi gerekmektedir. En azından kendini toplumsal değişime adayanlar eylem gündemini, kapitalizmin gelişerek devam ettiğini kabul ederek oluşturmalıdırlar. Çünkü henüz kapitalizmin yerine 'alternatif' bir düzen geçmemiştir. Eğer sınıf ilişkilerinin, toplumun bir özelliği olmaya devam ettiği kabul edilecekse, üstesinden gelinecek sorunlar sermaye birikim sürecinin derin eşitsizlikler yarattığı alanlar üzerinde yoğunlaşmalıdır. Günümüzde, ilgi odağı 'ortadan kaldırma' umutlarından, ıslah ve toplumsal reform taleplerine doğru yönelen daha ayrıntılı tartışmalara kaymıştır. Tartışmaların yönelimi, fabian sosyalizmin ideallerine bir dönüşü ve şüphesiz, bazı işçi hareketleri tarafından şimdilerde formüle edilen sosyalist-olmayan stratejilerle bir çakışmayı zorunlu kılmaktadır.

İşçi sınıfının politik hareketlerinin, duygulara seslenen, sınıf ve sömürü merkezli ajitatif politik programlar hazırlamasının verimsiz bir çaba olacağı ileri sürülmektedir. Modern kapitalizmin doğasını vurgulayan sınıf ve sömürü kavramları, bu temel öğeleri ortadan kaldırabilecek geniş temelli talepler yaratmaktan uzaktır. Bu yüzden işçi hareketleri şimdi -büyük ölçüde sıradan destekçilerinin baskıları sonucu- 'bireyciliği' ve yurttaşlığı öne alan stratejiler geliştirmek zorundadırlar *(Marshall v.d., 1988)*. Devlet sosyalizmi; merkezi plânlama ve düzenlemeye yaptığı vurgusuyla, artık gündemde değildir. Bu vurgunun yerini, sosyal demokrasinin pazar

ekonomisine ve çeşitli toplumsal, ekonomik kaynaklara dayalı kolektif yararlanma vurgusu almıştır. İsveç'te geliştirilen bu model, çoğu Batılı hükümetin ekonomik basıncına karşın Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde uygulanmaktadır. Bu modele göre rekabet içerisindeki toplumsal çıkarları ifade eden devlet, liberal ekonomilerde rastlanan eşitsizlik ve adaletsizliklerin iyileştirilmesinde önemli roller oynayabilecektir *(Korpi, 1983)*. Buna göre 'pazar', bireysel özgürlükler ve kendini ifadeye net bir biçimde izin verir, ancak devlet kontrolü olmadığı tadirde göze batan eşitsizliklerin ve mahrumiylerin ortaya çıkabileceği de kabul edilir. Aynı zamanda, değer ve pazar ilişkileri yoksa, devlet sosyalizminin kişisel hak ve özgürlüklerin suiistimaline yol açacağı öngörülür. O halde, sosyal demokrat rejimlerin ekonomik fırsat ve ödüllendirmelerdeki sınıfsal eşitsizlikleri gidermede çok az mesafe katedebilmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Pazar ilkeleri, kapitalist birikim, ve ekonomik verimlilik, kişisel hak ve özgürlükler açısından gerekli kabul edildiği sürece, sınıfsal eşitsizlikler varlığını korumaya devam edecektir. Fakat bu durum, eşitsizliklerin çeşitli devlet hizmetleri ile *telafi* edilemeyeceği anlamına gelmez. İşçi sınıfı üyesi olan İsveçli ve Güney Afrikalı işçilerin sömürülüyor olması, maddi koşullarının benzer olduğunu ve benzer çıkarları paylaştıkları sonucunu yaratmaz. İsveçli ve Güney Amerikalı işçilerin aynı şartları paylaştıklarını düşünmek büyük bir saflık olacaktır. Açıktır ki, durum biçimsel olarak böyle değildir. İsveç'teki sınıf eşitsizlikleri ekonomik ödüller açısından diğer Batılı kapitalist ülkelerden pek az farklı olsa da, İsveç'li işçiler, maddi olarak diğer ülkelerdeki benzerlerinden daha iyi desteklenmektedir; yanlızca sağlık, refah ve emeklilik koşulları açısından değil, iş yaşamlarının kalitesi, kültürel ve dinlenme kay-

nakları açısından da görece iyi imkânlara sahiptirler *(Vogel, 1990).*

Dahası, sosyal demokrasinin gelişimi, sınıf ilişkilerini değiştirme çabasından, çeşitli sınıf konumlarındaki bireylerin yaşam koşulları -yoksunluklar ve dezavantajlar- üzerine özel bir vurgu kaymasına yol açtı. Böylece ortaya çıkan reformcu politikalar, kapitalist kuruluşların marjinalize ettiği ve sistematik olarak en dezavantajlı işlere yerleştirdiği, farklı toplumsal gruplara yöneldi. Genellersek, kadınlar, emeklilik öncesi kol işçileri, okuldan terkler, özürlüler ve etnik azınlık gruplarının üyeleri; ücret, fırsatlar ve psikolojik tatmin açısından ancak en alt seviyedeki işlere kabul edilmektedirler *(Brown ve Scase, 1991).* İsveç'te bu gruplar, işçi sınıfı konumunda olsalar da, Sosyal Demokrat kanunlardan yararlanmaktadırlar. Sömürü yine vardır, fakat diğer pek çok ülkedeki benzerlerinden çok daha iyi bir konumdadırlar, çünkü fırsat eşitliğini savunan, cins ayrımcılığına karşı duran ve azınlık haklarının korunmasını sağlayan yasaların gereğince uygulanması için şirket faaliyetlerini sıkıca denetleyen bir devlet aygıtı mevcuttur. Sosyal demokrat reformlar, toplumsal sınıflar arasındaki sömürücü ilişkilere açıktan saldırmaz, fakat toplumdaki en zayıf ve marjinal grupların karşılaştığı şiddetli sömürü biçimlerini kısmen de olsa dizginlemektedir *(Vogel, 1990).*

Bu türden koruma yasalarının etkinliği, İsveç'li kapitalist kuruluşların reformların sonuçlarına karşı geliştirdikleri stratejilerde izlenebilmektedir. Şirketler hizmetlerini ya da üretimlerini, İsveç dışındaki ülkelere taşırmışlardır. Birçok İsveç firması, yalnızca pazarlarını genişletmek için değil, aynı zamanda İsveç'te üretimin yüksek maliyetinden kaçınmak için de çokuluslu şirket-

lere dönüşmüşlerdir. Bu maliyetler işçi hareketinin etkisi ve Sosyal Demokrat hükümetlerin işverenlere ek masraflar getiren yasalarının sonucudur. Yasaların dayattığı ek masraflar, tatil ödenekleri ve emeklilik haklarından, işyerlerinin tasarım ve plânlanmasına kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır. İsveç'li şirketler, bunlardan kaçınmak için çok sayıda üretim faaliyetini başka ülkelere taşımaya çalışmıştır. Bu tablonun işçi hareketinin geniş kapsamlı bir protestosuna yol açmamıştır. Bunun nedeni, en azından şimdilik, İsveç'teki işsizlik seviyesinde meydana gelen büyük bir artışla birlikte, işçi sınıfının kazanımlarını baltalayacak emek pazarı koşullarının henüz oluşmamış olmasıdır. Fakat işçilere, zayıflıklarını ya da kapitalist bir toplumda emek güçlerini satmak zorunda olduklarını hatırlatacak bir emek pazarının kurulması da mümkündür.

1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da yaşanan gelişmelerin ışığında, kapitalizm ve ona içkin sınıf ilişkileri, herhangi bir zamanda olduğundan çok daha meşrulaşmıştır. Gelişkin kapitalist ülkelerin hiçbirinde varlığını sürdürebilir, kitlesel desteğe sahip devrimci hareketler yoktur ve bunun sonucu olarak da, işçi hareketinin hâkim stratejilerinin, İsveç'teki gibi *reformist* ya da *telafi edici* stratejiler olması daha muhtemeldir. Sınıfların ve kapitalizmin sanayi toplumlarının özellikleri olarak uzun süre, belki de sürekli kalması muhtemeldir. Bu nedenle de tartışma, toplumsal sınıf kavramının ortadan kalkması üzerine değil, diğer önemli faktörler üzerine olmalıdır. Bu üç faktör üzerinde özellikle durulabilir. *Birincisi*, ödüllerin faklı mesleki pozisyonlara göre dağılımıdır. 'Eşitlikçi' ödüllendirme sistemi nedir? ve ekonomik eşitsizlikler ne tür kriterlere göre belirlenmelidir? Batılı kapitalist ülkelerin çoğunda ekonomik ödüllerin günümüzdeki dağılımı,

mantıksız ve pek çok ahlaki değer açısından kabul edilemez gözükmektedir. Sermaye ve sınıfın varlığı sürekli kabul edilirse, sınıf eşitsizlikleri, daha fazla toplumsal sorumluluk ve eşitlikçilikle nasıl belirlenebilir? *İkincisi,* bireylerin mesleki pozisyonlara yerleştirilmesidir. Mesleki pozisyonlar nasıl ve hangi kritere göre ayrıştırılır. Toplumda yoksunluk içinde yaşayan grupların mesleki arzuları daha fazla telaffuz edildiğine göre, büyük ölçekli işletmelerin üst düzey yöneticilerinin seçme ve kariyer politikaları yakın incelemeye tabi tutulmalı mıdır? *Üçüncüsü,* sınıf ve kapitalizmin sürekliliği veri alınacak olursa, en düşük ücretle çalıştırılanlar ve küçük düşürücü mesleklere yerleştirilenler, değişik kolektif hizmetlerle nasıl desteklenmelidir? Bu, hem pazar ekonomisine müdahale, hem de ihtiyacı olanlara verdiği hizmetler açısından devletin rolüne dair yenisoruları ortaya çıkarmaktadır.

Özet olarak, işçi hareketlerinin bu tür meselelerin üstesinden gelebilmesi için, güçlü olduğu ve henüz meşruiyetini koruduğu ülkelerde; 'karma ekonomi', 'üçüncü yol', veya 'refah kapitalizmi' kavramlarının daha ileri düzeyde gelişmesine bağlıdır. Dahası, bu tür modeller, hem üretim hem de dağıtım süreçlerinde daha üst düzeydeki devlet müdahalesini varsaymaktadır. O halde, sosyopolitik organizasyonların korporatif biçimlerinin benimsenmesi, liberal demokratik kapitalist toplumlarda görülen sömürünün aşırı biçimlerini dizginlemeyi hedefleyen ve aynı zamanda eski devlet sosyalizmini uygulayan ülkelere benzeyen, baskıcı totaliterlikten kaçınan işçi hareketleri için uygulanabilir bir strateji gibi gözükmektedir. Elbette ki bu söylenenlerin hiçbiri yeni değildir; geleneksel Fabian sosyalizmin hedefleri İskandinav Sosyal Demokrat partilerinin programları ve 1960'ların bazı politik görüşleri de bu doğrultudadır.

Marksist sosyologlar açısından zorunlu olan, geçmiş üç on yıl içerisindeki sınıf ilişkilerinin analizi karşısında, geri kabul edilerek gündemden çıkarılan bu tür konuların daha ciddi olarak tekrar ele alınmasıdır.

Toplumsal sınıf, kapitalist toplumun gerçekliğinin bir parçasıdır. Sosyologlar açısındanise, toplumsal yapı ve süreçlerin anlaşılmasında yararlanılacak analitik çerçevenin temel bileşenidir. Bu yüzden, Marksist kategorilerin kullanımı son derece faydalı olmuştur ve olmaya devam edecektir. Buna karşın, Marx'ın sınıfların ortadan kaldırılmasına dair görüşleri, yirminci yüzyılın sonuna doğru artık ütopyacı tezler olarak değerlendirilmelidir. Şimdi, hem gerçekliğin hem de sınıfların sürekliliğinin görece kabulüyle birlikte, sosyologların vurgularını kısmen pratik ya da politik anlam taşıyan soyut teorik paradigmalardan uzaklaştırmaları doğru olacaktır.

Kapitalist toplumdaki insanların ezici çoğunluğu sınıf sömürüsünün bireysel bedellerini kabul ederler, çünkü sistem onlara telafi edici kazançlar sunmaktadır. Doğu Avrupa'daki devlet sosyalizmleri bunu başaramamıştır. Batı kapitalizmi sömürü ilişkileri ile karakterize olur, fakat aynı zamanda, yurttaşlık hakları olarak seçkin olanaklar sunar. Burada bir paradoks vardır: Sovyet ve Doğu Avrupa devlet sosyalizmlerinin çöküşü ve toplumsal sınıflarla birlikte kapitalizmin uzun vadeli meşruiyeti, yirminci yüzyıl kapitalizminin ölümüne değil, devlet sosyalizminin doğuşu ve çöküşüne sahne oldu. Artık, 'kapitalizm mi, değil mi?' sorusu yerine 'kapitalizmin hangi türü uygulanmalı?'sorusu sorulmalıdır.

Kaynakça

Abercrombie, N. and Urry, J. (1983).*Capital, Babour and the Middle Classes.* London: Allen and Unwin.

Allen, S. and Truman, C. (1191). 'Prospects for women's business and self-employment in the year 2000', in J. Curran and R. Blackman (eds) *Paths of Enterprise : the Future of the Small Business* . London: Routledge.

Anthony, F. (1986). *The Foundation of Management.* London: Tavistock.

Atkinson, J. and Meager, N. (1985). *Changing Working Patterns.* Londan: NEDO.

Baran, B. (1988). 'Office automation and women's work: the technological transformation of the insurance industry', in R. Pahl (ed.) *On Work.* Oxford: Basil Blackwell.

Bechhofer, F. and Elliot, B. (1976). 'Persistence and change: the petite bourgeoisic en industrial society', *European Journal of Sociology*, **17.**

Bell, D. (1973). *The Coming of Post-Industrial Society.* New York: Basic Books.

Bendix, R. (1956). *Work and Authority in Indstry*, New York: Basic Books.

Beynon, H. (1980). *Working For Ford.* Wakefield: EP Publishing.

Braverman, H. (1974). *Labour and Monopoly Capital.* New York: Monthly Review Press.

Brown, P. and Scase, R. (eds) (1991). *Poor Work : Disadvantage and the Division of Labour.* Milton Keynes: Open University Press.

Buchanan, D. and McCalman, J. (1989). *High Performance Work Systems.* London: Routledge.

Carchedi, G. (1975). 'On the econamic identification of the new middle class', *Economy and Society* , **4.**

Central Statistical Office (1988). *Social Trends* . London: HMSO.

Child, J. (1988). 'Managerial strategies, new technology and the labour process', in R. Pahl (ed.) *On Work* . Oxford: Basil Blackwell.

Cockburn, C. (1986). 'Women and technology: opportunity is not enough', in K. Purcell, S. Wood, A. Waton and S. Allen (eds) *The Changing Experience of Employment*. London: Macmillan.

Confederation of British Industry (1990). *A Nation of Shareholders: Report of the CBI Wider Share Ownership Task Force*. London.

Crompton, R. and Jones, G. (1984).*White Collar Proletariat*. London: Macmillan.

'Crompton, R. and Reid, S. (1982). *'The deskilling of clerical work'* , in S. Wood (ed.) *The Degradation of Work?* London: Hutchinson.

Curran, J. and Blackburn, R. (1991). 'Changes in the context of enterprise: some soco-econamic and environmental factors facing small firms in the 1990s', in J. Curran and R. Blackburn (eds) *Patterns of Enterprise: the Future of the Small Business*. London: Routledge.

Dahrendorf, R. (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. London: Routledge and Kegan Paul.

Davis, H. and Scase, R. (1985). *Western Capitalism and State Socialism : an Introduction* . Oxford: Basil Blacwell.

Davis, K. and Moore, W. (1945). 'Some principles of stratification', *American Sociological Review*, **10.**

de Vroey, M. (1980). 'A Marxist view of ownership and control', in T. Nichols (ed.) *Capital and Labour*. London: Fontana.

Edwards, R. (1979). *The Contested Terrain* . London: Heinemann.

Erikson, R. (1984). 'Social class of men, women and families', *Sociology*, **18.**

Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Gallie, D. (ed.) (1988). *Employment in Britan*. Oxford: Basil Blackwell.

Gilbert, M. (1986). *Inflation and social Conflict*. Brighton: Wheatsheaf Books.

Goffee, R. and Scase, R. (1985).*Women in Charge: the Work and Life Styles of Female Enterpreneurs*. London: George Allen and Unwin.

Goldthorpe, J. (1980). *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain* . Oxford: Clarendon Press.

Goldthorpe, J. (1983). 'Women and class analysis: in defence of the conventional view'. *Sociology*, **17.**

Gospel, H. and Palmer, G. (1992). *Britsh Industrial Relations*. London: Harper Collins.

Goss, D. (1991). *Small Business and Society.* London: Routledge.
Halsey, A. (1986). *Change in British Society,* 3rd edn. Oxford: Oxford University Press.
Halsey, A., Heath, A. and Ridge, J. (1980). *Origins and Destinations: Family, Class and Education in Modern Britain.* Oxford: Clarendon Press.
Hamilton, M. and Herszowicz, M. (1987). *Class and Inequality in Pre-indusrial Cpitalist and Communist Societies.* London: Harvester Wheatsheaf.
Hannah, L. and Kay, J. (1977).*Concentration in Modern Industry.* London: Macmillan.
Harrison, P. (1985). *Inside the Inner City.* Harmondsworth: Penguin.
Heath, A. (1981). *Social Mobility.* London: Fontana.
Heath, A. and McDonald, S. (1987). 'Social change and the future of the left'. *Political Qarterly,* **58.**
Hertz, L. (1986). *The Busness Amazons.* London: Andre Deutsch.
Hudson, R. and Williams, A. (1989). *Divided Britain.* London: Belhaven Press.
Ingham, G. (1984). *Capitalism Divided? The City and Indstry in British Social Development.* London: Macmillan.
Jones, B. (1989). 'When certainty fails: inside the factory of the future', in S. Wood (ed.) *The Transformation of Work.* London: Unwin Hyman.
Kanter, R. (1977). *Men and Women of the Corporation.* New York: Basic Books.
Kerr. K., Harrison, F. and Myers, C. (1960). *Industrialism and Industial Man.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
Korpi, W. (1983). *The Democratic Class Struggle* . London: Routledge and Kegan Paul.
Labour Research (1987). 'Big fish grab sell-off shares', *Labour Research,* September.
Lane, D. (1976). *The Sociaalist Industial State: towards a Political Sociology of State Socialism* . London: Allen and Unwin.
Lockwood, D. (1988). 'The weakest link in the chain? Some comments on the Marxist teory of action', in D. Rose (ed.) *Social Stratification and Economic Change* . London: Hutchinson.
McCrone, D., Elliot, B. and Bechhofer, F. (1989). 'Corporatism and the new right', in R. Scase (ed.) *Industial Societies: Crisis and Division in Western Capitalism and State Socialism.* London: Unwin Hyman.

Mann, M. (1970). 'The social cohesion of liberal democracy', *American Sociological Review*, **35**.

Mann, M. (1973). *Consciousness and Action among the Western Working Class*. London: Macmillan.

Marglin, S. (1980). 'What do bosses do? The origins and functions of hierarchy in capitalist production', in T. Nichols (ed.) *Capital and Labour*. London: Fontana.

Marshall, G., Newby, H., Rose, R. and Vogler, C. (1988). *Social Class in Modern Britain*. London: Hutchinson.

Marx, K. (1974). Capital, 3 vols. London: Lawrence and Wishart.

Marx, K. (1975). 'Preface to a contribution to the critique of political economy', in *Karl Marx: Early Writings*. Harmondsworth: Penguin.

Marx, K. and Engels, F. (1964). *Pre-Capitalist Economic Formations*. London: Lawrence and Wishart.

Marx, K. and Engels, F. (1969). *The Communist Manifesto*. Harmondsworth: Penguin.

Mills, C. W. (1951). *White Collar*. New York: Oxford University Press.

Morgan, G. (1986). *Images of Organization*. London: Sage Publications.

Murray, F. (1988). 'The decentralisation of production - the decline of the mass-collective worker?', in R. Pahl (ed.) *On Work* . Oxford: Basil Blackwell.

Newby, H. et al., (1985). 'From class structure to class action: British working-class politics in the 1980s', in B. Romerts et al., (eds) *New Approaches to Economic Life* . Manchester: Manchester University Press.

Nichols, T. and Beynon, H. (1977). *Living with Capitalism*. London: Routledge and Kegan Paul.

Nicholson, N. and West, M. (1988). *Managerial Job Change: Men and Women in Transition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Offe, C. (1976). *Industry and Inequality*. London: Edward Arnold.

Ouchi, W. (1981). *Theory Z: How American Business Can Meet the Japanese Chellenge*.. Reading, MA: Addison-Wesley.

Pahl, R. (1984). *Divisions of Labour*. Oxford: Basil Blackwell.

Parkin, F. (1971). *Class Inequality and aPolitical Order*. London: MacGibbon and Kee.

Parkin, F. (1979). *Marxism and Class Theory*. London: Tavistock.

Pascale R. and Athos, A. (1982). *The Art of Japanese Management*. Harmondsworth: Penguin.

Piore, M. and Sabel, C. (1984). *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity.* New York: Basic Books.

Pond, C. (1989). 'The changing distiribution of income, wealth and poverty', In C. Hamnett, L. McDawell and P. Sarre (eds) *The Changing Social Structure* . London: Sage Publications.

Poulantzas, N. (1975). *Classes in Contemporary Capitalism.* London: New Left Books.

Rainnie, A. (1991). 'Small firms: between the enterprise culture and "New Times"', in R. Burrows (ed.) *Deciphering the Enterprise Culture* . London: Routledge.

Runciman, W. (1966). *Relative Deprivation and Social Justice* . London: Routledge and Kegan Paul.

Runciman, W. (1983). 'Capitalism without classes', *British Journal of Sociology,* **34.**

Sabel, C. (1982). *Work and Politics: the Division of Labour in Industry.* Cambridge: Cambridge Universitiy Press.

Salaman, G. (1981). *Class and the Corporation.* London: Fontana.

Sarre, P. (1989). 'Recomposition of the class structure', in C. Hamnett, C. McDowell and P. Sarre (eds) *Re-Structuring Britain: the Changing Social Structure* . London: Sage Publications.

Saunders, P. (1989). *A Nation of Homeowners.* London: Unwen Hyman.

Scase, R. (1977). *Social Democracy in Capitalist Society.* London: Croom Helm.

Scase, R. and Goffee. R. (1987). *The Real World of the Small Business Owner.* London: Croom Helm.

Scase, R. and Goffee. R. (1989). *Reluctant Managers: Their Work and Life Styles.* London: Unwin Hyman.

Schein, E. (1985). *Organizational Culture and Leadership.* San Fransisco: Jossey-Bass.

Scott, J. (1985). *Corporations, Classes and Capitalism.* London: Hutchinson.

Seabrook, J. (1984). *The Idea of Neighbourhood* . London: Pluto Press.

Stanworth, M. (1984). 'Women and class analysis: a reply to Goldthorpe', *Soclology,* **18.**

Stephens. J. (1979). *The Trasition from Capitalism to Socialism* . London: Macmillan

Therborn, G. (1986). *Why Some People Are More Unemployed than Others.* London: Verso.

Vogel, J. (1990). *Lev i Norden* (Living Conditions in Scandinevia). Stockholm: Nordicc Statistical Secretariat.

Ward, R. (1991). 'Economic development and ethnic business', in J. Curran and R. Blackburn (eds) *Paths of Enterprise: the Future of the Small Business.* London: Routledge.

Weber, M. (1968). Economy and Society. New York: Bedminster Press.

Wickens, P. (1987). *The Road to Nissan.* London: Macmillan.

Wood, S. (1989). 'The transformation of work', in S. Wood (ed.) *The Transformation of Work.* London: Unwin Hyman.

Wright, E. O. (1976). 'Contradictory class locations', *New Left Deview*, **98.**

Wright, E. O. (1985). *Classes.* London: Verso.

Wright, E. O. et al., (1982). 'The American class structure', *American Saciological Review*, **47.**